

М

НИКОЛА

З

АРУДНИЙ

СИНІ
РОСИ

Микола
Зарудний

СИНІ
РОСИ

Київ,
«Радянський письменник»,
1984

МИКОЛА
ЗАРУДНИЙ

**СИНІ
РОСИ**

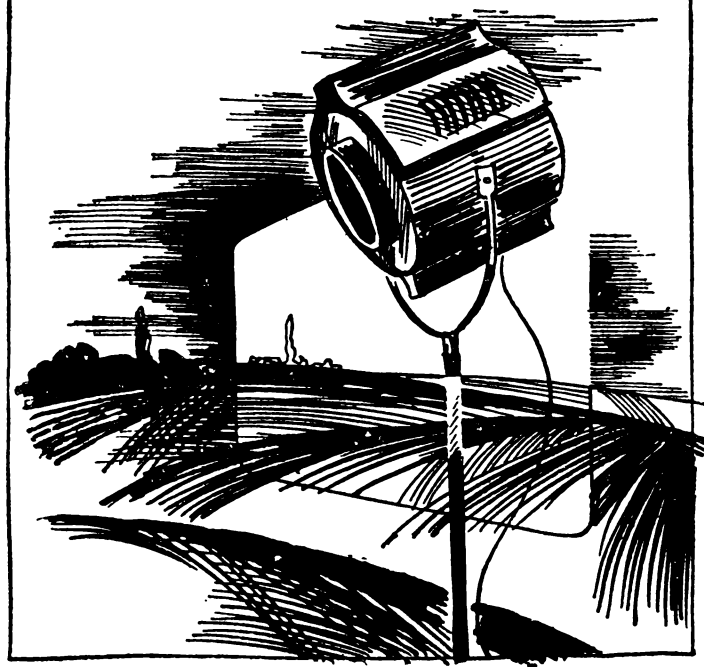
П'єси

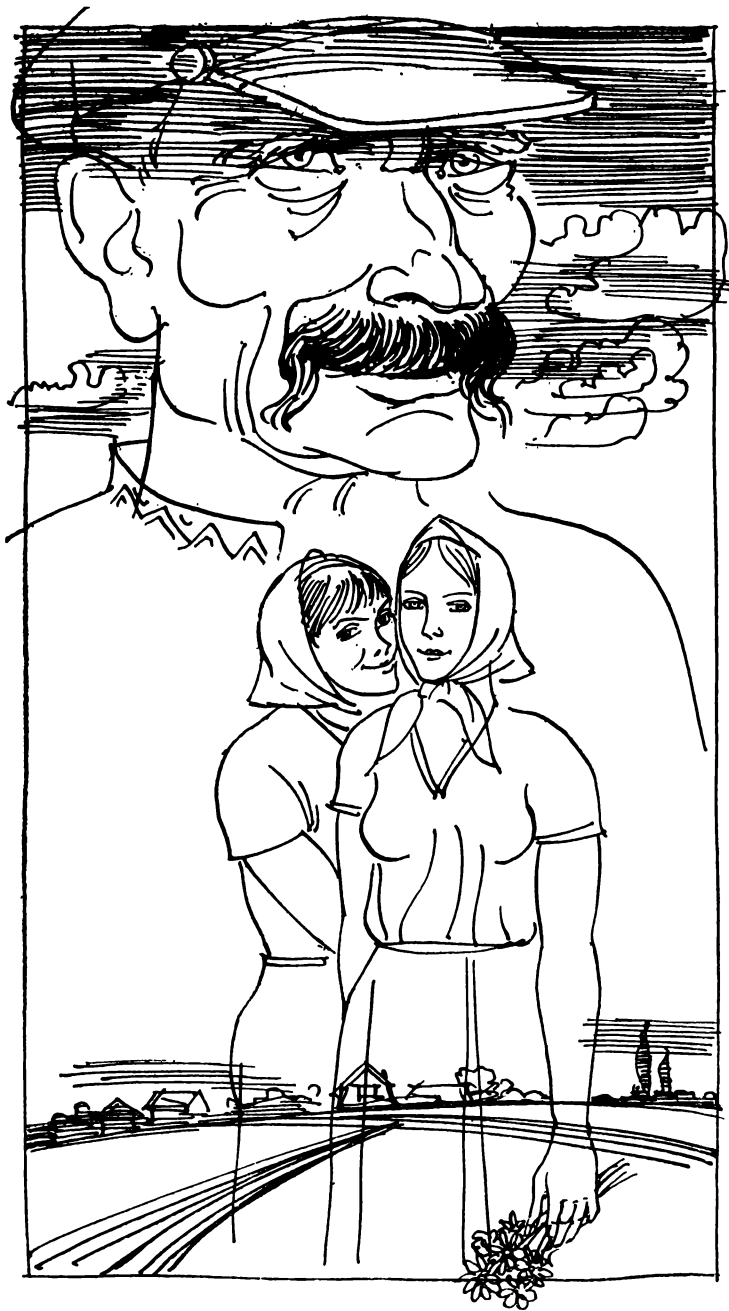
Муж и жена чувствуют себя счастливыми, любят друг друга. Но вдруг случилась с ними беда, и один из них не выдерживает морального испытания, предаёт любовь... Такую ситуацию тонко исследует известный писатель Николай Зарудный в драме «Обочина».

Судьба личности, насущные проблемы современности, тяжелые испытания нашего народа в годы Великой Отечественной войны — вот круг вопросов, которые ставит перед собой автор и на примерах отдельных героев убедительно освещает в своих пьесах.

РЕГІОН

Комедія на дві дії

ДИЙОВІ ОСОБИ:

Гуртовий Мирон Олексійович.
Антон.
Варя.
Яків.
Рахуба Кузьма Павлович.
Мовчан Єлизавета Михайлівна.
Григорій.
Частокіл Ілько Северинович.
Марія.
Ладько.
Юлька.
Парокінний Тиміш Федорович.
Ганна.
Шпак Матвій Петрович.
Вадим.
Солдатик.

Наші дні.

Д І Я П Е Р Ш А

Картина перша

Завіса опущена. На ній гасло: «Слава рукам, що пахнуть хлібом!» Під ним плакат: на тлі безмежного поля постаті тракториста і дівчини. Впадають в очі слова: «Що ти зробив для здійснення Продовольчої програми?!» Перед завісою невеличкий стіл для президії, кілька стільців. Григорій і Вадим — другий режисер і оператор — пораяться біля кінокамери, перевіряють мікрофони, освітлення. Звертаються до електриків:

- Освітїть, будь ласка, стіл президії!
- Готово!
- Стежте за мною, коли я зніматиму кадри в залі!
- Зробимо!
- Тримайте у фокусі тих, хто даватиме інтерв'ю!
- Нема проблем!
- Спасибі!

Деся за сценою грає духовий оркестр. Входить Єлизавета Михайлівна Мовчан — особа дуже діяльна і трохи наївна.

М о в ч а н. Камери перезарядили, хлопчики?

В а д и м. Порядок, Єлизавето Михайлівно!

Г р и г о р і й. Скільки ще працюватимемо?

М о в ч а н. Хвилин п'ятнадцять-двадцять.

В а д и м. Якщо до мікрофона прорветься той представник із агропромислового об'єднання, то це на годину.

М о в ч а н. Товариш Рахуба більше не виступатиме. Кілька слів скаже директор радгоспу — і все. Для нас найважливіше... соковито і образно зняти сцену вручення ключів од нової квартири переселенцям із Веселих Ярів. Вони вийдуть на сцену з зали...

Г р и г о р і й. Скільки їх буде?

М о в ч а н. Ілько Северинович Частокіл, його дочка і зять...

Троє. Частоколова онука Юлька не хоче виходити на сцену.

В а д и м. Жаль.

М о в ч а н. Я вас прошу, хлопчики, якомога більше широким, настроєвим планів. Наш фільм має бути емоційним, глибоким і оптимістичним, хоча це моя перша велика робота. Тьху, тьху. *(Стукає по столі)*.

В а д и м. Єлизавето Михайлівно, ви — за кам'яною стіною!

Входить Антон Миронович Гуртовий, в ордені і медалями. Він людина рішуча, впевнена, хоча перед начальством буває трохи іншим і побоюється батька. За ним

іде представник обласного агропромислового об'єднання Кузьма Павлович Рахуба, безапеляційно суворий, знає собі ціну. Рахуба взяв пляшку, другу, хотів налити вода — порожні.

Рахуба (до Антона). Все повищивали. Чаю!

Антон (кинувся до лаштунків). Чаю! Чаю товаришеві Рахубі.

Рахуба. Що, кіношники, крутите? Крутіть, крутіть для історії. Хвалю. Як я там у кадрі?

Мовчан. Ви прекрасно виступили, Кузьмо Павловичу.

Антон. Дуже розумно і авторитетно.

Рахуба (розсміявся). На цьому стоїмо... Антоне Миновичу, а чому не приїхав батько, я ж просив!

Антон. Сьогодні їде на курорт. Може, заверне перед поїздом.

Рахуба. Мене дивує його поведінка. Ми шануємо його як Героя Праці, але... я думаю, що цей курорт — дипломатичний маневр... Хоче ще на місяць-другий відтягнути приєднання колгоспу до твого комплексу. Не розуміє, що, я не боюся цього слова, справа вирішена.

Мовчан (подає кілька аркушів Антонові і Рахубі). Перегляньте, будь ласка, сцену вручення ключів.

Увійшов Яків Несватаний. Йому років двадцять вісім — тридцять. З-під розстебнутої сорочки виглядає матроський тільник.

Антон. Поїхали оглядати котедж, Якове?

Яків. Марія і Ладько пішли, а Ілько Северинович не захотів — друга фронтового зустрів, то вони в буфеті...

Антон. Ясно.

Григорій портативною кінокамерою знімає всі наступні сцени в залі. Його супроводжує асистентка з мікрофоном, намагаючись не привертати до себе уваги. Всі розмови транслюються в зал по радіо. Вадим біля мікрофонів. Григорій підходить до ряду, де сидять причепурені, трохи урочисті Ганна — з двома орденами, Парокінний і Шпак.

Мовчан. Будемо продовжувати збори.

Антон. Хай уже повернуться Марія і Ладько, нікому ж вручати ключі.

У цей час до залу входять Мирон Олексійович Гуртовий — посивілий, але ще міцний, на вилозі піджака Золота Зірка Героя Праці. Григорій знімає...

Шпак. Мироне, сідай біля нас!

Гуртовий сів поруч.

На сцені.

Антон. Батько прийшов.

Мовчан. Нарешті!

Рахуба. Запроси його до президії, Несватаний!

У залі. Яків підходить до Гуртового.

Яків. Мироне Олексійовичу, вас просять до президії.

Гуртовий. Спасибі, я на хвилинку зайшов, у мене поїзд.

Так що хай без мене, Яшо... А ти лінію тримай. І Антону нагадай, щоб не поров гарячку з приєднанням нашого колгоспу. Тут ще думати та думати треба...

Яків. Ясно, Мироне Олексійовичу.

Гуртовий. І хай своїм водоймищем людей не лякає. Якщо буде критична ситуація — вдар телеграму. *(Погиснув руку Якову).*

Яків іде на сцену.

Рахуба. Ну що?

Яків. Мирон Олексійович поспішає на поїзд.

Антон. Зараз я з ним побалакаю. *(Спустився зі сцени в зал, підійшов до батька).* Ідіть до президії, незручно ж, батьку.

Гуртовий. Мені стільчики твої не підходять... Хитаються.

Антон *(тихо)*. Уже вдома відчитали б мене, а тут же люди. І не підривайте мого авторитету. «Стільчики хитаються...» Ви ж їх і розхитуєте.

Гуртовий. Авторитет, Антоне, не на трибуні тримається. Учив тебе, та, видно, не довчив... Ото йди та й думай. І поперед батька в пекло не лізь. Ясно?

Антон *(смирено)*. Еге ж.

Гуртовий. Тоді з богом.

Антон пішов на сцену.

Рахуба *(до Антона)*. Що, один — нуль?

Антон махнув рукою.

Не розуміє твій батько діалектики... Малі колгоспи віджили свій вік... Ми зараз повинні мислити масштабом не одного села, а ре-гі-о-пу, я не боюся цього слова.

У залі.

Гуртовий (*нідійшов до Варі*). Я поїхав, дочко. Мама скажи, що напишу.

Варя. Добре, тату. Ти хоч там не кури.

Гуртовий обняв Варю і Юлю, вийшов.

Юлька (*до Варі*). А цей з кінокамерою не зводить з тебе очей.

Варя. У нього професія така.

Юлька. Він симпатичний.

Варя. Мені байдуже, Юлько.

За сценою почулася пісня, такий собі мимовільний чоловічий дует...

Выпьем за тех, кто командовал ротами,
Кто замерзал на снегу...
Кто в Ленинград пробирался болотами,
Горло ламая врагу... Эх!

І після паузи:

Эх, выпьем за армию нашу могучую,
Выпьем за доблестный флот...

Рахуба. А це що таке?!

Яків. Частокіл з другом... Вони на Волховському воювали...

Антон. Припинити! Давай сюди Частокола!

Яків вийшов.

Мовчан. Треба починати.

Рахуба. Чаю принесли?

Антон. Уже. Ходімо. Прошу вас, Єлизавето Михайлівно.

Рахуба, Антон і Мовчан вийшли.
Пролунали два дзвінки.

Григорій. Як натура у Веселих Ярах?

Вадим. Нормально. Красиве село, але хтось записав його у графу безперспективних. І тепер Антон хоче приєднати Веселі Яри до свого радгоспу...

Григорій. Якщо вирішили, то приєднують.

Вадим. Не так легко. Там Гуртовий! Тридцять п'ять років головою колгоспу... Герой...

До президії заходять Антон, Рахуба і Мовчан. По заду йдуть Яків і Частокіл. У нього два ордени Слави і медалі.

У залі.

Частокіл. Я друга свого бойового зустрів, Яшке! Він мене після атаки з поля бою виніс. Виніс мене доро-

гий Мишко! І, звісно, випили. Сто грамів наркомівських (*Оглянувся, гукає*). Мишо, дорогий, давай сюди. Тут усі свої! Ну-ка, товарищи, грянем застольную... Выше бокалы с вином...

Григорій знімає. Мовчан нервовими жестами наказує припинити зйомку і виводить на сцену знякову Марію, гарно вбрану, з медаллю на жакеті, і Ладька — костюм трохи не трісне на його могутніх плечах. На піджаку орден «Знак Пошани».

Мовчан. Ільку Севериновичу, просимо і вас на сцену! Зараз вашій родині будуть офіційно вручені ключі від нової квартири.

Парокінний. Сідай, Ільку, біля нас.

Марія. Тату, ідіть сюди!

Частокіл. Мені там робити нічого. У мене хата в...

Марія. Ладько, тягни тата...

Ладько. Зараз...

Частокіл. Я тебе витягну!

Антон. Продовжуємо збори, товариші! За час перерви наші дорогі гості (*показує на Марію і Ладька*) побували у котеджі, якого дирекція нашого радгоспу виділила їм, першим переселенцям із Веселих Ярів, що незабаром приєднаються до нашого комплексу... Дорога делегація з колгоспу Веселих Ярів! Довгі роки вашими трудовими успіхами гордився весь наш район...

Ганна. Нас і область знає, і Москва! Ми щороку на виставку їздили!

Марія (*і собі*). Це всі знають! Мені в премію «Запорожця» виписали, так Ладько не взяв, бо не влазить у кабінку...

Рахуба. Це не має значення.

Марія. Як не має значення? Він сяде, а я де?

Шпак. Для Ладька автобуса треба.

Марія. Ми на «Жигулі» записалися, може, влізе...

Антон (*продовжує*). Ваш колгосп, значить, має великі трудові успіхи... за що Мирон Олексійович Гуртовий був удостоєний звання Героя. (*Мовчан аплодує*). Але час, НТР і наша Продовольча програма... ставлять перед нами нові завдання. Ми повинні укрупнити наші господарства, створити гігантські комплекси і бригади...

Шпак. Знов укрупнити? Та ми вже їх і укрупнювали, і той... розукрупнювали...

А н т о н (*подивився на Рахубу і випалив*). Така, дядьку Матвію, тоді була діалектика... і мовчіть!

Ш п а к. А люди кажуть: шарпанина...

Р а х у б а. Товаришу Шпак, це інша тема.

Ш п а к. Пойняв. Мовчу.

А н т о н. Отже, є думка приєднати ваш колгосп до нашого комплексу...

Г а н н а. А що ми будемо робити?

Р а х у б а. Ви і далі будете розвиватися, як я говорив, але вже в радгоспі. Ваш колгосп ми перетворимо у кормову базу тваринницького комплексу. І взагалі, скільки можна пояснювати?

П а р о к і н н и й. Правильно. Вони знають, що роблять. Хай би вже й гриміло, аби не блискало.

Г а н н а. Кажуть, що ви й село наше хочете затопити, то я не згодна.

Р а х у б а. Ми хочемо спорудити у вашому селі тільки водоймище для зрошення земель радгоспу. Проект зараз обговорюється... Ми зросимо сотні, тисячі гектарів і не будемо залежати ні від якої природи! Ми завалимо державу хлібом і м'ясом, заллемо, я не боюся цього слова, значить, молоком! Вас переселимо у міські квартири, з усіма, я не боюся цього слова, видами...

Г а н н а. Я зі свого села не поїду нікуди. Так і запишіть.

А н т о н. Зрозумійте, дорогі мої земляки, що ваше село безперспективне. Тобто у нього немає майбутнього. Молоді мало... Це перший фактор...

Ю л ь к а. А ви нам женихів привезіть! І не буде ніякого фактора.

Г а н н а. Якщо морем село заллете, то я в матроси піду! Мовчан щось сказала Антонові.

А н т о н. Одне слово, ласкаво просимо вас, дорогі товариші з Веселих Ярів, до нашого, як той казав, радгоспного... регіону... А зараз я хочу урочисто вручити ключі від нової квартири, яка зветься котедж, першим переселенцям — Марії і товаришеві Ладькові.

А н т о н вручає ключі Марії, оркестр грає туш.

Р а х у б а. Поздоровляємо вас! На вхідчини кличте! Григорій і Вадим знімають.

М а р і я (*говорить, заглядаючи у листочок паперу*). Мені.. нам з Ладьком дуже сподобався ко... котедж... Світлі

кімнати, сповнені... сонця, і... підсобні приміщення з тим... Дивлюся на нього... на них... і хочеться ще дужче працювати дояркою і виконувати... З радістю я вливаюся з Ладьком... вливаюся у радгосп, який іде в авангарді. (*Віддає папірця Мовчан*). Може, трохи збилася, то звиняйте...

Мовчан (*грає ліво*). А що скаже господар нового ко-теджу?

Шпак. Давай, Ладько!

Ладько. Щас... Спасибі радгоспові... і товаришеві директору Антону Гуртовому! З тим... з радістю я залишаю своє... безперспективне село... і переїжджаю в той ре... ре...

Рахуба. Регіон.

Ганна. Щоб ти вчадів!

Ладько. У регіон... Не збивайте, тітко Ганно... З радістю залишаю своє... без... безперспективне село Веселі Яри... і на новому місці буду виконувати усі зобов'язання в кузні... якщо буде залізо. Спасибі за квартиру міського типу... яка сповнена, значить, сонцем. Але Маруся хоче жити на третьому поверсі...

Антон. Будь ласка, хоч сьогодні переїздіть на третій. Ви закінчили?

Ладько. Щас. (*Повернувся до гасла, читає*). Слава рукам, що пахнуть хлібом, що ти зробив для виконання Продовольчої програми?! Всьо. (*Рахуба аплодує*).

Мовчан щось сказала Марії, і та вже сміливіше підійшла до мікрофона.

Марія. Тут з нами ще приїхала Ганна Макарівна Парокінна — дуже славна свинарка нашого... всього нашого... Як ти казав, Ладько?

Рахуба. Регіону.

Марія. Району... і її беззмінний друг, ветеран колгоспного руху Парокінний Тиміш, а з ними і Матвій Шпак, орденоносець і член правління...

Ладько. Ми з ними граємо на народних інструментах... Я граю у вільний... робочий час на бубоні...

Марія. Прошу і вас на сцену.

Гості неохоче у супроводі Мовчан виходять на сцену. Усі вітаються за руку з Рахубою, Антоном, а потім з Григорієм і Вадимом.

Мовчан. Ну як, сподобалося вам у радгоспі?
Шпак. Нічого... Правда, у нас всі машини під навісом і в гаражах...

Парокінний. І на фермах у нас чистіше, бо Мирон Олексійович дуже любить порядок...

Марія. І наш партійний секретар товариш Яшка Несватаний таку агітацію веде, що все аж блищить...

Частокіл. Чайна у вас славно... пиво свіже...

Парокінний. А до нас не завозять... А ми хоч і безперспективні, як той казав, а випить хочеться... Пива.

Ганна. І мануфактури справжньої мало, все хімія. Натягнеш якусь кофтину, а воно струмом шпига... І голлок до машинки нема.

Антон. Все буде враховано. Переїжджайте до нас. Радгосп вас чекає.

Парокінний. Спасибі, що припросили на ці відвідини...

Частокіл. Ви і до нас приїздіть, побачите, як ми хазяйнуємо... можемо і той... позмагатися, бо у нас такі врожаї вищі і ферми кращі... Ми всі прапори в районі, в області і в республіці позабирали... То виходить, що нам нічого до вас приєднуватися, вибачайте, звісно. Оце ви написали дуже правильно. *(Показав на плакат)*. То не сумнівайтесь, ми все зробимо.

Парокінний. І виконаємо. Ганю, поїхали.

Марія, Ладько, Ганна, Парокінний і Шпак знову церемонно прощаються з усіма за руку. Григорій знімає.

Антон *(вигирає спітніле чоло)*. На цьому наші збори, присвячені гостям із Веселих Ярів, оголошую закритими.

За сценою заграє оркестр.

Мовчан. Я думаю, що у нас вийде фільм... *(До Григорія і Вадима)*. Спасибі вам, хлопчики. Тепер будемо збиратись до Веселих Ярів.

Усі повільно виходять.

Антон. Слава богу, що скінчилося. Могло бути гірше, якби батько не поїхав. Він тут дав би мені «об'єднання». Як почує це слово, то його аж трусить.

Рахуба. Потрусить і перестане.

Мовчан. Ми приїдемо у Веселі Яри двадцять другого. Будемо знімати від'їзд родини Частокілів...

Рахуба. Усе організуємо, дорога Єлизавето Михайлівно.

Вийшли.

Голос по радіо. Шановні товариші, зараз почнуться народні танці під духовий оркестр... Закордонні танці будуть за клубом під звуки вокально-інструментального ансамблю «Сини ріллі». Художній керівник і соліст на англійській мові — Сидір... Ісидор, Ісидор Закаблук... Увага! У чайній сьогодні з шостої до дев'ятої години вечора відкрито нічний бар... Приносити з собою випивку забороняється... Дружинників просимо зайняти свої місця!

Затемнення.

Картина друга

Прийшла осінь у Веселі Яри. Спалахнули черленою міддю сади на крутих ярах. У тривожній задумі лежали опустілі поля. Деся над городами звивалися сиві дими — люди палили картоплиння... Натужно стугоніли за селом трактори, перегукувались пастушки... Непомітно згаснув би і цей день над Веселими Ярами, якби не...

Та не буду розповідати, що сталося в цьому селі, дещо ви уже знаєте. Давайте підійдемо до подвір'я Ілька Севериновича Частокола. Хата його стоїть у глибині сцени, бачимо лише ганок за низеньким парканчиком. Перед подвір'ям майданчик з кривидею, до якої протоптані стежки, мабуть, добра в ній вода. В глибині сцени видно край заднього борта машини, навантаженої домашнім скарбом. Деякі речі лежать на подвір'ї.

Перед подвір'ям стоїть, націлвшись об'єктивом, кінокамера. На воротах, на дереві висять мікрофони, чорними вузами тягнуться проводи. Григорій і Вадим готують апаратуру до зйомки.

Григорій. Скільки можна засідати? Скоро смеркне, а в нас жодного активного кадру! І взагалі я сьогодні ще міг гуляти по Києву і пити каву на Хрещатику.

Вадим. Я вже три дні тут. Єлизабет, згідно з вашими пропозиціями, метр, переробляє сценарій, а техніка стоїть, план горить, адміністратор заїдає циркулярами... І чого ти пішов у цю групу, міг же знімати свій фільм?

Григорій. Директор студії попросив допомогти Єлизабет — це ж її перша режисерська робота... А мене дуже зацікавила тема сценарію. Ти ж бачиш, тут справді відбувається злам. Тільки сьогодні місто по-

чинає віддавати свої борги селу... Розумієш, мене хвилює, як відродити почуття любові і вірності землі... Хоча дехто вважає, що сільська тема у мистецтві не престижна...

В а д и м. Так, виник якийсь перекіс: у місті, здається, жити легко і просто, а в селі... У цій «мировоззренчеської каруселі», як каже Елізабет, треба розібратись... І ти дерзай! Якщо все буде о'кей,— ми прогримимо по першій програмі на весь Союз. Сюжет — будь здоров! На екрані останні дні Веселих Ярів... Через рік тут буде море. Уявляєш, Гришо?

Г р и г о р і й. Калюжа тут буде! А села жаль. Красиве, на мою Слободу схоже... *(Раптом глянув на небо)*. Летять! Дивись, летять!

В а д и м. Хто?

Г р и г о р і й. Гуси... Жаль, не встиг зняти... Через моє село теж завжди пролітали гуси... Я орю, а вони летять наді мною, летять...

В а д и м. Лірика. Світло перевір, Гришо, і увімкни маг, може, нагадаємо про себе.

Г р и г о р і й вийшов, увімкнув магнітофон, музика. З хати до криниці з відром іде Юлька. На ній вилянале платтячко, волосся перехоплене синьою стрічкою.

Ю л ь к а. Пообснювали подвір'я дротами — пройти ніяк.

В а д и м. Ти, Юлько, можеш і перелетіти.

Ю л ь к а. Можу! *(Набирає воду)*.

Увійшов Г р и г о р і й, подивився на Юльку.

Г р и г о р і й. Хто ти, прекрасне видіння?!

Ю л ь к а. Багато знатимеш — скоро постарієш і не доживеш до пенсії.

В а д и м. Видіння звати Юлькою. Це вона на зборах просила, щоб привезли женихів.

Г р и г о р і й. О боги, чому я не приїхав учора? *(Подає руку)*. Я Гриць. Ти, напевне, з'явилася з казки.

Ю л ь к а. Я з'явилася з ферми. З корівника.

Г р и г о р і й. Тримати таких дівчат у корівнику — злочин перед людством! Твоє місце на екрані. Вадиме, ми повинні зняти її. Це будуть кадри століття! Принцесо, я даю вам двісті метрів плівки, і хай мене покарає Держкіно!

В а д и м. Така пропозиція була відхилена ще два дні тому. Юля відмовилася зніматись.

Григорій. Чому?

Юлька. Вистачить з вас діда і мами з татом... *(Взяла відро, іде до хати)*. Наче подуріли всі! Плакати треба, а вони — кіно!

Вадим. Може, й так, але це не від нас залежить. Нам пишуть — ми знімаємо.

Юлька. А свої голови навіщо? *(Пішла до хати)*.

Григорій. Серйозний редактор! А міг же бути кадр: машина за селом, вона у кузові машини... прощається... Рапід... Очі зі сльозою великим планом... *(Дивляється на дорогу)*. Вадиме! Ще одна іде... Дивись, бо скоро такого не побачиш... Я до камери!

Вадим. А це хто?

Григорій. Варя. Гуртова.

Вадим. Тепер упізнав. Що вона тут робить?

Григорій. Працювала в клубі і в бібліотеці, поки не забрали останню трубу з оркестру і книжки.

Вадим. Куди?

Григорій. У радгосп. Село безперспективне, то район штат по культурі скоротив, і проблеми нема.

Вадим. А що ж Варя?

Григорій. Махнула на все рукою і поїхала на місяць у туристську подорож до Німеччини. Такі дані, Вадиме.

Вадим. Багатенько ти встиг дізнатись. Зрозуміло. За-мужем?

Григорій. Ще ні... Але така любов була, що...

Вадим. Що було?

Григорій. Як у кіно. Вона любила його, а він покохав іншу. Тоді Варя втекла з села у культосвітній технікум... Десь працювала кілька років, а потім повернулась... Взагалі таємниця Бермудського трикутника.

Вадим. Він хто?

Григорій. Яшко Несватаний.

Увійшла Варя. Одягнена скромно, зі смаком.

Варя. Загоряєте?

Григорій. Гутен таг, фройля! Іх бін Гриша.

Варя. Боже, навколо самі поліглоти! Що ви ще знаєте, гер Гриша?

Григорій. Хенде хох і фройндшафт.

Варя. Ну, цього вам вистачить на все життя. *(До Вадима)*. Ви що, зимувати збираєтесь у нашому селі?

Вадим. На жаль, сьогодні останній день. Будемо зніма-

ти від'їзд сімейства Частоколів на постійне мешкання в радгосп. НТР в дії. Жаль, що ваш батько не повернувся з курорту — була б хороша сцена.

В а р я. Буде. Батько вже прилетів, дзвонив із району.

Г р и г о р і й. Я знімав Мирона Олексійовича, коли йому Зірку вручали... поспівали тоді в готелі...

В а р я. Дуже приємно.

Г р и г о р і й. А сьогодні я хочу зняти тебе... Давай, Варю, дружити. Лади?

В а р я. Лади, майн герц.

Г р и г о р і й. А тепер усміхнись.

В а р я. Чого?

Г р и г о р і й. У тебе красива усмішка...

В а р я. Я не вмію сміятись без причини.

Г р и г о р і й (*підійшов, доторкнувся рукою до підборіддя дівчини*). Не можна бути такою суворою. Вік дівочий короткий...

В а р я (*вдарила його по руці*). Ну!

На подвір'я вийшла Марія.

М а р і я. Вадиме, тебе кличе товаришка Єлизавета!

Марія і Вадим зайшли до хати.

Г р и г о р і й. Значить, так, іди переодягнися і приходь. Джинси є?

В а р я. Нема.

Г р и г о р і й. Як нема? Ти ж розумієш, що сучасна дівчина без джинсів — все одно що без нічого. Позич у когось... Ти ж із Європи повернулась! Бачила культуру? Вся ж культура зараз у джинсах... Ну, гаразд, вишивана сорочка є? Теж нема? Село!

В а р я. Я, здається, тобі вишию... хрестиком... Тиждень не зійде.

Г р и г о р і й. Дивачка! Я ж тобі рекламу на весь Союз зроблю. Тисячі женихів припруться у ваші Яри, листами закидають — секретаря доведеться наймати. Вибереш собі якого захочеш: з КамАЗу, з Уренгоя, з морського флоту чи кандидата наук...

В а р я. Мені не треба.

Г р и г о р і й. Треба. Он Юля на весь зал кричала, щоб прислали женихів.

В а р я. Юлька має.

Г р и г о р і й. А які тут женихи у ваших Ярах? Самі діди позалишалися — сидять, дивляться «Катрусин кіно-

вал» або пенсії у карти програють. Ну, нічого, сьогодні ми відправимо (*кивнує на подвір'я Частокола*) діда со чадами в радгосп і розв'яжемо проблему вашого села... Раз і назавжди: аборигени залишають Весе-лі Яри...

Варя. Хіба можна з цього насміхатись?

Григорій. Ви все тут самі вирішили... Я щось не так сказав, Варю? Вибач... Але я роками мотаюсь з камерою по світу і все бачу... Молоді тікають із сіл, хати розвалюються, городи бур'янами позаростали... Стільки городів! Земля в бур'янах!

Варя. Це справді страшно...

Григорій. Люди з села їдуть з кошиками у місто, щоб купити хліба, сала, молока... А по місту ходять сільські молодичі, чоловіки, які повлаштувалися у ЖЕКах, у магазинах прибиральницями... Одержують квартири, набивають їх гарнітурами, килимами... Я не кажу про всіх, але... Я й сам до Києва подався, а до армії трактористом трубив... Грамоти одержував... На студії з електрика почав.

Варя. Задоволений? Джинси маєш...

Григорій. Служу десятій музі... Фіксую все для історії... Чого ти посміхаєшся? Колись повитягують мої стрічки з архіву, і нагадають вони людям їхні вчинки, слова і прожите життя...

Варя. За селом не сумуєш?

Григорій. Батьки просять, щоб повернувся... А я без кіно вже не зможу... Ти теж не залишишся тут. І не ображайся. (*Пауза*). Я хочу сказати тобі... Я не знаю, як це вийшло... Ти подобаєшся мені... Розумієш?

Варя. Ну й що?

Григорій. Слово честі. Нам треба поговорити з тобою. Прийдеш? У мене є кава, у Вадима — маг...

Варя. У мене своя музика... Бувай і... бережи себе для історії.

Григорій (*вістав візитку*). Я не прощаюсь з тобою. Будеш у Києві — подзвони.

Варя (*взяла візитку*). А у вас закриті перегляди бувають?

Григорій (*з певним підтекстом*). Бувають. (*Вийшов*).

Входять Мовчани Антоп.

Антон. Як там батько, Варю, що пише?

Варя. Уже не пише — прилетів. Яків по нього машину послав.

Антон (*вражений*). Як прилетів, чого?

Варя. Кажу, запитавш. (*Зайшла в дім*).

Антон. Ну, бачите! Хто ж це його зірвав з курорту?

Мовчан. Гришо, у тебе все в ажурі? Мікрофон перевір.

Антон (*все про своє*). І чого він повернувся?!

Мовчан. А чого ви переживаєте, Антоне Мироновичу?.. Якщо повернувся Гуртовий, то мені доведеться підправити текст....

Антон. Він тут усе «підправить». Він вам такого наговорить, що ніякий телевізор не витримає... А ми погодили сценарій з самим товаришем Рахубою, і нічого змінювати не можна.

Мовчан. Чомусь людей нема, і плаката не принесли.

Антон. Усе буде. Для мене слова «нема» не існує. Народ прийде проваджати Частокола на околицю села, про плакат вказівку Якову Несватаному я дав... А тут знімете від'їзд Частокола...

Мовчан. Сцену прощання з хатою... Виносять речі, ідають на машину...

Антон. Дві «Волги» будуть.

Мовчан. Грає оркестр...

Антон. Оркестру не буде — на весіллі в радгоспі.

Мовчан. Мені потрібен оркестр! Місцевий колорит.

Антон. М-да... А троїсті музики влаштовують?

Мовчан. Це геніально! Де музики?

Антон. Будуть! (*Підійшов до подвір'я, покликав*).
Ладько!

Вибіг в хату Ладько.

Щоб зараз були троїсті музики!

Ладько. Щас будуть! Тільки в мене бубон тріснув!

Антон. Залатай!

Ладько. Щас! (*Вибіг*).

З хати вийшла Варя і теж пішла.

Антон. От і все. (*Пауза*). Дивлюсь оце — важка у вас робота.

Мовчан. Кіно — моя стихія, Антоне Мироновичу... Мій шлях до екрана був тернистий. Я прийшла до нього крізь вірші і прозу, аж поки не зрозуміла, що моя стихія публіцистика... Лірична, запальна, яка пропи-

кає... тривожить і... кличе... Хоч як це дивно, а в мені... якось недавно прокинувся режисер...

Антон. Що, заночував у вас? Буває, якось мій кум...

Мовчан. Що ви! Всередині... прокинувся... І добилася, щоб мені дали постановку фільму. Сценарій мій затвердили, і сам голова Держкіно... благословив. Сказав мені: «Лізо, давай!» Отак просто, на «ти». І тепер від успіху цього фільму залежить моє майбутнє.

Чути гомін. На подвір'я з хати виходять Частокіл, Марія, Юлька, Вадим і Рахуба.

Увійшов Григорій з камерою. Він зніматиме далі окремі сцени.

Марія. Тату, куди ж вас, вибачайте, несе?!

Вадим. Ви нам графік зриваєте, Ільку Севериновичу!

Частокіл. А мені треба!

Юлька. Ну, кіно!

Рахуба. Ви зриваєте, я не боюся цього слова, державну справу. Ми ж домовились.

Мовчан. Що сталося? Сценарій затверджено!

Марія. Прибігла Варка, сказала, що Гуртовий їде, то батька наче гедзь укусив. Ви ж перекапустите усе кіно, тату!

Антон. Куди ви зібралися? Я вас питаю офіційно.

Частокіл. Ви собі робіть, як хочете, а якщо мене кличе Мирон Гуртовий, то я і з прив'язу зірвуся. Я порядок знаю, якщо голова кличе, то...

Антон. Не приїхав ще батько, тільки машину по нього послали, Ільку Севериновичу.

Марія. Що ви — по ярах його будете переймати?

Мовчан. Ми зараз зніmemo вас, і ви будете вільні.

Частокіл. Тоді давайте, бо я спішу. *(Став перед камерою і почав).* Радісно у мене... на тому... Збився... Радісно у мене на серці, бо виїжджаю із Веселих Ярів... у інше життя. Дає мені радгосп хату, щоб ми виконували і перевиконували...

Мовчан *(перевиває).* Ільку Севериновичу, почекайте, ще ж апаратура не готова. Гришо! Вадиме!

Григорій і Вадим готуються до зйомки, ввімкнули світло.

Марія *(вичитує батькові).* Ви, тату, наче Пилип з конопель: у нове життя... постидалися б!

Юлька. Давайте, дідуню, газуйте!

Мовчан. Починаємо. Увага!

Частокіл. Не збивайте мене, бо я все чисто забуду.

І я спішу. (*Знову почав*). Радісно у мене на душі...
Оце виїжджаємо... Збився... Мабуть, Мирон уже при-
їхав, а я тут... Я однаково нікуди не поїду.

А н т о н. Це несерйозна заява, товаришу Частокіл. Ви за-
тверджені на переселення, і вас чекає народ у рад-
госпі з хлібом-сіллю.

М а р і я. Чуєте, народ чекає з сіллю, а ви... як маленькі,
їй-богу...

М о в ч а н. Починаємо все спочатку, без всіляких зупинок.
Давайте ще одну репетицію.

В а д и м. По місцях! Світло!

М о в ч а н (*гортає сценарій*). Стоп! А де оркестр? Де
плакат? Де народ?

М а р і я. І Ладька мого наче вітром змело! А без нього
я не згодна. Не можу я без Ладька, мого друга життя.

М о в ч а н. Ну й організація! Грипо, де порядок? Де Ва-
дим?

Р а х у б а. До річч, де Несватаний? Де партійний секре-
тар?

А н т о н. Я сказав, щоб Варя його привела.

Ю л ь к а. Він у школі.

А н т о н. Що він там робить?

Ю л ь к а. Учить.

Р а х у б а. Кого учить?

Ю л ь к а. Дітей.

Р а х у б а. Хто йому дав право учити? Він що, учитель?
Роботи у нього нема?

А н т о н (*і собі*). Роботи у нього нема? Треба йти в народ!

Ю л ь к а. Ми з ним по черзі учимо: день — він, день — я.

Р а х у б а. Кого ви учите?

Ю л ь к а. Дітей. Першокласників. Їх семеро в селі зали-
шилося... Маленькі такі... Нашу ж школу закрили,
а вони маленькі...

А н т о н. «Закрили!» Я в радгоспі десятирічку для них
збудував, парти білі поставив, басейна викопав.

Ю л ь к а. Так далеко ж до радгоспу, а вони маленькі.

Р а х у б а. В інтернат здайте.

А н т о н. Усіх прийму.

Ч а с т о к і л. Так сказано ж тобі, що маленькі діти, по-
шість рочків! Хто їх там догляне, яка мати відпус-
тить? Ось Яків їх і навчав.

Р а х у б а. Просвітителі! Анархія якась, товаришу Гурто-
вий, я не боюся цього слова.

А н т о н. Буде враховано!

Марія. Може, в хату зайдете, по чарці... Де ж це Ладько? Частокіл. І я піду. Треба шифер на ганку змінити, бо осінь, дощі...

Антон. Який шифер?! Я ж для вас п'ятиповерхові будинки зводжу... Ключі вам привселюдно вручив...

Частокіл. Ну, я піду...

Частокіл пішов у хату, за ним Марія.

Мовчан *(до Григорія)*. Навіщо ви оце все знімаєте?

Григорій. Для панорами. Так треба.

Мовчан. Ілька Севериновичу! *(Пішла в хату)*.

Входять Яків Несватаний.

Вадим. Не забувай, що плівки мало.

Григорій. На такі кадри не шкода.

Рахуба *(побачив Якова)*. Нарешті зволили прибути, товаришу секретар.

Антон. Ми чекаємо, а ти зриваш... Вперше в житті товариші хочуть зняти кіно про наші Веселі Яри в період, значить, НТР, інтенсифікації і кооперації, а до тебе це наче не стосується. Народ готовий?

Яків. Народ завжди готовий. *(Підійшов до Юлі, привітався)*.

Рахуба. Щоб усі були на околиці...

Антон. Гарно вбрані, щоб сміялися і махали Частоколу руками... *(Показує)*. Отако...

Яків. Чого сміялись?

Рахуба. Як чого? Від ентузіазму.

Юлька. То вони що, блекоти понаїдалися?! Село хочуть затопити, а ми щоб сміялись... *(Іде в хату)*.

Антон. Юлько, не зривай міропримство, ти ж комсомолка, а не... А ти, Якове, іди проведи остаточну роботу з масами.

Яків. Я вже провів, а зараз мушу зайти до Ганни Макарівни. *(Тихо)*. Треба випити чарку...

Рахуба. Що?

Яків. І вас запрошуюю... У неї іменини.

Антон. Які іменини? Яка може бути чарка у відповідальний момент?

Яків. У неї сьогодні дата... Треба поздоровити. Ми завжди усіх колгоспників поздоровляємо.

Антон. Не тим займаєшся, Несватаний. То він у школі, то іменини в якоїсь Ганни. А ти ж секретар парторганізації!

Яків. Та оце ж все і є партійна робота, Антоне: дітей учити, слово добре людям сказати... І Ганна Макарівна у нас не «якась»... Вона тридцять років свиней вирощує. Ти ж знаєш... Прийшла на ферму дівчиною чорнобривою... А тепер сива... Перед нею на колінах треба стояти і руки цілувати. Ти у своєму радгоспі ще тільки плакати малюєш, а вона все життя Продовольчу програму виконує... І ордени свої вона заробила...

Рахуба. Ти нас не так зрозумів, Несватаний... Будеш у неї, привіт передай. Так і скажи: кланявся товариш Рахуба з області. Особисто.

Раптом заграли троїсті музики. Входять Ладько з бубоном, Матвій Шпак зі скрипкою, а Тяміш Парокіний з альтом. За ними йде Ганпа, в руках у неї плакат: «Ветеран Ілько Частокіл. Не забувай свого села, бо буде погано!» — написано дитячим почерком. З хати виходять Частокіл, Мовчан і Марія.

Марія. О, Ладько прийшов! Іди сюди.

Ладько. Щас, не заважай.

Рахуба щось запитав у Якова, підійшов до Ганни.

Рахуба. Шановна Ганно Макарівно, поздоровляю вас з днем народження! Бажаю здоров'я і щастя, я не боюся цього слова, в особистому житті! *(Шукає щось по кишенях, нарешті знаходить кулькову ручку, подає Ганні)*. Це від мене на довгу-довгу пам'ять. Пишіть...

Ганна. Кому?

Антон *(і собі)*. Бажаю щастя і... здоров'я в... особистому житті. *(Теж дарує кулькову ручку)*. Це від мене на довгу пам'ять... Пишіть.

Ганна. Кому?

Мовчан *(показує на плакат)*. Дуже зворушливо!

Рахуба. Товаришу Несватаний, хто це написав?

Шпак. Та це мій онук... Я йому тільки сказав, а воно й написало. Само.

Антон. Писаки! Хто оце написав. «...бо буде погано»?

Парокіний. Хіба неправильно? Хто забуває, де народився і де жив, — то добра не буде.

Мовчан *(взяла плакат, поставила його біля паркану)*.

Гришо, цього не знімай.

Григорій. Так я ж для атмосфери...

Мовчав. Тільки за мою команду. Товариші в народного оркестру! Що це ви грали?

Шпак. «Ойру»!

Мовчав. Що у вас ще є в репертуарі?

Ладько. Я, к приміру, на бубоні що хочете вам виб'ю, але не голосно, бо бубон тріснув...

Парокіний. Польку можемо... На два боки...

Шпак. І «Прощання слов'янки»... Правда, нема Свирида... Забрала дочка в город... гине десь на дванадцятому поверсі, писав.

Ганна. Пише, що дихати нічим на тому пріспекті — стільки газів напушено.

Рахуба. Хай не вигадув, в обласному центрі, я не боюся цього слова, атмосфера чиста.

Ганна. Дуже чиста, тільки газів багато напушено.

Шпак. Може й пропасти Свирид... А колись міг на весіллях, значить, без закуски...

Ганна. Матвію!

Шпак. ...три дні грати...

Мовчав. Ну, дорогі мої, почнемо. Повторимо все, Ільку Севериновичу!

Частокіл. Радісно у мене... на душі, бо виїжджаємо...

Мовчав. Ні. Товариші, зараз усі заходять у дім, виносять деякі речі... Виносьте весело... А потім сцена прощання.

Марія забирає батька в хату, пішла Ганна.

Яків (*до Антона і Рахуби*). Допоможемо?

Антон. Звичайно. (*Теж заходять у дім*).

Марія (*повернулась*). Ладько, а ти?

Ладько. Я щас при бубоні.

За сигналом близавети Михайлівни усі виносять рештки домашнього скарбу Частокола. Юлька стоїть осторонь, сміється.

Юлька. Оце справді кіно!

Мовчав. Оркестр! (*До Вадима і Григорія*). Музику перетонуємо на студії.

Заграв оркестр, Марія подає батькові фотографію: Частокіл з дружиною, ще коли були молодими...

Марія. Ладьку, іди ж та подивися на цю розруху... Ой, боже ж мій, що ми затіяли, Ладьку?!

Ладько. Щас я при бубоні, потім поплачеш, Марусю.

Шпак. Сказано, евакуація.

Мовчан. Оркестр у кадр! Товаришу Ладько, веселіше!
Ладько. Щас.

Ганна (*несе решето, приказує*). Що ж це ти надумав,
Ільку, на старість? А тут же твоя Тетянка ходила та
квіточки садила... Та тут же її рученьки всьому лад
давали. А звідси вона ж тебе проводжала та з віко-
нечок виглядала...

Заплакала вже й Марія, нервується Рахуба, не знає, як
заспокоїти жінок, Антон. Печально дивиться на все це
Юля. А музики грають уже голосніше...

І раптово змовкли...

Увіходять Мирон Олексійович Гуртовий і Ва-
ря. Видно, що він з дороги, плащ на руді. Гуртовий дея-
кий час мовчки спостерігає, що тут діється. Григорій
знімає...

Гуртовий. Чого ж ви, грайте! І гості у нас дорогі.
Здрастуйте.

Мовчан. Ви дуже вчасно приїхали, Мироне Олексійо-
вичу!

Рахуба і Антон підходять до Гуртового.

Рахуба. З приїздом, Мироне Олексійовичу.

Антон. І строку не добули на курорті... Ми й не чекали,
батьку.

Частокіл. А мене, Мироне, значить, забирають. При-
їхали, привезли кіно і забирають.

Мовчан (*підійшла до Юлі і Варі*). Приготуйте там, будь
ласка...

Юля і Варя зайшли в дім.

Гуртовий. Хай забирають, бо пропадуть без тебе рад-
госп і кіно. Ще хтось виїздить чи на тобі окошилося,
Ільку?

Парокіний. Агітація була, але щоб хтось збивався,
то не чуть.

Шпак. Варивон ніби хоче в той... котедж.

Гуртовий. Ото буде підмога. Таке ж ледащо, що й лож-
ку лінується тримати. Я тобі, сину, ще кількох таких
ударничків підкину. І Частокола забирай, ми собі
іншого завідуючого кормоцехом підберемо. А Марію
і Ладька жаль. Залишив би нам для розводу, може,
ще б на одне дитя постарались. Га, Ладько?

Ладько. Щас не до цього.

Марія. Таке скажете! У нас дочка на виданні.

Ладько. Я б щас і не поїхав, так товариш Рахуба кажуть: для почину комусь треба. І Маруся...

Марія. Ми теж, Мироне Олексійовичу, переміни хочемо. Місимо тут грязюку, а мені теж хочеться в туфлях пройти по асфальту та на якомусь поверсі отаборитись.

Гуртовий. Давай, Марусю, на асфальти, тримати не буду... І ти, Частокіл, їдь. Тим більше, що ось товариші (*кивнув на Антона і Рахубу*) вирішили наші ферми забрати на комплекс в радгосп, то у нас всі дні будуть святкові. А потім приєднають наш колгосп, заллють півсела, і буде у нас пляж. Одне слово, Піцунда. Понатягуємо шорти або труси з лампасами... кожному видамо парасольку, будемо лежати і чекати, поки нам Антон з радгоспу привезе пончиків і «пепсі»... ні роботи, ні турботи — рай.

Рахуба. Це ви приїхали спеціально для того, щоб розказати нам про «пепсі»? Щось не віриться...

Гуртовий. Яків мене викликав, і я приїхав, щоб попроситися зі своїм другом, дорогим Ільком Частокілом, чарку на дорогу випити, може, якого баняка піднести...

Частокіл. Мироне, не ятри душі.

Гуртовий. А заодно й запитати Антона: скільки йому треба фуражу і взагалі кормів для комплексу? Оце запитаю і поїду собі в ту... Піцунду.

Антон (*посміхнувся*). Небагато, батьку... Там написано: тонн сто фуражу, ну й сіна скирту-другу...

Гуртовий. І скільки це коштуватиме? Не знаєш? Якове, що там наша бухгалтерія каже?

Яків. Підраховали. Тисяч двадцять, без транспортних витрат.

Антон. Ого!

Гуртовий. А ти як думав, дарма? Пиши нам заяву, ми на правлінні обговоримо. Якщо вирішимо, то привозь гроші і забирай.

Антон. Які гроші?

Гуртовий. Якщо є долари чи фунти, то теж приймемо...

Антон. Де в мене такі гроші, тату? Я вам привіз з району постанову...

Рахуба. Така дана рознарядка, товаришу Гуртовий. Які можуть бути між вами рахунки, коли ваш колгосп буде однаково приєднано до радгоспу? Я вже говорив,

що ми повинні мислити масштабами регіону, а не вашого села.

Гуртовий. От коли приєднаєте, тоді й заберете. Все, і батоги Антону віддам... Але такого рішення загальні збори нашого колгоспу ще не затверджували.

Рахуба. Це чисто, я не боюся цього слова, формальна справа.

Яків. Ви так гадаєте? Даремно.

Рахуба. Ви що, не розумієте лінії, значення агропромислових комплексів? Дивно.

Гуртовий. Знаємо і лінію, і значення. Я за комплекс. Але не можна його створювати авралом: сіли, намалювали карту, призначили директора — і вже комплекс. А приміщення у вас не закінчені, нагнали худоби з сусідніх колгоспів, а кормів нема? Тепер ви хочете за рахунок нашого колгоспу виконати зобов'язання, про які так виспівував з трибуни активу мій синочок? Ні, не вийде.

Рахуба. Продвольча програма — закон, я не боюся цього слова, для нас усіх!

Гуртовий. Це наше святе діло.

Яків. Але виконувати її треба не на словах! Робочому класу, народу не потрібні ваші слова. Ми повинні дати їм хліб, м'ясо, молоко.

Антон. Розумієте, батьку, ми ще в стадії організації...

Гуртовий. Розумію. Допоможемо вам, але давайте ж мислити по-державному. Ну, заберете ви наші ферми. Вони будуть такими ж продуктивними, як у нас? Ні, не будуть. Хто на цьому втратить? Держава. А цього ми допустити не можемо.

Мовчан. Товариші, ми відійшли від сценарію, а тому прошу...

Гуртовий. Не буду вам заважати. Знімайте своє кіно. Варко!

Ганна. А кажуть, що затоплять наше село? Чи ні?

Гуртовий. Хай собі кажуть. Жодного гектара землі не дамо загубити.

Антон. Хіба у нас мало землі, батьку?

Гуртовий. Мало! Привчили вас, що землі у нас безмежні... А чи знаєш ти, що зараз у нас в країні на одну людину припадає всього вісімдесят п'ять соток! А ще недавно було півтора гектара... Тож треба берегти кожную соточку!

Рахуба. Звичайно, але ми вам добра бажаємо, хочемо повитягувати вас із цих Ярів.

Яків. Ми в цих Ярах живемо триста років. І ніколи не були тягарем для держави... Давали хліб і... солдатів, якщо було треба...

Парокінний. Нічого не шкодували для нашої держави.

Шпак. Ось я, к приміру, танка купив для армії... Віддав усі гроші, що на хату збирав, і облигації...

Ганна. Матвію, твоїх грошей і на пулімйота, мати, не вистачило.

Шпак. Ну, гаубицю купив. Це точно.

Ганна. Гаубицю! Я он маминого хрестика золотого і обручку свою віддала на перемогу і то мовчу.

Гуртовий. І танки купляли, і межі розорювали, і вмирили під куркульськими обрізами... Самі йшли і своїх синів посилали на Магнітки та Дніпрельстани... і оружні ходили по німецьких тилах у Вітчизняну...

Частокіл. І під Ленінградом замерзали в болотах...

Яків. Так що не можуть без сліду щезнути наші Веселі Яри. Ми ще потрібні своїй державі.

Рахуба. Поживемо — побачимо.

Гуртовий. Побачимо. Варко! Щасливо тобі, Частоколе!

Гуртовий і Варя вийшли.

Ганна. І ми ходімо, Тимоше.

Мовчан. Товариші, починаємо!

Нарешті їй вдається якось організувати цих збуджених розмовою Гуртового людей.

Вадим. Знімаємо сцену прощання!

Мовчан. Прошу вас, Ільку Севериновичу, до мікрофона. Мотор!

Марія. Ладько, тягни тата, бо вони все кіно перекрутять!

Ладько. Щас! Ану, тату, давайте в кіно!

Став Частокіл перед мікрофоном.

Мовчан. Почали! *(До музикантів)*. Я вам махну рукою, і ви заграєте.

Частокіл. Радісно у мене... на тому...

Парокінний. Воно й видно.

Частокіл. Оце виїздимо... жити будемо... у тому...

Марія. У котеджі, встидалися б...

Частокіл. ...у котеджі... А тут залишаю свою хату, де

вік з Тетяною прожив... і будуть тепер пливти... білі човни...

Марія. Про човни з синіми вітрилами я буду говорити...
Частокіл. Радісно у мене на душі... ой і радісно ж у мене на душі...

Сів Частокіл і заплавав...
Махнула спересердя рукою Мовчан. Заграли троїсті музички...

Завіса

ДІЯ ДРУГА

Картина третя

Кімната на студії: стандартні стіл, крісло, телефон, журнальний столик, коробки з плівкою, на стінах кольорові рекламні плакати. За вікном осінній сад. Поруч, очевидно, проєкційна, бо крізь відчинені двері чути задушевну музику і дикторський текст.

Диктор. ...лежать в осінньому мареві Веселі Яри... Ми прощаємося з цим селом, з його прекрасними людьми. Ми були свідками (*дзвонить телефон*) нелегких їхніх турбот, роздумів, душевних переживань, так би мовити, в екстремальній ситуації... (*Знову телефонний дзвінок*). Ми залишаємо героїв нашого фільму в дорозі, ми ще не знаємо, яка доля чекає Веселі Яри, але віримо, що вона буде щасливою. Веселі Яри — маленька частинка нашої Вітчизни, її зернятко, тож хай воно не щезне, а проросте вічним колосом і добром...

Телефонний дзвінок. Музика. Прибіг Вадим, зняв трубку.

Вадим. Слухаю... Впізнав! Варя!.. Перепустка тобі замовлена... Він на перегляді... Уже закінчується... Рахуба є і твій брат Антон... Ми дуже шкодуємо, що не приїхав Мирон Олексійович... Звичайно, покажемо... Я зараз йому скажу. (*Поклав трубку*).

Вадим вийшов. У дверях зустрічається з Рахубою і Антоном Гуртовим.

Рахуба. Ну і ну... А ти що скажеш? (*Витирає чоло*).

Антон отетеріло дивиться на Рахубу і теж витирає обличчя. Так і стоять, розгублено дивлячись один на одного.

А н т о н. Та-ак.

Р а х у б а. Що «та-ак»?

А н т о н. Так що нічого не можу сказати...

Р а х у б а. Ех ти... Тут діло серйозне... Ти читав газети за останні дні?

А н т о н. Газети?

Р а х у б а (*сердито*). Газети, газети! Центральні...

А н т о н. П-п-переглядав... але щоб... не всі читав... Робота. А ви щось вчитали, га?

Р а х у б а. Через твої Веселі Яри не тільки газет, а й світу божого не бачив.

А н т о н. То до чого ж тут газети?

Р а х у б а (*гаємниче*). Мабуть, була якась передова або, я не боюся цього слова, вказівка. Точно, була, а ми прогавили.

А н т о н. Яка постанова, про що лист?

Р а х у б а (*гаємниче*). Про комплекси. Видать, розкручують...

А н т о н. Куди розкручують?

Р а х у б а. Назад...

А н т о н. Та невже? Звідки ви це взяли, Кузьмо Павловичу?

Р а х у б а. Ти дивився фільм чи дрімав?

А н т о н. Дивився... Дуже славно вас зняли... тільки піджака ви не на той гудзик застебнули, а так...

Р а х у б а. Дивився, та нічого не второпав... Не дуже хвалить твій комплекс у фільмі, я б сказав, навіть навпаки... А все, що говорив твій батько, як ти зганяєш худобу з сусідніх колгоспів та корми випрошуєш,— все до останнього словечка на екрані... Значить, що? Значить, дозволено критикувати комплекси. О! І всю комедію з переселенням Частоколів зняли і пропустили, і нас тепер засміють, як подивляться директивні органи. А вони подивляться і можуть запитати: хто їх, тобто тебе і мене, поставив на ці пости і яка їхня позиція?

А н т о н. Мало що ті кіношники накрутять! А ми лінію викопуємо.

Р а х у б а. Лінію він виконує... Ти коли згідно з планом мав завершити комплекс?

А н т о н. Через півтора року.

Р а х у б а. А яка ж нечиста сила винесла тебе на трибуну в області і примусила запевнити, що все буде завершено в цьому році? Залишилося три місяці, що ти

встигнеш зробити? Що? Корів ще не вистачає, а тих, що позганняв, годувати взимку нічим буде. Механізмами стоять, електродвигунів нема... Правильно тебе критикують... І я десь прогледів.

А н т о н. Кузьмо Павловичу, можна сказати, що на ту трибуну і ви мене підсаджували... Ви читали мій виступ і...

Р а х у б а. Я міг не розібратися, а ти хазяїн. А на моїх плечах комплекси і, я не боюся цього слова, весь регіон... Соромно, товаришу Гуртовий!

Пауза.

А н т о н. То про яку постанову ви говорили?

Р а х у б а. Я точно не знаю, але якщо т а к знято про нас фільм, з критикою, значить, то не може бути, щоб нічого не було... У мене нюх... Якщо нема постанови, то може бути вказівка... Бо інакше Мовчан зі своїми помічниками не пасмілилися б виставляти н а с у такому світлі... Значить, була, я не боюся цього слова, вказівка зверху, що можна критикувати.

А н т о н. Ота-ак... Вскочили. Що ж будемо робити?

Р а х у б а (пiсля паузи). Треба попросити Грицька, Вадима і Єлизавету, щоб вони (тихо) дещо підрізали... підкоротили... Бо я у своєму виступі, мабуть, перегнув. (Зiгхнув). Ой, і важко працювати стало.

А н т о н. Точно, перегнули, Кузьмо Павловичу. (Копіює Рахубу): «Ми все зробимо, щоб здати комплекс ще в цьому році і порадувати...» А чим ви будете «радувати»? Ще й гудзика не так застебнули, руками махали...

Р а х у б а. Чого ж ти не спинив?! А ти що молов? Затопили... зросимо, переселимо... будуть білі човни з синіми вітрилами... Тьху! Пообриває тобі батько ті вітрила! На приколі стоятимеш разом зі своїм комплексом. Треба ж було думати спочатку. Директор!

А н т о н. А я не просився, Кузьмо Павловичу... І тато... батько мені говорили, що я ще не доріс до директора... Не на мою голову шапка, казали... Я ж відмовлявся, а ви мене на бюро...

Р а х у б а. Та за анкетю тебе можна, я не боюся цього слова, міністром призначити! Освіта заочна, але вища. Був бригадиром, головою колгоспу... А шапку можна натягнути яку завгодно... Батько твій із заочним технікумом в академії лекції читав! Ремесло

прислухався до нього. Сам секретар ЦК радиться з ним, а ти «шапка»!

А н т о н. Тут мене вже батько не врятує. Може, справді попросимо хлопців, щоб вирізали нас з того фільму. Запросимо в ресторан і...

Р а х у б а. Тепер «запросимо». А навіщо ж ти дозволив тому Грицькові знімати оті механізми, що валяються під дощем? Вагонетки поіржавілі, траншеї з трубами, як окопи. За це судити можуть, а ти зрадив: знімають його в кіно! Тьху!.. Чебурашка!

А н т о н. Мене монтажники підвели, а «Сільгосптехніка» скоро на той світ спровадить або пустить по світу без штанів. Такі гроші гребуть!

Р а х у б а. Ото проси Єлизавету, хлопців, на коліна падай, бо як побачать цей фільм т а м, то...

Входять Григорій і Вадим.

Г р и г о р і й. Не скучаєте? Обговорення фільму буде о третій, сподіваємось, що ви скажете свою думку.

Р а х у б а (*раптом кинувся до Григорія і Вадима, обіймає*). Та що там обговорювати?! Дорогі ви мої! Фільм прекрасний...

А н т о н (*і собі обіймає*). Дуже прекрасний... Інколи сльози наверталися... І так влучно, так своєчасно!

Р а х у б а. Такі, знаєте, повнокровні характери... публіцистична гострота... Це, я не боюся цього слова, мистецтво!

Г р и г о р і й. Нам приємно, що вам сподобалось...

Р а х у б а (*перебиває*). Ми з вами порушили, я не боюся цього слова, дуже важливу проблему... Навіть там, де ви нас... трохи критикуєте... я вбачаю ваше прагнення допомогти нам...

А н т о н. Дуже правильно критикуєте... І траншеї ми вже закрили, механізми монтуються... Дуже ви нам допомогли.

Р а х у б а. І ще я хочу сказати вам, що я людина скромна, а у фільмі... дуже довго балакаю... і гудзик у мене не так застібнутий... Незручно якось перед народом... Може б, ви мене трохи підрізали... Це можна?

В а д и м. У кіно все можна.

Р а х у б а. Я знаю. Наголошувати треба на проблеми і народ, а без мене, власне, можна взагалі обійтися. А так фільм дуже той... Дуже... Я особисто теж мало не

заплакав, коли Частокіл відмовився залишати свою хату...

А н т о н (*своє*). А техніку, яка там валялася, тобто лежала, і механізми вже поховали, вагонетки фарбуємо... Може, цього теж не будете показувати? Бо воно, значить, кидає тінь, і нас можуть неправильно зрозуміти...

Г р и г о р і й. Це вже справа режисера. І мені здається, що ви дещо не зрозуміли. Фільм критикує не комплекс, товаришу Рахуба, а звичайну безгосподарність...

Р а х у б а (*поспішно*). Має місце, має місце... Ми розуміємо — це мистецтво, а ми, я не боюся цього слова, на род простий...

А н т о н. Якщо ви врахуєте наше прохання, то за нами не заіржавіє. Десь посидимо і той...

Р а х у б а. І ще треба Мирона Гуртового підкоротити. А так фільм дуже і дуже... Поздоровляємо вас із великою перемогою, я не боюся цього слова. З великою!

Входить стривожена Єлизавета Михайлівна Мовчан.

Г р и г о р і й. Що сталося, Єлизавето Михайлівно?

В а д и м. Вам погано?

М о в ч а н (*після паузи*). Н а м погано. Власне, цього треба було чекати, а я довірилася вам, вашому досвіду режисера, Григорію. Довірилась, як дівчисько.

Г р и г о р і й. Ми ж монтували фільм разом! В чому справа?

М о в ч а н. Провал. Повний. До мене щойно підійшов Іван Іванович... Розумієте, сам Іван Іванович...

А н т о н (*чомусь пошепки*). Хто це? (*Вадим показує пальцем угору*). Ясно.

В а д и м. І що сказав Іван Іванович?

М о в ч а н (*зітхнула*). Сказав, що мій дебют як режисера не відбувся. А мені колись сам голова Держкіно говорив «ти»! Лізо, говорив, давай!..

Г р и г о р і й. Що ж сказав Іван Іванович?

М о в ч а н. Що фільм не на рівні...

Р а х у б а. О!

М о в ч а н (*продовжує*). ...і не тим пахне...

А н т о н. О!

М о в ч а н. І як я могла це допустити! Ви ж знімали не за сценарієм...

Григорій. Ми зробили чесний фільм, Єлизавето Михайлівно.

Мовчанин. Іван Іванович думає не так.

Рахуба. Я теж, Єлизавето Михайлівно, мушу вам сказати авторитетно, відчув, що у фільмі щось не так... і мене здивувала, я не боюся цього слова, позиція ваших колег.

Антон. Точно.

Рахуба. Остріхи у нас є, але навіщо все показувати в кіно? Це ж нетипово! Це не наша платформа. Я просто обурений! А якщо фільм попаде за кордон чи побачать туристи з того, значить, світу? Вони дізнаються, що наш передовий колгоспник Ілько Частокіл не хоче переїздити, я не боюся цього слова, в котедж, а, навпаки, плаче біля своєї старої хати! Це просто грає на руку...

Григорій. Недавно ви говорили зовсім інше.

Рахуба. Я подумав і переосмислив. І ваша політична платформа, я не боюся цього слова, залишається для мене загадкою.

Григорій. У нас платформа одна — партійна.

Рахуба. А навіщо ви покажете незавершений комплекс Антона Мироновича? Навіщо ці чорні фарби? Хіба це наш колір?!

Мовчанин. Пробачте, але Антон Миронович заявив на обласному активі, що комплекс готовий. Дати вам газету з його виступом?

Антон. Трохи поспішили, але становище буде виправлене!

Григорій. А ми не можемо бути сторонніми фіксаторами, партія вимагає від нас енергійного втручання в життя, і тому наша кінопубліцистика мусить бути бойовою, наступальною! І не можна проходити повз навіть окремі факти окозамилування, безгосподарності, розвалені дисципліни. Це заважає нашому народу, державі. І наші об'єктиви завжди будуть чесними і чистими.

Рахуба. Демагогія! Ми будемо скаржитися...

Антон. Скаржитися і діяти!

Рахуба. Ми цього так не залишимо. Кіна не буде! Це кажу вам я, Рахуба. І запевняю, що ваш фільм не побачить жодного екрана — ні простого, ні голубого... За такі речі кладуть, я не боюся цього слова, партквитки.

Григорій. Ви нам їх не вручали... Я свій одержав від комісара на заставі.

Телефонний дзвінок.

Мовчан. Слухаю. Так, це я. (*Поклала трубку*). Все. Викликає директор студії. Що ви зробили зі мною, хлопчики?

Рахуба. Нам на обговоренні робити нічого, картина ясна. Можете передати шановному Івану Івановичу, що ми з ним згодні.

Мовчан вийшла.

Вадим. Іван Іванович — це ще не все. До побачення. Які ж ви...

Рахуба. Ви що, не могли сказати, щоб я застібнув правильно піджака? Сатирики! Але мій авторитет, я не боюся цього слова, тримається не на одному гудзику. Якщо хочете, то це пахне Голлівудом. Я сьогодні ж напишу листа. Ви знаєте куди...

Антон. Отож-бо. Ми напишемо аж... туди!

Рахуба і Антон вийшли. Потім Антон відчинив двері, з порога:

Вам за кіно гроші платять?

Вадим. Платять.

Антон. О! (*І зачинив двері*).

Мовчання.

Вадим. Що ж будемо робити, Гришо? Може, справді ми занадто захопилися?

Григорій. Ми розповіли правду.

Хтось стукає в двері.

Вадим. Заходьте!

Увійшла Варя зі спортивною сумкою.

Григорій (*підійшов*). Доброго дня, Варю.

Варя. Добридень.

Григорій. Добре, що ти прийшла!

Вадим. Згадують нас у Веселих Ярах?

Варя. Згадують.

Вадим. Зараз я каву організую. Пробачте. (*Вийшов*).

Варя. Ти чимось стривожений? Я зустріла брата з Рахубою, навіть не привіталися. Що тут було?

Григорій. Порозмовляли трохи... Я такий радий, що ти приїхала!

Варя. Я не до тебе. Подавала документи в інститут, на заочний...

Григорій. А я думав — до мене.

Варя. У мене до поїзда є час... робити нічого, ось я зайшла.

Григорій. Добре, що хоч так.

Варя. Телефоністка чула нашу розмову, тепер пішло по селу...

Григорій. Що я сказав такого?

Варя. Плів дурниці. Двадцять хвилин.

Григорій. Я сказав, що люблю тебе.

Варя. Видно, в тебе дуже легко злітають з язика такі слова. Професійна звичка...

Григорій. Не треба так, Варю... Я чекав і дуже хотів, щоб ти приїхала.

Варя. Навіщо?

Григорій. Я люблю тебе! Люблю, розумієш?

Варя. У тебе ці слова вже стерті, як кінські підкови... Знаю я вас. Прочовгаєте по душі і...

Григорій. Кого «нас»?

Варя. «Племя молоде, незнакомое».

Григорій. Якщо ти такої думки про мене, то чого ж прийшла?

Варя. Я ж сказала: маю час до поїзда. З нудьги прийшла.

Григорій. Можеш говорити, що захочеш, тільки я знаю, що ти не така.

Варя. Блажен, хто вірує. Що ж, поговорили. Ауфвідерзейн! (*Взяла сумку*). Проведеш чи сама дотопаю? І більше не дзвони.

Григорій. А я вірив, що ми могли б бути разом... А так — краще б ти не приїздила.

Варя. Ах, яка драма! Він — розчарувався. Герой — спиткнувся.

Григорій. Жаль.

Варя. Тобі жаль себе, свого враженого самолюбства.

Григорій. Варю, тобі ця роль не підходить.

Варя. А мені говорили — навпаки.

Григорій. Хто?

Варя. Багато хто... Особливо твоя асистенточка. Та, що мікрофони волочила за тобою... Як вона в ті штани

влізла? Ну, думаю, а як тріснути! А вона крутиться, а вона вихиляється.

Григорій. Що ти верзеш, Варю? То ж Соня, наречена Вадима, прекрасна дівчина...

Варя. Чогось не Вадим, а ти їздив з нею у машині... Та мені байдуже, всі ви коміки на замовлення.

Григорій. Ми справді їздили купувати молоко.

Варя. Поки вернулися — скисло. Бувай здоровий! Фільм здали?

Григорій. Варю, ти несправедлива...

Варя. Чого ти причепився? Ради бога, хай буде і дві асистентки... Мені що?

Григорій. Варю, я люблю тебе, чувш?

Варя. Не чую. *(Вийшла)*.

Увіходить Вадим — приніс каву у паперових стаканчиках.

Вадим. А де?.. *(Подивився на Григорія, похитав головою)*. Запитань більше нема. Не знайшли спільної мови? Дипломати.

Григорій. Облиш ти... *(Кивнув на двері)*. Що там?

Вадим. Землетрус. Треба йти на обговорення.

Григорій. Кого трусить?

Вадим. По-моєму, всю студію. Дзвонили з комітету...

Григорій. Завалимося?

Вадим. Якщо заріжуть фільм — піду в доярки... Вперед, Гришо, сурми кличуть!

Григорій. Іди, я підійду. І відступати не будемо, як би мадам не тиснула.

Вадим. Іду на ви...

Григорій *(поглянув на годинник)*. Вадиме, ти мені друг?

Вадим. Поїзд на Веселі Яри о вісімнадцятій за московським часом.

Григорій. Поїдь на вокзал, знайди її, затримай! Я ж мушу бути на обговоренні...

Вадим. Що сказати?

Григорій. Попроси, щоб вернулась. Щоб вернулась... Привези її. Розумієш, я не містик, але це моя судьба. Сапер двічі не помиляється...

Вадим. Твою судьбу я зі своїх рук не випущу. Зараз візьму машину, і тільки свистітиме міліція, штраф — за твій рахунок!

Вадим вибіг, Григорій набрав номер телефону.

Григорій. Апаратна? Хто в залі? Начальство прибуло?..
Іду.

Тихо відчинилися двері, увійшла Варя, подає Григорію велике рум'яне яблуко.

Варя. Бачиш, яке? Упало переді мною...

З атемнення.

Картина четверта

Затишне подвір'я біля контори колгоспу. Під розлогим кле-ном альтанка, лави і квітник, а далі сад. Праворуч на сцені сходи, що ведуть до однієї з кімнат контори. Дія одночасно може відбуватися в конторі і на подвір'ї. Широке вікно виходить у сад. У кімнаті шафа з книжками, на столі телефон і друкарська машинка, на стіні діаграми. Тихо звучить музика з приймача. Як і в диктує, Юля друкує.

Яків. Товариші демобілізовані солдати і офіцери...

Юлька (повторює). ...солдати і офіцери... Треба, Яшо, написати «дорогі».

Яків. Пиши: дорогі... Офіцери закресли... Дорогі товариші солдати, сержанти і матроси! До вас звертаються... до вас звертається молодь... комсомольці...

Юлька. ...і дівчата...

Яків. Дівчата із села Веселі Яри... Ви відслужили в армії і тепер повертаєтесь додому... Перед вами багато доріг, але, може, найближча ваша дорога до нашого села...

Юлька. Красивого і багатого...

Яків. У нас ви знайдете роботу до душі, а може, і наречених...

Юлька. У нас повно-повнісінько гарних-гарних дівчат.

Яків. Не так уже їх і багато, Юлю.

Юлька. Підростуть.

Яків. Пиши далі... Нам дуже потрібні танкісти і артилеристи, ракетники і... Ні, не так. Нам дуже потрібні трактористи і механіки, техніки і електрики...

Юлька. ...гармоністи і танцюристи...

Яків. Юлько, вони ж подумують, що ми їх запрошуємо в ансамбль пісні і танцю. Закресли.

Юлька. Нам потрібні усі, хто любить землю, у кого працюватимуть руки і...

Яків. ...і гарячі серця. Приїздіть до нас. Земля і ми чекаємо на вас. Знак оклику.

Юльк а. ... чекаємо на вас... Зі станції до нашого села тричі на день ходить автобус. Ласкаво просимо вас, дорогі воїни. Знак оклику... А як підпишемо, Яшко? Партбюро і комсомольська організація?

Які в. Партбюро цієї листівки не затверджувало, Юлько.

Юльк а. Підпишемо просто: «Дівчата з Веселих Ярів».

Які в. Пиши!

Юльк а. А приїдуть, Яшко? Хоча б хтось приїхав... Усі на БАМ, на атомні станції... і що для них якісь Веселі Яри?.. Якби не ти, то і я поїхала б кудись. Якби не ти... Я інколи аж боюсь, Яшко.

Які в. Чого ти боїшся, дурненька моя?

Юльк а. Бо мені дуже добре... Я так люблю тебе! Мені здається, що тільки я на всьому світі так люблю...

Які в. Тоді нам нічого боятись, Юлю.

Пауза.

Юльк а. Але вона весь час стоїть поміж нами... Як докір мені, нашому коханню...

Які в. Ти не думай про це.

Юльк а. Воно само думається... Ти тоді, давно, любив її?

Які в. Ми були друзями...

Юльк а. І тому, що ви дружили, вона втекла, вступила в технікум і... щезла майже на п'ять років з села?

Які в. Я не знаю, чому вона так вчинила...

Юльк а. Добре все ти знаєш, Яшко. Вона любила тебе, хотіла вийти за тебе заміж. Всі так говорять... І на зло тобі поїхала... З відчаю втекла.

Які в. Може, й так, Юлю. Може, через мене. Я їй ще тоді все розповів про тебе.

Юльк а. Мабуть, не все... І мені жалко її. Я не винна, що ми зустрілись з тобою... Потім ти пішов у армію... Боже, як я чекала твоїх листів, а їх не було, тільки радіограми з твого підводного човна...

Які в. Юлю, знаєш, що я надумав? Треба, мабуть, збудувати мені хату... Я хочу привести тебе у нашу хату. Я ніколи не мав хати... Нікого не мав і нічого... Крім тебе.

Юльк а. Бо сирота... Таке слово страшне... Я не хочу, щоб у тебе були такі сумні очі. *(Цілує)*. Я, я буду для тебе всім... Віриш? І хата у нас є. Батьки мої переїхали, залишилися ми з дідусем... Нам буде добре... Я скажу своїм, що ми одружуємось...

Які в. Це вже я скажу, Юлю... Сам.

Юльк а. Скажи. *(Пауза)*. А ти знаєш, Варі дзвонив Гриша, той режисер, що знімав у нас кіно... Тоська-телефоністка казала, що цілу годину говорив. Каже, люблю тебе і приїжджай... Давай на все життя разом...

Які в. Підслуховувати чужі розмови неетично.

Юльк а. Може, Тося не знає. Ти їй і скажи... А Варя їздила до нього в Київ... Тоді саме фільм про нас показували на студії. Рахуба був і Антон Миронович. Кажуть, розгромили весь фільм. Так хотілося б побачити! *(Телефонний дзвінок. Юлька взяла трубку)*. Слухаю... Добре, що приїхали. Зараз прибіжу, мамо. Ні, ненадовго, бо на ферму піду... *(Поклала трубку)*. Батько вже на «Жигулях» по картоплю приїхав... До вечора, Яшо!

Входить В а р я.

В а р я. Добридень, батька нема?

Які в. Добридень, Варю. Я не бачив Мирона Олексійовича.

В а р я. Вибачайте, у вас, певно, робота. *(Хоче йти)*.

Юльк а. Ми тут листівку написали, прочитай! А я побігла! *(Вийшла)*.

В а р я. Брат приїхав, батька шукає. Запрошує Антон, щоб я в радгосп переїхала. Завклубом. Їхати?

Які в. Я не знаю, Варю, що порадити тобі.

В а р я. Тоді просто помовчимо... *(Взяла листівку, читає)*. О, жєнихи будуть. Може, зачекати? Та вже, мабуть, пізно...

Які в. Чому така приречєність?

В а р я. Гадаєш, легко жити, якщо ти нікому не потрібна? Власне, чоґо це я тобі кажу... Якось буде. Правда, зручна формула життя для нещасних?

Які в *(розгублено)*. Не треба так, Варю... Ти красива, розумна...

В а р я. Боже, які порожні слова! Не треба, Яшо. Нічого нема і не буде... По-справжньому любити можна тільки раз. Боже, яка я дурна! Ти не слухай мене... Я поклялась, що не прийду сьогодні, і... прийшла. Коли я бачу тебе — у мене щєзає гордість. Прожєни мене.

Які в. Не можна так, Варю... Ну, сталося так... Не мучти, будь ласка, себе і мене.

В а р я. Я не буду... Тільки хочу попросити тебе... Прийди сьогодні ввечері.

Яків. Чого?

Варя. Колись ти знав... У мене день народження, двадцять шість... Забув... Ганну МIRONIVНУ поздоровив, а мене забув.

Яків. Даруй мені... Поздоровляю тебе.

Варя (*посміхнулась*). «Бажаю успіхів і щастя в особистому житті...» Прийдеш? Не бійся, я не отрую тебе зіллям і не причарую... Перевелися Марусі Чураївни... (*Повільно виходить*). Або краще не приходь. (*Вийшла*).

Яків ходить по подвір'ї, сів у альтанці. Підїхала машина. Входить схвилюваний Антон Гуртовий.

Антон. Добре, що застав тебе, Яшко. Хоч у петлю лізь.

Яків. А це ж чого, Антоне?

Антон. Оце з батьком мав розмову... Висповідав мене, як уже тільки хотів.

Яків. За що?

Антон. Ех... Якове, друже, на тебе тільки надія... Одне слово, рятуй. Він тебе послухає.

Яків. Ну, в чому справа?

Антон. Монтажники мене зарізали без ножа. Другу чергу тваринницького комплексу не здадуть до кінця року, шабашники чортові!

Яків. Це було зразу видно. Вони ж і кормоцех не здали.

Антон. Не здали, щоб вони добра не мали. А я ж в області доповів, що здав комплекс... І на активі виступив... мені зараз треба подати зведення, що вся худоба на комплексі, а в мене на третій секції тільки стіни. А як, борони боже, комісія приїде? Отака біда, Яшко, виручай.

Яків. Чим же я можу допомогти?

Антон. Скликай збори і прийми рішення, що ви приєднуєтесь до нашого радгоспу. У мене не вистачає худоби до плану, корів... А якщо ви приєднаєтесь, то я приплюсую ваші ферми і подам у звіті... Корови залишаться на ваших фермах, а я тільки у річному звіті покажу, що вони... ніби, значить, на комплексі... Бо для держави не має значення, де стоятиме корова — на комплексі чи у вашому селі. А весною все зробимо: змонтуємо, запустимо кормоцех — і кінці в воду. Однаково буде у нас одне господарство, тільки проголосує на зборах...

Яків. А що батько сказав?

А н т о н. Що сказав... Назвав мене тим, аферистом. Плюнув і пішов. Ящо, поговори з ним. Він тебе послухає.

Швидко входить Г у р т о в и й.

Г у р т о в и й (до Якова). Чув, що цей директорчик придумав?

А н т о н. Тату...

Г у р т о в и й. Що «тату»? Хочеш мене посміховиськом на всю область виставити?

А н т о н. Я до вас по-доброму, а ви мене аферистом назвали.

Г у р т о в и й. За афериста вибачай... Ніякий ти не аферист. Ти просто...

А н т о н. Чув уже, чув...

Г у р т о в и й. Я тобі казав, не йди директором, бо ти ж не доріс... Бригадир з тебе був золотий... Ну, і на голову колгоспу підходив. Хвалили тебе люди, і я хвалив. А погубило тебе, знаєш, що? Трибуни. Звідки ж воно в тебе? У нашому роду трибунів не було. Для нас головне — робота. А тебе хлібом не годуй, а дай трибуну... Наговориш, наобіцяєш, а потім чухаєш потилицю... Я в райкомі вже давно сказав, щоб тебе до якоїсь норми привели. Повертайся, Антоне, в колгосп. В тракторну бригаду йди та працюй, як ото колись, то тебе й люди поважатимуть.

А н т о н. Хіба я проти, тату... Але ж я попав уже в ту... номенклатуру...

Г у р т о в и й. Ото й біда наша, що такі попадають. Тебе якщо не спинити, то ти можеш з усього району худобу зігнати і села позатоплювати.

А н т о н. Хіба я винен, що ви попали в безперспективні?

Г у р т о в и й. Це ж такі, як ти, і причепили нам цей ярлик. Причепили, бо розмахнулись на такий комплекс, як... як Бенілюкс. А землі для кормів не вистачає. Де їх взяти? Приєднати Веселі Яри до радгоспу — і все. Один не розібрався — підписав, доповів вище, другий — ще вище, і закрутився маховик, спробуй тепер його зупинити... Але ми зупинимо... А приміщення для худоби які ви будете?

А н т о н. Нам з інституту прислали такий проект.

Г у р т о в и й. Руки тим, хто його малював, поперебивати треба. Стіни бетонні, підлога бетонна, сирість, холод, бо ж підстилки нема. Ти ж через два роки загубиш

половину стада. Це ж злочин! Ото йди та думай зі своєю Рахубою. Добре думай, бо держава питає.

Анто н. Добре, тату...

Гуртовий. Та сестру не забудь поздоровити.

Анто н. Поздоровлю... Ви хоч мамі не розкажіть, а то...

Автоп вийшов.

Гуртовий. Мами він злякався! *(Дзвонить телефон)*. Слухаю... Це я, Катю... Бачив, бачив твого Антося... Дуже славно поговорили... Катеринко, я не забув... Візьмемо зараз з Яшкою шампанського і прийдемо. *(Поклав трубку)*. На іменини Варчині кличуть, ходімо, Яшко.

Яків. Спасибі.

Вийшли.

Переміна світла.

Вечір. Десь на селі співають дівчата. Горять ліхтар біля контори колгоспу. Входять Варя і Григорій.

Варя. Автобус зупиняється тут... Ти міг би поїхати і завтра, Гришо, а то подумують, що я випровожую тебе.

Григорій. Я мушу завтра вранці бути на роботі, Варю. А ти йди, тебе ж чекають, скажуть, що вкрали імениницю.

Варя. І ніхто не помітить. А своїх гостей я проводжаю сама. Не так, як дехто.

Григорій. Ти так несподівано тоді пішла, що я не міг отямитись.

Варя. А я ж могла й не повернутись. І досить про це. Ти все одно нічого не знаєш.

Григорій. Я знаю все, Варю.

Варя. Те, що розказували тобі про мене в селі, не дуже точна інформація.

Григорій. Хотів би я, щоб було так...

Варя. Я була більше здивована твоїм приїздом, Гришо. Звідки ти довідався про цей печальний день мого існування? Подумаш, всенародне свято — день народження Варки Гуртової!

Григорій. Мені сказала твоя мати, коли я подзвонив.

Варя. Прирівнюю твій вчинок до подвигу... Щось не дуже логічне відбувається між нами... Так?

Григорій. Я просто хотів бачити тебе, щоб повторити слова, схожі на стерті кінські підкови...

Варя. Що слова?

Григорій *(раптово)*. Варю, виходь за мене заміж!

Варя. Ти думаєш, що це вихід з мого лабіринту?

Григорій. Подумай і скажи.

Варя. Зараз чи пізніше?

Григорій. Варю, це дуже серйозно, розумієш? *(Підійшов автобус. Сигнал)*. Я люблю тебе... *(Махнув рукою шоферу)*. Варю, я чекатиму, чуєш?! *(Сигнал. Григорій вийшов)*.

Мовчки дивиться йому вслід Варя. Співають дівчата.
Затемнення.

Картина п'ята

Декорація четвертої картини. Біля альтанки на лавах сидять Частокіл, Марія, Ладько, Юлька, Пароківний і Ганна.

Марія *(продовжує)*. ...і казав же мені Ладько: бери, поки знімають кіно, котеджа. Так ні, захотілося мені на третій поверх... Кіно поїхало, а я тепер сидю у тих квадратних метрах... Вдома, бувало, вийду на подвір'я — травичка під ногами шовком стелеться, город аж сміється соняшниками, цибулька зеленіє, кріп, маківочки видзвонюють... А тепер? Туди — балкон, туди — стіна, повернешся — стола перекинеш... Ладько люстру вже тричі головою збивав.

Ладько. Зате живеш, як у місті. Вода в трубах день і ніч гуде, як у лотоках, і до сусідів у гості не треба ходити, бо все через стіни чути, як по радію.

Марія. Господи, такого наслухаєшся! Він до неї *(копійює)*: «Що це ти, дорогая, зварганила? Каклети, каже. Та їх же й свиня не їстиме!..» А вона: «Вчора гості три сковороди з'їли і хвалили. А як тобі не наравиться, то йди в чайну...» А з другого боку: «Ти чого це вчора біля теї мамзели терся?» Та лясь по чомусь. А він: «Як же я тепер з такою синьою мордою на роботу піду?» Каже, хоч в ополонку... А над нами якесь ледащо до півночі струни на гітарі рве та вис: «І за що я теб'я полюбила?» Живу, як на циганському весіллі.

Частокіл. Я тебе, дочко, на ті поверхи не висаджував.

Входить Шпак.

Шпак. Прибув. Що за тривога, Тимоше?

П а р о к і н н и й. Сказав би, та сам не знаю. Подзвонив Рахуба і наказав зібрати актив. Мать, знову буде переселяти... Хай би вже гриміло, та не блискало.

Г а н н а. Якщо затопить село, то я казала, що в матроси піду... Хата моя на горбочку. А тебе, Матвію, неодмінно затопить.

Ш п а к. Хай... Скажи, ти Венецію бачила?

Г а н н а. Господи, та я там два рази на зльоті свинарок виступала і жила в готелі з телевізором і двома телефонами!

Ш п а к. Та не Вінницю, а Венецію, питаю, по телевізору ти бачила? Ну, це такий райцентр в Італії. Так там усі, навіть монашки, їздять човнами, і будинки стоять на воді. І я при звичаюсь.

Г а н н а. А моя хата на горбочку.

Входять Гуртовий і Яків.

Г у р т о в и й (*погис руку Марії і Ладькові*). Як наш робітничий клас поживає? Не скучаєте за нами?

Л а д ь к о. Марія ніяк не звикне до поверху, а робочому класу, к приміру, мені, скучати ніколи. Робота! Я вже на патреті вішу біля клубу.

М а р і я. Ото вже розхвалився!

Л а д ь к о. Я ж, Марусю, не собою хвалюся, а роботою.

Я к і в. Спасибі, що честь села нашого підтримуєте.

Л а д ь к о. Ви ж мене знаєте. Дайте мені, к приміру, матеріал та двох підручних, то я вам за рік три п'ятирічки виконаю і ще одну перевиконаю, тільки ж дайте мені заліза!

Входить Р а х у б а. Привітався.

Р а х у б а. Пробачте, що запізнився. (*До Гуртового*). Заїдем у кімнату чи тут поговоримо?

Г у р т о в и й. У нас секретів нема, Кузьмо Павловичу. Сідайте.

Г а н н а. Казали, що кіно про нас везуть, та й нема. Така чутка ходить, наче щось там не вийшло. Чи як?

Р а х у б а. На жаль, не вийшло про нас кіно, Ганно Макарівно. Знімали, знімали, а воно купи не тримається. Не ті акценти і не той, я не боюся цього слова, ракурс.

П а р о к і н н и й. Кому ми потрібні в тому кіно? Я он бачив по телевізору, як негри танцюють. Ото кіно! А ми що? Все в полі та на фермах... Приїхали знімати, то

хоча б сказали, то люди причепурилися б, одягнутись, слава богу, є в що. А так хто нас пропустить у те кіно в куфайках, сірих від пилюки та з потрісканими руками... Отакий у нас, вибачайте, ракурс.

Г а н а. Нічого, коли другого ордена мені в обкомі вручали, то секретар, спасибі йому, поцілував мою руку... Ніхто не цілував, а він ще й поклонився...

П а р о к і я н и й. Визнаю... Було таке, значить, упущеніє з мого боку, Ганю.

Я к і в. Тимофію Петровичу, хай нас не на весіллях показують, а такими, як ми є... Ми у цих куфайках, з потрісканими руками державу нашу тримаємо.

Г у р т о в и й. І не для кіно працюємо.

Р а х у б а. Дуже правильно, Мироне Олексійовичу! Я особисто просто був обурений тим фільмом і написав, звичайно, куди треба... категоричного, я не боюся цього слова, листа. Ви ж тільки подумайте, вони навіть показали у фільмі нашого шановного Ілька Севериновича під чаркою, коли він співав, я не боюся цього слова, «выпьем и снова нальем»! Це ж чиста пропаганда алкоголізму з екрана.

Ч а с т о к і л. Я свого бойового друга зустрів, який виніс мене з поля бою... І перед «выпьем и снова нальем» ми співали про тих, хто командував ротами і замерзав на снігу. Ви там були?

Р а х у б а. Я кував перемогу в тилу.

Ч а с т о к і л. І то треба було... а ми...

Ю л ь к а. Дідуню, заспокойтесь!

Ч а с т о к і л (*до Рахуби*). І не чіпайте, коли я співаю... Нас уже мало залишилося на білому світі. Тож дайте нам доспівати свої пісні... Бо, може, то я так плачу.

Р а х у б а. Пробачте, але я приїхав не для обговорення фільму. У мене є кілька принципових запитань до секретаря парторганізації товариша Несватаного.

Я к і в. Я слухаю вас.

Р а х у б а (*дістав з папки Юльчину листівочку, подав Якову*). Хто це додумався до такого? Хто це писав?

Ю л ь к а. Я.

Я к і в. Ми. (*Подав листівку Гуртовому*).

Р а х у б а. І скільки ви їх надрукували?

Ю л ь к а. Двісті вісімдесят шість.

Р а х у б а. Хто вам дозволив розповсюджувати ці листівки? Це ж треба! Пообклеювали ними всю станцію!

Аршинний намальований плакат вивісили перед військовою комендатурою!

Ю л ь к а. Ми ще з дівчатами листівки роздавали демобілізованим у поїздах і на станціях... Здорово, правда? Г у р т о в и й (*посміхнувся*). Молодці, дівчата, подумались!

Р а х у б а. За таке по голівці не поглядять, Мироне Олексійовичу. Демобілізованих чекають великі будови, заводи, БАМ, а ви їх переманюєте недозволеними методами у свої, я не боюся цього слова, Веселі Яри. (*До Юльки*). Ви думаете про своїх женихів, а нам потрібні робочі руки і кадри!

Я к і в. Вони і нам потрібні, Кузьмо Павловичу.

Г у р т о в и й. І женихи. Нам тут жити вічно... І дівчатам заміж треба виходити... щоб дітки бігали.

Ш п а к. Неодмінно.

Г а н н а. Дожилися, що нема кому й вікна м'ячем розбити і яблуно вночі обтрусити.

Р а х у б а. Вікна можна вам і зараз побити, а за листівочки вам доведеться відповідати, товаришу Несватаний.

Я к і в. Я не відмовляюсь.

Г у р т о в и й. Це ви нас для цього викликали, товаришу Рахуба?

Р а х у б а. Ні. Це тільки квіточки. Будуть і ягідки. Пробачте, товариші, але у нас конфіденціальна розмова, і я просив би залишити нас. (*Усі, крім Якова і Гуртового, виходять*). Мене цікавить, Мироне Олексійовичу, хто написав листа до Центрального Комітету?

Г у р т о в и й. Зараз покличу. (*Посміхнувся і вийшов*).

Р а х у б а. І ви про це знали?

Я к і в. Звичайно.

Р а х у б а. Тоді зрозуміло.

Повертається Гуртовий з Частоколом, Шпаком і Парокінним.

Г у р т о в и й. Так, так... Це ще не всі. Трактористи в полі, можемо під'їхати потім.

Р а х у б а. Як же ви насмілилися, шановні?

Я к і в. Ми зверталися до Центрального Комітету нашої партії.

Р а х у б а. Весь наш регіон, вся область працює на Продовольчу програму, а ви, значить, пописуєте! Скаржитесь, палиці в колеса? Ви ж далі своїх Ярів і фермочок нічого не бачите! Вас не цікавлять ні гігантський

наш комплекс, ні наші зобов'язання... Ви думаєте тільки про свої насиджені гнізда! Ви забуваєте, що живете, я не боюся цього слова, наприкінці двадцятого століття, і ваша хуторянська психологія вас не туди веде. Лист в ЦК, без погодження в райкомі!..

Гуртовий. Копію листа ми надіслали в райком.

Яків. І нам ніхто не відповів.

Гуртовий. Ми писали, що не можна руйнувати наше господарство, наш колгосп. Орден на нашому прапорі, Кузьмо Павловичу, заробляли покоління хліборобів, механізаторів, доярок...

Шпак. Ми не про себе думаємо, а про господарство і весь народ. І захищали ми його, як ось Ілько під Ленінградом, і...

Частокіл. Що ти: «Ілько, Ілько!» Як було сказано: «Браття і сестры, наше дело правое, и победа будет за нами», — то весь народ піднявся. І ми, товаришу Рахуба, вже тепер не дядьки з хутора... У нас хлопці з дипломами на тракторах та комбайнах, ветеринари, агрономи... Правда, малувато, але є... І ми не проти комплексу і радгоспу... Я туди свого Ладька і Марусю в робітничий, значить, клас відправив... Але все треба робити по-хазяйському. Так і на з'їзді партії говорилося!

Шпак. І ми запитали в листі, чи правильно це, що на папері комплекс у радгоспі є, а ще стіни не зведені, і просить товариш директор, щоб наші ферми були у нас, а вважалися на комплексі...

Гуртовий. Оце, власне, і все, про що ми писали.

Яків. Так можете і доповісти тим, хто вас послав.

Гуртовий. Передайте, будь ласка, якщо нам скажуть, що необхідно зараз приєднати наш колгосп до радгоспу, доведуть, що це вигідно для держави, то я завтра сам поїду на центральну садибу і здам печатку. Ми проти партійної лінії не підемо ніколи.

Шпак. Ніколи і нікогда!

Рахуба. Що ж, я передам, дорогі товариші, передам...

Входить Антон Гуртовий.

Антон. Добридень, Кузьмо Павловичу. Вам. *(Подав конверт)*. Взяв під розписку. *(Рахуба розірвав конверт, читає)*. Що там?

Рахуба. Почекай.

Антон *(заглядає через плече)*. Та прочитайте ж!

Рахуба. Я так і думав, що розберуться... Я, власне, і не проти був, тільки сумнівався...

Антон. Дайте ж мені прочитати, Кузьмо Павловичу!

Рахуба. На, на! Читайте.

Антон *(читає листа)*. «Шановний товаришу... На ваше прохання документальний фільм було переглянуто в обкомі партії... Ми не можемо погодитися з вашою оцінкою. На нашу думку, ця документальна стрічка порушує надзвичайно актуальні проблеми сучасного життя... Ми порекомендували організувати громадські перегляди фільму і обговорити його на обласному та районному партійних активах... З привітом...». І треба було ото вам писати? А я ж вам що казав? Тепер масте.

Рахуба. Чого ж ти мені два рази не сказав?!

Антон. Я вам казав: не зв'язуйтеся ви з цим кіно, бо це ж мистецтво, а ви в ньому, вибачайте...

Чути, як під'їхала машина. У супроводі Варі, Юльки, Марії, Ганни і Ладька входять Єлизавета Михайлівна Мовчан, Григорій і Вадим.

Рахуба *(перший кинувся до них, обнімає)*. Поздоровляю вас і вітаю! Вітаю з творчою перемогою! Це, я не боюся цього слова, новий крок.

Мовчан. Спасибі. Ви що, вже читали рецензії?

Рахуба *(до Антона, крізь зуби)*. Де газети? *(До Мовчан)*. Читали, аякже!

Мовчан. Трохи перехвалили нас, але... *(Показує на Григорія і Вадима)*. Це їм треба дякувати.

Григорій. Єлизавето Михайлівно, ми тільки виконували ваші вказівки.

Мовчан. Знаю, як ви виконували... *(До Гуртового)*. Ми привезли наш фільм, Мироне Олексійовичу, хотіли б показати його у вашому селі.

Гуртовий. З радістю, Єлизавето Михайлівно, зустрічаємо вас.

Ладько щось сказав Парокінному і Шпаку, вийшли.

Антон. А коли ж у наш радгосп з фільмом, Єлизавето Михайлівно?

Мовчан. До вас завтра. Але без зайвої реклами, будь ласка.

Рахуба. Це буде свято нашої, я не боюся цього слова, передової кінематографії! Ви показали справжнє життя. Ви проникли в психологію сучасного селянина і... піднялися, я не боюся цього слова, на хвилину часу!

Антон. Дуже правильно!

Входять Ладько, Парокінний і Шпак з інструментами.

Гуртовий. Що за празник, музиканти?

Марія. Секрета маємо.

Шпак. Дуже славний секрет: Юлька заміж виходить!

Ладько. Щас сватає її товариш Яшка Несватаний... Три, чотири...

І заграли трієсті музики. Усі поздоровляють Юлю і Якова, тільки осторонь стоїть зажурена Варя... Телефонний дзвінок. Юля взяла трубку.

Юлька. Тихо! З райкому... Телефонограма!.. Диктуйте! *(Взяла аркуш паперу, записує)*. Голову колгоспу Веселі Яри... Гуртового Мирона Олексійовича і секретаря парторганізації Несватаного Якова Олександровича... запрошують до Центрального Комітету Компартії України... шістнадцятого... записала... на десять годину ранку. Секретар райкому...

Гуртовий *(до Якова)*. Я знав, що нас почують.

Рахуба. Скажу вам відверто, ви, я не боюся цього слова, зробили правильно!.. Мабуть, ми, Антоне, трохи того... поспішили...

Частокіл. Юлю, то запрошуй гостей до хати.

Марія. Заходьте, люди добрі! Одну ж донечку мали, та й ту Яшка забрав. Ладько!

Ладько. Щас заграємо та й прийдемо, Марусю.

Заграли музики, і раптом стало тихо-тихо... Входить з чемаданчиком, з шинелею молоденький Солдатик у парадній формі танкіста.

Солдатик. Здравия желаю! *(Чомусь до Вари)*. Разрешите обратиться? Это и есть знаменитые Веселые Яры?

Варя. Вони.

Ганна. Вони, золотко!

Солдатик. Тогда и к вам! Прямо на свадьбу попал? И это не беда.

Підбігла Юля, обняла Солдатика, цілує. Частокіл і Ганна вийшли.

Ю л ь к а. Ой, спасибі ж тобі, Солдатику, що приїхав!
С о л д а т и к. Я по листовке прибыл. (*Показує листівку*).
М а р і я. А як же звати тебе, серденько?

Увійшли Частокіл у піджаку з нагородами і Ганна із звичайним магазинним хлібом на рушнику.

С о л д а т и к. Гвардии рядовой Ерошкин Василий Агафоныч!

Ю л ь а (*знову обнімає Солдатика*). Вася!

Ч а с т о к і л. Гвардії рядовой Частокіл Ілько Северинович! (*Обнялися*).

Г а н н а. Прийми, синочку, від нас хліб-сіль на добро тобі та на щастя.

Ганна цілує Солдатика. Григорій знімає.

М о в ч а н. Гришо, Вадиме, які кадри!

С о л д а т и к. Уж если так принимаете, так я в вашем распоряжении!

Г у р т о в и й (*теж обняв Солдатика*). З дорогою душею приймаємо!

Ч а с т о к і л. А сам же звідки?

С о л д а т и к. Тамбовские мы.

М а р і я. А батьки ж твої де?

С о л д а т и к. Одну матушку имею, Ефросинию Петровну... Деревенька наша маленькая, записали ее в эти... неперспективные, и никого у меня там не осталось. Братья в городе, и мать с ними... А меня к земле тянет. И вот прочел листовочку... Слова-то добрые написаны, сердечные, ну, и решил к вам. Даст бог, приживусь.

Я к і в. І правильно зробив, Васю.

Р а х у б а. Ти зробив, я не боюся цього слова, патріотичний вчинок. Хвалю!

Ш п а к. А що ти робити можеш?

С о л д а т и к. Могу руководить, могу исполнять... Могу на тракторе, могу на комбайне, могу шоферить, могу столовой заведовать. Что прикажете.

Г у р т о в и й. Ціни тобі нема, Васю!

С о л д а т и к. А еще могу на трехрядке, могу на гитаре... Могу молчать, могу песни петь. Могу стоять, могу плясать!

Солдатик заспівав куплет частівки, пройшовся, відбиваючи такт, а коли заграли музики, підхопив Юльку, танцюють.

Солдатик. Підхожу?

Частокіл. Наш!.. А цю знаєш: «Выпьем за тех, кто командовал ротами...».

Юлька (*перебиває*). Потім, дідуню, доспіваєте! Васі спочити з дороги треба.

Солдатик. Это завсегда пожалуйста! Денька на два-три — согласен, а потом за дело браться надо. У нас, танкистов, так. Я осмотрюсь, затем ребятам доложу, ведь я вроде как в разведку... Ежели хорошо пойдет — пополнение прибудет. Резерв Главного Командования! (*Сміється*). А тепер ведите.

Усі проводжають Солдатика. Грають музики. Самотньо біля клена стоїть Варя. Підходить до неї Григорій, подивився в осіннє небо.

Григорій. Знову гуси летять... Ходімо, Варю.

Повільно спадає завіса, а на авансцені з'являється шановна Єлизавета Михайлівна Мовчан з мікрофоном у руці.

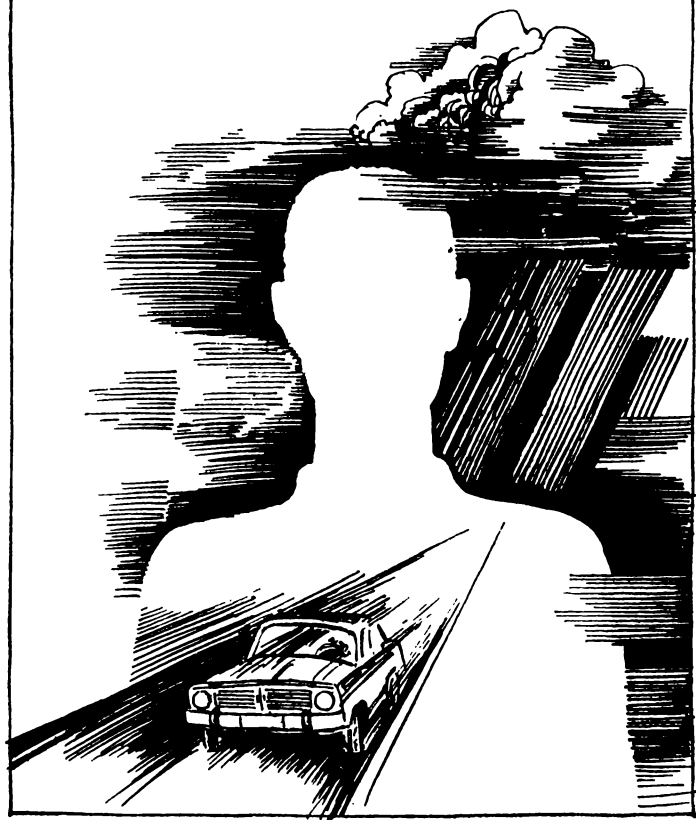
Мовчан. Дорогі друзі! Після невеликої перерви відбудеться прем'єра і обговорення нашого фільму «Тут нам жити». Спасибі за увагу!

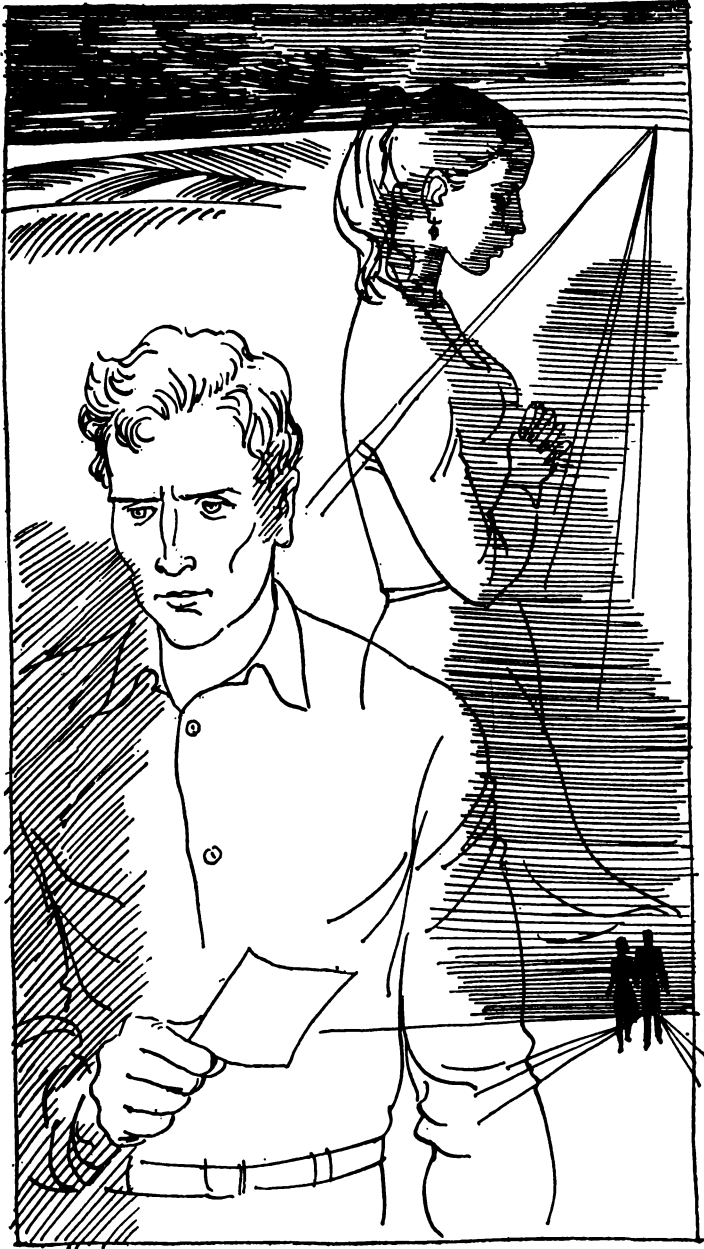
Лунає музика. І на цьому ми закінчимо наш спектакль.

Кінець.

ОБОЧИНА

Драма на дві дії

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Андрій Косоогонов, 32 роки.

Ольга, 30 років.

Аліна, 25 років.

Тетяна, 27 років.

Оксана Степанівна, 60 років.

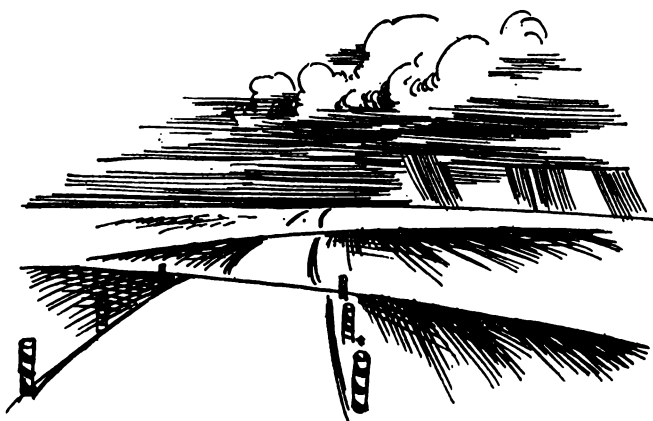
Сергій Верховий, 32 роки.

Верховий Корній Макарович, 70 років.

Лейтенант ДАІ.

Автоінспектор.

Наші дні.

ДІЯ ПЕРША

Тихий літній вечір. Спалахують зірничі над стомленою землею. Трасою мчать машини. Дзвенить, стогне бетон під колесами.

Світло фар рве темряву, гуде бетон, вищатъ гальма. З увімкненою сиреною і «мигалкою» промчала машина служби державтоінспекції. Лунає з потужного динаміка: «Зверніть з обочини! Обочина закрита! Водій машини 31-17, зверніть з обочини!» І раптом — тихо. Так тихо, що долинула сюди далека пісня і тьохкання солов'я.

Машина звернула з дороги, висвітливши великого щита з написом: «Р е м о н т! Обочина закрита!»

Видно старий вітряк з одним крилом. Хряпнули дверцята автомобіля, почувся сміх, і до вітряка підійшли двоє: він і вона... Він — це Андрій Косоголов, кандидат наук, інженер-енергетик. Вона — Ольга, його дружина, перекладачка, красива і ставна. Обоє одягнуті по-спортивному, веселі і безтурботні.

Ольга підбігла до вітряка, зупинилась вражена.

Ольга. Андрію! Одне крило залишилося... Одне.

Андрій *(підходить)*. Наше?

Ольга *(тягнеться до крила)*. Ні... *(Читає)*. «Валя плюс Вася — любов». «Вірко, люблю!» «Ганя плюс Тимоша — лав до гроба». Валя і Василь є, а нас нема... Нема нашого крила...

Андрій. А може, я на цьому писав, Олю? *(Повертає крило)*.

Ольга *(заперечливо похитала головою)*. Наше було широкє, сіре... наче журавлине...

Андрій. Ну, чого ти, Олю? Давай на цьому виріжемо. «Оля плюс...»

Ольга. Не треба. Це вже не наше... Те п'ять років літало над нами, чекало, поки ми приїдемо, а тепер... *(Заглянула усередину вітряка)*. Якись мішки з суперфосфатом валяються. А тоді було сіно... Я і зараз пам'ятаю, як воно пахло... степом і полином... Я так злякалася тоді, коли ти привів мене до цього вітряка... Він був схожий на якесь чудовисько у ту грозу, пронизаний блискавками і вітром...

Андрій. Він був добрим, врятував нас від зливи...

Ольга. ...і віддав мені тебе...

Андрій. Тебе — мені...

Ольга *(усміхнулась, рвучко обняла Андрія, цілує)*. Ждала нас мати... гості весільні... а ми — у вітряку, а ми — під крилами... Я була така щаслива! Андрію-

шо, я і зараз щаслива! Я люблю тебе... Усміхнись!
Обніми мене! Дужче, дужче! Господи, яка я щас-
лива!

Побігла до машини, увімкнула приймач. Пісня. Повернулася
з пляшкою шампанського і чашечкою.

А н д р і й. Олю, може, вдома?

О л ь г а. Ні! Зараз! (*Відкоржувала пляшку, налила*). За
тебе! Ти мій? Скажи, мій?

А н д р і й. Твій!

О л ь г а. За тебе. За нас!.. За наші крила! (*Випила, нали-
ла Андрієві*).

А н д р і й. За тебе, Олю! За мою єдину! (*Випив*).

О л ь г а (*випиває вино на вітряк*). Щоб вистояв... (*До
вітряка*). Не розвались, будь ласка, почекай. Ми через
два роки повернемося з далеких країв і приїдемо до
тебе...

А н д р і й (*обняв Ольгу*). Ти прощаєшся, наче навіки.

О л ь г а. Прощаюсь з вітряком, з нашими вечорами, з ту-
манами і рясними дощами... з нашою землею... Як ми
витримаємо в тій Африці? Боже мій, два роки!

А н д р і й. Час мине швидко, Олю... Роботи буде! Збудує-
мо їм електростанцію і — додому... І ми ж будемо
вдвох і з друзями нашими...

О л ь г а. Я без тебе не поїхала б ніколи!.. Два роки...

А н д р і й. Контракт підписано, і через місяць я повезу
тебе у вічне літо...

О л ь г а. Аж моторошно!

А н д р і й. Пора, Олю, мати чекає. Поїдемо. Розвернутись
треба.

Мчать машини...

О л ь г а. Ми завтра назад, Андрію?

А н д р і й. Хоч два дні треба побути вдома, в райком до
Серьожки Верхового заїхати, поздоровити з Зіркою...

О л ь г а. Пощастило йому. На вигляд такий собі, а...

А н д р і й. Який?

О л ь г а. Сірий. (*Вловила погляд Андрія*). Сіренський...

А н д р і й. На таких «сіренських», на їхньому хлібі держа-
ва тримається.

О л ь г а. В сорочці народився...

А н д р і й. У куфайці... Усе пройшов — від тракториста до
секретаря... Важкий у нього хліб...

О л ь г а. А твій хліб легкий? Дні і ночі просиджуєш у ла-
бораторії, вічно облутаний тими дротами...

А н д р і й (*посміхнувся*). А пуття нема, так? Нема поки що, Олю...

О л ь г а. Шеф у звіті міністерству писав, що робота твоєї лабораторії над проблемою передачі електроенергії на далекі відстані має колосальне значення. Він так і написав: «колосальне». Я сама читала.

А н д р і й. І одначе те, що нам вдалося зробити з хлопцями,— лише початок, Олю.

О л ь г а. Знають усі, що ти у нас красная дівця... (*Дивиться в небо*). Зірок скільки! Я хотіла б хоч раз пройтися по зірках... А ти?

А н д р і й. Ні... Уїтмен сказав: «Мені не треба, щоб зорі спустилися нижче... Вони прекрасні і там, де зараз...» Поїхали, Олю?

О л ь г а. Дай ключі, я подам вам машину, сер! (*Взяла ключі*).

А н д р і й. Розвертайся, я зараз.

Лунає музика. Андрій дістав ножика, щось вирізує на крилі. Мчать машини, миготять вогні, шугонуло світло по вітряку. Ольга відїхала... І раптом чийсь дикий крик: «Мамо! Мамо!» Несамовито завищали гальма... Мов божевільні, скачуть тіні... Глухий удар. Крик. І стихло. Андрій кинувся до траси. Мчать машини. А з приймача лунає якась музика. Нарешті увірвалась. Вбігає напівбожевільна Ольга, за нею Андрій.

О л ь г а. Боже мій! Боже мій!

А н д р і й (*зупиняє її*). Стій! Стій! Куди ти?

О л ь г а спіткнулась, упала.

О л ь г а. Там... там... Це я... Їх двох... Андрію, рятуй!

А н д р і й вибіг.

О л ь г а (*звелась на ноги*). Андрію, тікаймо! Тікаймо! Я, я вбила... (*Повільно йде*).

Назустріч Андрій несе знепритомнілу Тетяну, поклав на землю.

А н д р і й. Аптечку! Води. Швидше!

О л ь г а не може ступити й кроку. Андрій вибіг, приніс аптечку, зубами відкоркував пляшку води, поїть Тетяну, дістає бинти, з пляшечки дає якісь ліки.

Що ж ти наробила?!

О л ь г а (*кричить*). Я не хотіла! Я не хотіла!.. Вони самі вийшли на обочину... Тікаймо!

А н д р і й. Іди подивись, що з тією...

Мчать машини... Здалеку чути сирену автоінспекторського автомобіля.

О л ь г а. Я не можу! Я боюсь!

А н д р і й (*упізнав Тетяну*). Це Таня! Таня! Дай їй води!
(*Вибіг*).

О л ь г а намочила хусточку, пляшка випала з рук... Мчать машини. Голос Андрія: «Стійте! Та зупиніться ж ви!» Блімає «мигалка». Все ближче сирена машини ДАІ... Вбігає Андрій.

А н д р і й. Там її мати! Я не можу витягти її з-під машини... Не можу!

О л ь г а. Що ж тепер буде?! Що тепер буде?! Це я, я!
А н д р і й (*схилився над Тетяною*). Та не кричи ти! (*Раптом*). Іди звідси! Іди! Негайно.

О л ь г а. Куди?! К-куди йти?

А н д р і й. Не знаю, куди хочеш! Іди, щезни! Там електричка... Біжи, тебе тут не було!

О л ь г а. Як н-не було? Я була з тобою!

А н д р і й (*кричить*). Не було тебе! Не було! Це я, я!

О л ь г а (*нарешті збагнула*). Я піду... Добре... Я піду...
А ти?

Мчать машини, все ближче сирена. Андрій виштовхувє Ольгу.

А н д р і й. Кому сказав? На електричку — і додому! Тебе зі мною не було.

О л ь г а пішла. Андрій вибіг, видно, як він намагається зупинити машини. Підїхала оперативна машина ДАІ, стихла сирена. Світло фар. Голос Лейтенанта по рації: «Третій! Третій! Це сьомий. Аварія на сто сімдесятому... Негайно «швидку допомогу»... Збито двох жінок... Прийом, прийом...» Вбігає Автоінспектор з аптечкою, кинувся до Тетяни, дає ліки.

А в т о і н с п е к т о р. Пий, пий, прошу тебе! (*Кричить*).
Товаришу лейтенант! Жива! Жива!

Входять Лейтенант і Андрій.

Т е т ь я н а. Де я?.. Де мама? Де... (*І знову знепритомніла*).

Лейтенант допомагає Автоінспектору.

А в т о і н с п е к т о р. Розплющила очі... Дихай, дихай...
А як друга, товаришу лейтенант...

Лейтенант. Жива, але... *(Перев'язує Тетяні голову)*.
Давай у машину, тільки обережно!

Лейтенант з Автоінспектором виносять Тетяну. Непорушно стоїть Андрій. Мчать машини... Повертаються Лейтенант і Автоінспектор.

Автоінспектор. Хоча б дівчину врятувати... *(До Андрія)*. Чого ж ти на обочину вискочив, падлюка?!

Лейтенант *(до Андрія)*. Документи! *(Андрій подав)*.
Лейтенант *(розгорнув, читає)*. Косогонов Андрій Іванович... Що пили? *(Андрій мовчить)*.

Автоінспектор. Тебе питають, що пив? *(Підняв забуту пляшку від шампанського)*. Шампанське дудлив, гад... Мабуть, утік від жінки і гасає, п'янюга!

Лейтенант. Гришо, не висловлюйся... *(До Андрія)*.
Хто з вами ще був у машині? *(Андрій мовчить)*.

Автоінспектор. Тебе, піжона, питають!

Андрій. Нікого... Я сам...

Лейтенант. Оглянь машину, Гришо. *(Автоінспектор вийшов)*. Лейтенант *(підняв чашечку)*. Раніше теж пили чи тільки тут?

Андрій. Тут...

Лейтенант. Куди їхали?

Андрій. У село до матері, попрощатися... Я мав виїздити за кордон.

Лейтенант. Можна й за кордон... Вважайте, що вже приїхали... Ви що, не бачили знака, що обочина закрита? Аршинними ж літерами написано, що ремонт!

Входить Автоінспектор з квітчастою хусткою.

Автоінспектор. Ось хустка, товаришу лейтенант.

Лейтенант *(до Андрія)*. Чия?

Андрій *(після паузи)*. Мові дружини... Вчора їздили, напевно, заблула...

Лейтенант. Де зараз ваша дружина?

Андрій. Вдома...

Чути сирену «швидкої допомоги».

Автоінспектор. «Швидка» їде! Слава богу! *(До Андрія)*. Як же ти після цього на світі житимеш?! Чого ж тебе на обочину винесло?! Є ж пряма дорога... Через таких, як ти, я можу службу кинути, життя нема через таких...

Лейтенант. Гришо!

Під'їхала «швидка допомога».

Негайно потерпілих у машину!
Автоінспектор. Єсть! (Вибіє).
Лейтенант. Ну, а ви зі мною... Прошу!

Вийшли... Миготять фари машин, виють сирени...
Затемнення.

Кімната в квартирі Косоогонових. З балкона видно Русанівську затоку і біле місто. У кімнаті зі смаком підібрані меблі, м'які крісла, телевізор, магнітофон, телефон. Двоє дверей ведуть в інші кімнати.

Кутаючись у шаль, сидить у кріслі Ольга. Змінилася вона за цей час... По телефону розмовляє Аліна — сестра Ольги, екстравагантна закрійниця модного ательє.

Аліна. ...Машо, ти кажи мені правду. Що сказала Маргарита, вона знає жінку слідчого?.. Так, так, Онищенко... А хто її знає? Льолька-масажистка?.. Що ти мені влаштуєш прес-конференцію?.. Все зараз залежить від слідчого. Як він поверне — так і буде... Хай Льолька вийде на Онищенко... або хай приведе його благовірну до мене... Я її одягну, як ляльку. (Поклала трубку). Найстрашніше — мати діло з бабами. Багато галасу, а ніякого толку.

Ольга. Ти даремно старався, Аліно. Ніхто Андрієві не допоможе.

Аліна. Залишається надія на Тетяну. Хоча б мати її вижила...

Ольга. Вона в безнадійному стані — майже місяць в реанімації... А що може зробити Тетяна, що?

Аліна. Треба, щоб вона написала, що відмовляється від своїх показань на першому слідстві... Хай скаже, що вони самі... необережно... що Андрій не винен.

Ольга. Уже пізно. Це треба було робити зразу, тоді...

Аліна. Хай скаже, що була непритомна, що не пам'ятала, а тепер згадала... Не розумію, чому Андрій не поговорив з нею ще в лікарні? Вона для нього зробила б усе...

Ольга. Ти впевнена?

Аліна. Вона ж любила його... Ти розумієш, перше кохання!

Ольга. Коли то було, господи... Він і забув її.

Аліна. Міг би згадати і попросити.

Ольга. Він лише попросив, щоб нічого не розказувала його матері.

Аліна. Треба поговорити з Тетяною. Ти повинна упротхати її.

Ольга. Якщо прийде.

Аліна. Вона ж обіцяла мепі.

Ольга. Не знаю, не знаю... *(Телефонний дзвінок. Ольга взяла трубку)*. Слухаю... Я зворушена вашою увагою... Я не зможу, ні... Як же я поїду, ви що? Залишити його і... Ні, пі. Це ж на два роки... Звичайно, я прийду в інститут... Дякую. *(Поклала трубку)*. Треба заповнити ще якісь анкети... Все одно я не поїду.

Аліна. Відмовишся?

Ольга. Я розумію, що це буває раз у житті, але як же я залишу Андрія? Його зашлють кудись у колонію, а я... Ні... А крім того, мене можуть не пустити.

Аліна. А це ж чому?

Ольга. Ну, чоловік засуджений... Ти ж не дитина, Аліно. А я так мріяла! На два роки з Андрієм... Хотіла побачити світ і...

Аліна. ...і через два роки приїхати на білому «мерседесі». А чого? Он Варка з Марокко вагон барахла приперла... За рік вагон і три шуби...

Ольга. Мені нічого не треба, аби лиш Андрій... Я усе віддала б, до нитки, аби лиш він... Я все-таки мушу піти в інститут... Я відмовлюсь. *(Пауза)*. Уявляєш, для групи уже замовлені квитки на літак, одержані візи... Але я відмовлюсь.

Аліна. Не відмовишся.

Ольга. Що? *(Пауза)*.

Аліна. Не відмовишся, кажу... По очах бачу. Ти готова їхати вже зараз. Ні?

Ольга. Ну, знаєш! Це безтактно з твого боку! По очах вона бачить! Тут таке горе, таке горе, я в такому стані, а ти...

Увіходить Андрій Косогонов. Розв'язав машинально галстук, відчинив балкон, закурив. Ламаються сірники. Мовчки стежать за ним Ольга і Аліна.

Ольга. Де ти був? У прокуратурі? *(На всі запитання Андрій заперечливо хитає головою)*. У слідчого? У міністерстві? Та не мовчи ж!

Андрій. Вона в безнадійному стані... Я дзвонив, розмовляв з лікарями.

Ольга. Боже мій! І нічого не можуть зробити?

Пауза.

Андрій. І ще я був в інституті...

Ольга. Викликали?

Андрій. Ні... я подав заяву про звільнення.
Ольга. Навіщо? Збожеволів! Навіщо, я питаю тебе?
Андрій. Щоб не утруднювати життя моїх друзів і шефа... Після суду мене звільнять все одно...
Ольга *(безцільно ходить по кімнаті)*. Що робити, що робити?
Аліна. Може, я підключу когось до вашого шефа? Я подзвоню зараз Ларисі. *(Набирає номер телефону, Ольга вихопила у неї трубку)*. Що таке? Я подзвоню...
Ольга. Іди краще підключись до плити, Андрій голодний зранку.
Аліна. Як хочете. Я півміста можу підняти. Подол і Печерськ разом. *(Вийшла)*.
Ольга. Мені дзвонили з інституту. З відділу кадрів. Іти мені, Андрюшо, чи...
Андрій. Якщо викликають, то треба йти.
Ольга. Я не пішла б, але якщо ти радиш... Чого їм треба від мене?
Андрій. Очевидно, щось пов'язане з поїздкою.
Ольга. Мене це не цікавить.
Андрій. Ольго, треба все обдумати, зважити. Розумієш, ти мені не допоможеш нічим. Я зробив крок, після якого відступу нема. А тобі треба жити, працювати.
Ольга. На що ти мене штовхаєш? Від однієї думки, що ти будеш десь за колючим дротом... Ні, я не витримаю. Я піду і розкажу слідчому правду. Хай судять мене! Навіщо ти береш цю кару на себе?
Андрій. Я не зміг інакше. Я сам тебе послав у машину. Я все витримаю, а ти... І хай осудять мене ті, хто зробив би не так.

Мовчання.

Ольга. Ти був у адвоката?
Андрій. Був, але... Слідство закінчено, я визнав себе винним... Тепер суд, і все.
Ольга. Коли?
Андрій. Через тиждень. Я написав матері, що від'їжджаю у довготермінове відрядження. І ти напиши, щоб не хвилювалася. Вона нічого не повинна знати. З її серцем...
Ольга. А якщо Тетяна...
Андрій. Таня не скаже. Я просив її.

Телефонний дзвінок. Ольга взяла трубку.

Ольга. Слухаю... А, це ви... *(Знервовано)*. Так... Добре, я прийду. *(Поклала трубку)*. Знову з відділу кадрів. Що робити?

Андрій. Іди.

Ольга *(збирається)*. Може, на суді все обійдеться, Андрію... У тебе чудові характеристики... Вони повинні зрозуміти, що ти молодий учений, що ти...

Увійшла Аліна.

А може, та стара оклигає...

Аліна. Попоїж, Андрію, я приготувала.

Андрій. Спасибі. *(До Ольги)*. Бувай! *(Вийшов)*.

Аліна. На чому зупинилась сімейна рада?

Ольга. Андрій наполягає, щоб я їхала. *(Підкреслено)*. Він наполягає.

Аліна. Я розумію, ти не хочеш, а він наполягає.

Ольга. Ти нестерпна, Аліно. Скоро буду. *(Вийшла)*.

Телефонний дзвінок, Аліна взяла трубку.

Аліна. Алло! Люся?.. Твій Лимон дурний, як шпала. Він же попер на слідчого, як бульдозер... Клепки у нього нема, а це такту... Хто жениться, син? Так він же екзамени за десятий здає!.. Будеш мати радість... Я не знаю, де знайти кімнату... Запитаю... Люсю, якщо я видам такий фасон, то тебе на Оболоні підберуть дружинники. Невже ти не можеш зрозуміти, де Париж, а де Оболонь? Хто образився?.. З її фігурою? Передай їй, що я з неї Ірину Родніну на льоду не зроблю... Я без твоєї сауни як у котлі.

Увійшов Андрій.

Люсю, тримайся за ниточку, але багато не намотуй. Вчора по телевізору виступав молоденький генерал і казав, що ОБХСС на сторожі інтересів усього народу... Ні, ти ще до народу не прийнята... Строчи далі. *(Поклала трубку)*.

Андрій. Все строчиш?

Аліна. Мушу. Оце стану посеред кімнати і думаю. Куди мене веде? Ні власної квартири, ні житейського друга... Є руки і Льошка в дитсадку... На моєму прізвищі — мати-одиначка... Папаша втік — аліментів не присилає... Красивий, зараза, був... Як Ален Делон... Все під Висоцького співав. *(Копіює)*. Поспівав, забрав гітару і — в невідомі краї. Потім я вже сама

співала над колискою... Ох і наплакалась! Якби не ви з Ольгою — пропала б. А тепер до мене в ательє у чергу на півроку записуються... Така вийшла історія...
А н д р і й. Тяжко самій. Може, зустрінеш когось? Ти молода, красива.

А л і н а. «Зустрінеш»... На один момент бажаючи є, а на все життя нема. Ох, і ненавиджу я отих мокрогубих, з масними очима... Біля мене увивався один такий проноза — маленький, носатенький, сивенький. (*Копіює*). «Ви — наче кришталева квіточка. Я люблю вас...» Ну, я йому сказала: «Папашо, ваш тролейбус по цьому маршруту вже не ходить». Образився: ви не знаєте, хто я такий! Про мене в газетах писали...

Дзвінок у двері, А л і н а вийшла, чути її голос: «Ура! Майор Пронін прийшов! Добридень, дідуно!» Голос Верхового: «Чужих нема?» Сміх. Згодом входять А л і н а і В е р х о в и й — худенький симпатичний дідок — сусід Андрієвої матері, колишній їздовий, солдат, бригадир, а тепер заслужений пенсіонер і пристрасний любитель пригодницької літератури. А н д р і й підійшов, обнялися. В е р х о в и й поставив кошика і два пакунки.

В е р х о в и й (*таємниче*). Леді Старк шукає чорного kota... Дзвонити о двадцять першій за Грінвічем.

А н д р і й. Пароль, Корнію Макаровичу, змінився, але я вас упізнав. Добридень, сідайте, розкажіть, як справи в Скотланд-Ярді, ЦРУ, Сюрте? Як поживає ваш друг комісар Мегре? Де зараз Штірліц?

В е р х о в и й. Усі відомості вам передасть наша людина в черевиках на одну ногу і з бантом на шиї... Добридень у вашій хаті.

А л і н а. Давненько ви не були у нас.

В е р х о в и й. Ти ж знаєш, яка робота на пошті. Усе на нас, листоношах, тримається.

А н д р і й. Як там удома?

В е р х о в и й. Як то кажуть, слава богу. Мати твоя трохи була прихворіла... Гостинця вам передала на дорогу. Візьми, Аліно, мед свіжий. (*Аліна взяла пакунки, вийшла*). Чекає Оксана Степанівна, що попрощатись приїдете.

А н д р і й. Все часу нема.

В е р х о в и й. Це діло таке... Значить, на два роки за кордон... Зрозуміло. Мені, Андрію, розказувати не треба, ми теж службу несли... Я, к приміру, у сімнадцять неповних годів у горобіївській чека служив. Правда,

їздовим, але дещо знаю... Коли у двадцять четвертому у Суханівці об'явилася банда Данила Голоблі, то я саме був на весіллі у Петра Шрапка...

А н д р і й. Це я вже чув, Корнію Макаровичу.

В е р х о в и й. Про це всі знають, а от розкажу тобі слу-
чай...

А н д р і й. Лікар був у матері?

В е р х о в и й. З району привозили. Одужає... Кажу, що
дуже хоче тебе з Ольгою перед від'їздом побачити,
так просила.

А н д р і й. Ми ж були недавно.

В е р х о в и й. Для матері і день — рік. Мій Сергій тобі
привіта передавав. Якщо буде в Києві, то заїде по-
прощатися.

А н д р і й. Я дзвонив йому, коли Указ прочитав.

В е р х о в и й. Приїхав з області і жодного разу з Зіркою
на людях не показався. Все йому ніколи. І днює,
і ночує на полях... Скажу тобі, що важчої роботи, ніж
партійна, нема. Я, к приміру, все пройшов: і в чека
у Горобіївці, і в колгоспі, і в солдатах рядових на вій-
ні, і через бригадира мене пропущено у тяжкі роки,
а партійної і я не витримав би. Бо коли я їздовий, то
в мене одна турбота — коні і віз... Чи бригада — це
я знаю; що й коли сіяти... А в Сергія все: і коні, і лю-
ди, буряки і дитячі садочки, хлібоздача і всяка агіта-
ція... А то якийсь вар'ят жінку покинув... усі до
нього...

А н д р і й. То правда, Корнію Макаровичу. А ви як?

В е р х о в и й. Парубкую на пошті, щоб без роботи не си-
діти... Городик маю, садочок, якась курка на подвір'ї
бігає... Як вийшов на пенсію, то за книжки засів, бо
раніше ж пе було коли... Підсунула мені бібліотекар-
ка наша кілька пригодницьких книжечок, бо сама без
пам'яті від них, і так вони мене закрутили, що мені
вже нічого не треба, а давай лише про сищиків та
шпигунів. А як фільм про розвідників, то від телеві-
зора й трактором не відтягнеш... Уже сто шість кни-
жок прочитав. От пишуть, ну й пишуть! І купую
книжки, і позичаю... і вимінюю. Повіриш, пороса од-
ному мірошнику віддав за Самбукову повість... А оце
був у вас біля магазину, то якийсь жевжик обіцяв
Агату Крісті принести. Якщо не збреше, то принесе...

Увійшла Аліна.

Аліна. Може, попоїсте, Корнію Макаровичу?

Верховий. Спасибі, поспішаю.

Андрій. Куди?

Верховий. У журнал треба зайти, зветься «Дніпро».

Аліна. Ну ви й дивак, Корнію Макаровичу! Чого в журналі?

Верховий. Діло у мене є, значить, літературне. А якщо по порядку, то було так... Весною ми з моїм другом, теж заслуженим пенсіонером, Омеляном Різаним виступали перед піонерами... Спочатку Омелян, а потім я розказав про своє життя, як служив при горобіївській чека, як засновували колгосп і, звичайно, про бойові подвиги на війні... Ну, піонери поляпали нам у долоні, пов'язали червоні галстуки і розійшлись... Коли це через місяців два приносить Омелько журнал «Дніпро», де надруковано тридцять два рядки про моє життя і дванадцять — про мирні подвиги Омелька... Я, звичайно, написав подяку журналові і його керівникам, а згодом одержав відповідь від самого товариша молодшого редактора. Я знову написав і повідомив, що моя бойова і трудова біографія не вмістилась повністю в тридцять два рядки і що я можу написати її навіть у п'яти зошитах... Молодший редактор довго мовчав, а потім написав, що він з радістю ознайомиться з матеріалом, який я напишу... То я оце приїхав, щоб поговорити з товаришем молодшим редактором, бо Омелько Різаний каже, щоб я обов'язково написав роман про свою жизнь... Таке, значить, у мене діло.

Андрій (*посміхнувся*). Складне.

Верховий. Розумієш, коли я читаю книжки про розвідників, то у мене аж руки сверблять, так хочеться самому щось написати... У літературі головне що? Закрутить. А потім, значить, розкрутить...

Аліна. Тепер буду мати знайомого письменника! Уявляєте?!

Верховий. Засидівся я, пора мені, мої дорогі.

Андрій. Я проведу вас. Аліно, я ще в лабораторію зайду.

Верховий (*збирається йти*). О, я вам і не розказав! Дарину Климчукову і Таню машиною збили... Ішли зі станції до автобуса, а якийсь п'янюга на «Жигулях» вилетів на самісіньку обочину, де вони стояли, і... Та-ня поправилась, а стара, мабуть, і не виживе.

Аліна. Ми знаємо, Оксана Степанівна писала.

Верховий. Того паразита київська міліція забрала... Казала Тая, що скоро й суд йому буде... Суд... Ну, скільки йому дадуть, п'ять років? Ну, десять. А я б його на весь вік запроторив би... В двадцять шостому, коли я ще був при чека, то у нас на станції... Привітання від вас передам, а якщо зможете, то приїдьте, бо коли ще з-за того кордону виберетесь.

Вийшли. Телефонний дзвінок. Аліна взяла трубку.

Аліна. Слухаю... Спасибі... Шурик, ти говориш так, наче генеральний прокурор твій дядя... Слідство вже закінчено... Поїдеш ловити рибу з адвокатом?.. Поламай свої спінінги і тихо дихай... *(Поклала трубку)*.

Дзвінок у двері. Аліна вийшла, повертається з Ольгою і Тетяною.

Значить, вони не ліфтом, а пішки спустились. Андрій сказав, що заїде в інститут... Оксана Степанівна меду передала на дорогу.

Ольга *(байдуже)*. Спасибі. А ми з Тетяною на вулиці зустрілися. Сідай, Таню.

Тая. У мене скоро автобус.

Ольга. Встигнеш. Аліно, приготуй каву.

Тетяна. Дякую, я не хочу.

Аліна. По чашечці. *(Вийшла)*.

Ольга. Як мама?

Тетяна. Мабуть, надії нема...

Ольга. Співчуваю тобі... Такий безглуздий випадок... Ми поїдемо, провідаємо.

Тетяна. До неї нікого не пускають... І не треба вам, я ж просила... І до мене не треба було приїздити.

Ольга. Ми ж не могли залишити тебе саму. Добре, що тоді група крові Андрія збіглася з твоєю... Це просто щастя.

Тетяна *(тихо)*. Спасибі.

Ольга. Ти добре виглядаєш, але тобі треба поїхати на курорт. Ні, ні, Таню, без церемоній, путівку ми купимо...

Тетяна. Мені нічого не треба.

Аліна принесла каву.

Ольга. У нас спільне горе, і ми повинні допомагати одне одному.

Аліна. Звичайно. Ми компенсуємо всі витрати... Життя є життя. Скільки ти там отримувеш у своїй школі?

Тетяна. Мені вистачає, і припинить, будь ласка, ці розмови.

Ольга (*закурила*). Те, що сталося,— сталося, Таню, уже не вернеш, але навіщо нові жертви?

Тетяна. Які жертви?

Ольга (*після паузи*). Доля Андрія залежить зараз від тебе.

Тетяна. Не розумію, чому від мене?

Ольга. Якщо ти... скажеш на суді, що ви з... матір'ю самі... ну, перейшли трасу і не помітили...

Тетяна. Як самі?.. Ми стояли на обочині... а машина... (*Плаче*).

Аліна. Заспокойся, Таню. (*Подала їй води*).

Тетяна. Я піду. Пробачте.

Ольга. Але ми ще не домовились, Таню.

Тетяна. Про що?

Ольга. Зрозумій же, будь ласка. Андрієві загрожують роки колонії... Довгі роки. Ми мали їхати за кордон, а його звільнили... Він не завершив своєї праці в лабораторії... Все життя скінчилося... Якщо і повернеться звідти, то нікому не буде потрібний. Нікому... Буде крутитися з п'яндюгами біля меблевих магазинів, щоб заробити на «чорнило» і шматок хліба... Ти хочеш цього?

Тетяна. Що ви? Н-ні.

Аліна. Тоді треба діяти, а не посипати голову попелом. Ти повинна сказати на суді...

Тетяна. Я вже сказала під час слідства.

Ольга. Ти можеш дати нові свідчення, ти ж була в такому стані...

Аліна. Одне твоє слово — і Андрій буде на волі. Жаль, але матері вже не вернеш...

Тетяна. Не чіпайте мене! Я піду... Я нікого не хочу бачити, нікого не хочу чути. (*Встала, нервово одягає плаща*).

Ольга. Я не думала, що ти така жорстока. Тепер я розумію, все розумію! (*Стала перед Тетяною*). Ти хочеш відомстити нам?

Тетяна. Я? Кому? За що?

Ольга. Мені, Андрієві, за наше щастя! Я знаю, знаю, що ти любила його, може, і зараз любиш... але ж не можна мстити так жорстоко. Лежачого не б'ють.

Тетяна. Як ви можете так? Як ви можете? *(Вийшла)*.

Мовчання.

Аліна. Може, треба було запропонувати їй норкову шубу?

Ольга. Боже, яка ти дурна!

Аліна *(смиренно)*. Так, я дурна. Всю дорогу дурна...

Мовчання. Аліна машинально увімкнула магнітофон. Музика. Ольга рвучко вимкнула його.

Ольга. Я так сподівалася, що вона погодиться...

Аліна. Ти могла б говорити з нею іншим тоном. І не наступати на любовні мозолі.

Ольга. Досить з мене твоїх повчань! Можна стати на коліна перед людиною, а якщо перед тобою скам'яніла статуя?

Увіходить Андрій.

Андрій. Які новини в нашому регіоні?

Аліна. Тут таке було! Приходила...

Ольга *(жест)*. Аліно! *(До Андрія)*. Сусідка приходила. Кухню залила. *(До Аліни)*. До речі, тобі пора забирати малого з дитячого садка.

Аліна. Зрозуміла. *(Взяла сумку, вийшла)*.

Ольга. Чого ти знову ходив у лабораторію?

Андрій. Я передав хлопцям свої розрахунки і креслення.

Ольга. Навіщо?

Андрій. Щоб група працювала далі.

Ольга. Без тебе?!

Андрій. Без мене.

Ольга. Ти збожеволів! Стільки працював, мучився, шукав, а тепер віддати комусь!

Андрій. Ми працювали всі.

Ольга. Ангел во плоті.

Андрій. А ти не віддала б?

Ольга. Ні. Ідея твоя, ти працював, а вони державні премії будуть одержувати, так?

Андрій *(після паузи)*. Нам пора збиратися.

Ольга. І ти підеш в ресторан?

Андрій. Вся ж ваша закордонна група збирається на прощальний вечір. Запросили. Ти незадоволена?

Ольга. Я думала, що тобі буде непріємно бачити суцільні щасливі обличчя.

Андрій. Щасливі обличчя мене не дратують.
Ольга. Піду переодягнусь. *(Вийшла у другу кімнату).*
Це я одягну для тебе. Подобається?
Андрій *(заглядає у кімнату).* Ти красива у цьому платті.
Ольга. Тільки в цьому?
Андрій. Для мене завжди... Треба б було сфотографуватися нам. У мене тільки одна твоя карточка, ще студентська, з написом. Пам'ятаєш, що там?
Ольга. Ні.
Андрій. «Ай лав ю»...
Ольга *(вийшла в новому платті).* Я тебе і зараз люблю. Ще більше! *(Цілує Андрія).* Я прошу, щоб сьогодні ти був веселий. Добре?
Андрій. Будь певна, я не затьмарю твоєї радості. Якщо ти захочеш, то я на руках пройду через весь зал. Я можу.
Ольга. Не треба на руках. І, до речі, яку це «мою радість»? Ти думаєш, що я хочу їхати? Якби не ти, я не пішла б у відділ кадрів... І там я все одно відмовлялася, слово честі, але прийшли паспорти, і є наказ міністра... Вони вже не можуть оформити виїзд іншої перекладачці. *(Пауза).* Ні, ні, я відмовлюсь, Андрію... Як же я залишу тебе?.. Я сказала, але група виїздить двадцять четвертого. Через тиждень. Який жах! Розумієш?
Андрій. Значить, поїдеш.
Ольга *(просто дивно, як ця жінка може тонко спрямувати чийсь слова у вигідне їй річище...)* Навіщо ти примушуєш мене? Ти розумієш, що говориш? Я мушу їхати в день твого суду! Я навіть не зможу бути присутньою! Не зможу побачити тебе... Тебе ж можуть зразу забрати! Це жахливо!
Андрій. Я ще матиму тиждень на оскарження вироку.
Ольга. Ти пиши, пиши! У Верховний Суд, в усі інстанції! Чуєш? Даєш мені слово?
Андрій. Олю, я нікуди писати не буду.
Ольга. Чому? Ти повинен оскаржити будь-який вирок! Повинен!
Андрій. Заспокойся, будь ласка. Нікуди я писати не буду.
Ольга. Чому, чому?
Андрій. Щоб не було нового розслідування... Бо якщо його розпочнуть, то може заговорити і та хустка, яку

ти забула в машині... Я визнав свою провину, і слідчому з криміналістами не було потреби шукати ще чогось.

Ольга. І цей тягар я змушена буду носити все життя! Через якусь бабуню, яка і так скоро... повинні страждати ми. Я піду і розкажу всю правду! Хай судять мене!

Андрій. Ми вже все вирішили з тобою.

Ольга. Як би я хотіла, щоб ми були разом. Ми б усе витримали, тільки разом. *(Пауза)*. А може, буде амністія? Буде, Андрію! Час минатиме швидко... Я чекаю тебе... Я писатиму тобі щодня! Можна ж буде писати тобі туди? Боже, як я перенесу цю розлуку? Господи боже мій.

Голос Аліни. Андрію!

Андрій *(вийшов на балкон)*. Піду допоможу Аліні мати з коляскою притягнути до ліфта. *(Вийшов)*.

Ольга *(набрала номер телефону)*. Це я... Нормально... Він же розуміє, що я не можу підвести нашу групу... і вас... О сьомій ми будемо в ресторані...

Ольга увімкнула магнітофон. Пісня.
Затемнення.

Минув тиждень. Та сама кімната. На підлозі стоять розкриті чемодани, сумки, якісь речі — Ольга збирається в дорогу. Аліна допомагає їй.

Ольга. Уявляєш, жодного путящого купальника. Хіба можна оце носити?

Аліна *(розглядає)*. Не можна. Ти скомпрометуєш у ньому себе і посольство. Момент. *(Набрала номер телефону)*. Люсю, треба два купальники... Такі, щоб усе, що треба, було видно, а решта ні... «Бікіні» або «топліц». *(Поклала трубку)*. На перший випадок буде, а там купиш... Боже! Завтра ти вже будеш далеко... а я на суді...

Ольга. Не гадауй. Ти хоч підтримай його, Аліно... Якщо... то пиши йому... Посилку інколи збери... Зразу пришлеш мені його адресу... Ні, не треба. Я посилаю йому листи через тебе... Розумієш, у його становищі — і раптом листи з-за кордону...

Аліна. У його становищі чи у твоєму?

Ольга. І в мосму... Нікого там не повинно цікавити, де мій чоловік.

Аліна. Розумію. Без такого «хвоста» спокійніше, навіть його тягнути за кордон?

Ольга. Ну і язичок у тебе! «Хвоста, хвоста...»

Аліна. Точно, я в дипломати не строчу. Для мене біле — біле, чорне — чорне.

Пауза.

Ольга. Андрій у душі, може, й осуджує мене, але що я можу зробити? Відмовлюсь — ніколи більше не пошлють. Такий шанс буває раз у житті. Наші інститутські кобилиці вмирають від заздрості. Я мушу поїхати, щоб утвердити себе. Я не хочу, щоб мною гралася доля, як колись, я хочу керувати нею сама. Інакше не вилізеш з буднів, так і зістарієшся на сто двадцять «ре»...

Аліна. З твоєю хваткою, сестричко, ти не постарієш і на вісімдесят...

Ольга. Це комплімент?

Аліна. Ти хитра.

Ольга. Я хитра? *(Розсміялася)*. А може, я просто розумна, га?

Аліна. Ти своє життя уже розклала по полочках. Знаєш, де що лежить і де взяти.

Ольга. Часи тургенєвських панночок давно минули, Аліно. Читала?

Аліна. У школі проходили... Прекрасні були дівчата. *(Раптом)*. Чому ти така спокійна?! Чому? Завтра суд, а ти, а ти... Хоча б заплакала, голосно, по-бабському...

Ольга. А що мені, битися головою об стіну? Кричати на всю Русанівку? Що це допоможе, менше йому дадуть?

Аліна. Не треба на всю Русанівку. Ти хоч би для себе крикнула. Мовчки.

Ольга. Уже накричалася, місця живого на серці нема... Ще й ти... І ти заздриш мені?

Аліна *(простодушно)*. Трошки... Хотілося б кудись поїхати, в далекі краї, побачити світ, але...

Ольга. Що «але»? Кажі!

Аліна. Я ніколи не залишила б його в такий час. Якби любила — нізащо!

Ольга. А що, і мені за ним їхати в Сибір, так?

Аліна. І в Сибір...

Ольга *(покрутила пальцем біля скроні)*. Ти була не?.. Що я — буду перекладати йому з якутської на мансі

чи співатиму перед конвоєм «Страждання»? То я не актриса. І взагалі досить! Мені набридло слухати ці розмови! Я, зрештою, твоя старша сестра... Стільки зробила для тебе!..

Аліна. Я в боргу не залишусь, я все віддам, ось тільки підросте малий.

Ольга. Ти дурна і примітивна, як... як...

Аліна. ...шпала...

Ольга. Так, як трамвайна шпала.

Аліна. Я прочитала в Андрія на столі, в книжці: «Якщо я маю свої переконання, то мене ніхто не може принизити».

Ольга. Скажіть, будь ласка, вона має свої переконання! Самі ерудити навколо... Уже колись, між іншим, була одна язичниця, жінка-філософ... Іпатія... То її розтерзали браття-християни...

Аліна. Ніхто не принизить! *(Вийшла)*.

Ольга. Стривай! Вислухай мене, вислухай!

Ольга взяла якісь речі, схилилась над чемоданом, так і сидить. Увійшов Андрій, приніс термос.

Андрій. Дістав, прошу.

Ольга. Спасибі.

Андрій. Чим ти стурбована?

Ольга *(посміхнулася)*. Нічим. Сорочки твої поскладала. Білі у нижній шухляді... Костюм з хімчистки забрала...

Андрій. Мені не треба ні сорочок, ні костюмів. Там видадуть казенні...

Ольга. Пробач.

Андрій. Яюсь буде, ти не переживай... Старайся там бути менше на сонці...

Ольга. Ти ж тримайся, будь ласка, на суді... Якщо та жива, то вирок не може бути суворим... Мені говорили, аби лиш не було летального кінця... Прошу тебе, будь спокійним... Якби ж я була поруч! Я повинна стояти перед тобою на колінах, молитися на тебе... Ти стільки зробив для мене! І моя освіта, і моя робота — все ти. Ти. А тепер... Мене треба судити! Я залишусь, я піду!

Андрій *(раптом зірвався)*. Та обличчя ти нарешті! Скільки ж можна мордувати мою душу оцим голосінням?!

Ольга. Андрію! Мені важко, зрозумій же ти!

Андрій. Я теж не можу більше брехати, підписувати

якісь протоколи, не можу ходити з тавром убивці!
І прошу тебе — жодного слова про те... Завтра суд,
і я буду нарешті вільний від усього. Тільки швидше б!
(Пауза). Як я стомився...

Телефонний дзвінок. Ольга взяла трубку.

Ольга. Слухаю... Це ви, Люсю?.. Так, Аліна просила...
Дякую... Під'їздіть, я зустріню вас біля метро. (По-
клала трубку). Мені привезуть якісь там дрібниці,
я скоро.

Ольга вийшла. Андрій увімкнув магнітофон. Мелодія
старовинного вальсу, грав духовий оркестр. Андрій па-
брав номер телефону.

Андрій. Це я, Борисе... Я передав свої розрахунки і всі
матеріали... Тобі вже сказали?.. Нема за що... Я вірю,
Борисе, що ви це зробите, і бажаю вам успіху... Зав-
тра, але я прошу вас не приходити... Не треба, Бори-
се... Обнімаю вас усіх, дорогі мої чорти!

Увіходить, як привид, Тетяна. Андрій поклав трубку.

Тетяна (тихо). Двері відчинені...

Андрій. Таню, що з тобою, що сталося?

Тетяна майже впала на крісло, плаче.

Тетяна. Мама... Все...

Андрій. Коли?

Тетяна. Вранці...

Мовчання.

Андрій (ходить по кімнаті). Як же це, як? (Пауза).
Таню, ти повинна бути мужньою... Я не знаю, що тобі
сказати, чим допомогти...

Тетяна. Уже нічого не треба...

Андрій. Я завдав тобі стільки горя...

Мовчання.

Тетяна. Хіба ти хотів? Ніхто не хотів... Я прийшла ска-
зати, що тепер я згодна на те, що просили вони...
Згодна... І так багато горя...

Андрій. Що просили, хто?

Тетяна. Ольга і... Я скажу на суді, що ми... з мамою винні... самі... а не ви... не ти...

Андрій. Та ти що? Я не дозволю тобі! Ніколи! Слідство уже закінчено і... Я винен в усьому. Я!

Тетяна. Я не хочу, щоб тебе засудили. Не хочу! Я втратила матір, а тепер втрачу все... Навіть свої спомини... Бо у мене не залишилося нічого, тільки спомини... далекі... радісні і гіркі... і завтра я скажу на суді...

Андрій. Це неможливо! Тобі ніхто не повірить... Скажуть, що тебе... підкупили... залякали... почнеться знову безконечне слідство. Я не можу відмовитись від своїх показань. І ти не маєш права брати на себе мою провину і заплутувати справу. Це нечесно.

Тетяна. Я хочу врятувати тебе. Хочу, щоб ти жив вільно... працював... Кому ж від того буде легше, якщо тебе засудять? І я ще не все сказала тобі... Тоді... у ту страшну ніч я... я бачила, що за кермом була жінка, а не ти...

Андрій. Що ти говориш?! Ти не могла бачити, ти була непритомна... Тебе осліпили фари! Це безглуздя. Я був за кермом, я!

Тетяна *(повільно підвелась з крісла)*. Ні. За кермом була вона. Що ж, я піду, Косоногов... І зараз ти... І зараз я не потрібна тобі. *(Іде)*.

Андрій. Таню!

Але Таня не оглянулась, вийшла. Андрій закурив. Входить Ольга.

Ольга. Чого вона приходила?

Андрій. Коли буде машина на аеродром?

Ольга. Чого вона приходила?

Андрій. Коли за тобою заїдуть?

Ольга. Тобі хочеться, щоб я швидше виїхала?

Андрій. Так!

Ольга. Що з тобою? Ти розмовляєш зі мною, як з чужою. *(Схлипує)*. І це за мою любов?

Андрій. Не треба, Ольго.

Ольга. Ти, ти не віриш мені?! Не віриш? Так знай, що я нікуди не поїду! Не поїду! *(Викидає речі з чемоданів)*. Я за тобою в Сибір піду... на Колиму... у Тинду!

Довгий сигнал машини.

Андрій (виглянув на балкон). Автобус. Тебе чекають.
Ольга. Не поїду! Не поїду!

Затемнення.

! Та сама кімната. Чемоданів уже нема. Розвіває вітер легкі гардини. Увійшла Аліна з віником у руках. Увімкнула магнітофон. Музика. Набрала номер телефону.

Аліна. Люсю, привіт!.. Поїхала... на два роки... А він — на три... тільки ближче... Так, ми тепер удвох з мамим... Скажи своєму безцінному ідіоту, що здається кімната з телефоном... Хай бере на руки свою недочену принцесу, приносить сюди і починає будувати своє світле майбутнє у моїй квартирі на твої гроші. Привіт!

Поклала трубку. Музика. І вітер з Дніпра...

Завіса.

ДІЯ ДРУГА

Минуло два роки... Рання осінь. Подвір'я біля хати Оксани Степанівни. Під яблунею стіл, лави, видно веранду, а далі — криницю. Цвітуть айстри.

Оксана Степанівна і Верховий сидять за столиком. Поштарська сумка Верхового на лаві.

Перед Оксаною Степанівною лежать стосиком конверти з листами.

Верховий. Я ж кажу тобі, Оксано, що для листа ще не підійшов строк. Я встановив, що інформація від Андрія надходить один раз на місяць. Перевірено вже за ці два роки шляхом аналізу...

Оксана Степанівна. Перевірено го перевірено, але міг би хоч кілька рядків без строку прислати... Правда, в останньому писав, що скоро приїде, то, може, збирається?.. Сні, Корнію, погані бачу, а він мовчить, а як і напише, то п'ять рядочків: живий-здоровий, та й усе.

Верховий. Я ж тобі, Оксано, щодня тлумачу, якщо у нього адреса — «поштовий ящик номер такий-то», значить, що? (*Тихо*). Андрій засекречений. То що ж він буде тобі розписувати?

Оксана Степанівна. Поїхали ж з Ольгою, але й вона нічого не писала про нього.

Верховий. Поїхали разом, та не в одне місце. Ольга може й сама не знати, де він... Не читавш ти літератури, то й ходиш, як у тумані... А я лиш глянув на його адресу — і все. Мені розжовувати не треба, бо я сам був при горобіївській чека в молодії года і війну пройшов... У газетах пишуть чорним по білому, що імперіалістичні кола і... військово-промисловий комплекс... проти нас... І оці кола, значить, разом з комплексом засилають до нас своїх лазутчиків, шпигунів, то не можемо ж ми сидіти склавши руки. Державу треба берегти. Аякже!

Оксана Степанівна. Невже ж і Андрія послали?

Верховий. Це не нашого ума діло, але сказано: «Ранше думай о Родине, а потом о себе...» Так я розумію... Я по книжках геть усе чисто знаю і по телевізору бачив...

Оксана Степанівна. Якби ж хоч знати, де він та як... Бо в листах все одне і те ж.

Верховий. Це як читати, Оксано. *(Взяв одного листа)*. Ось, к приміру, пише: «...край цей багатий... лісів таких я ще ніколи не бачив... А річка як море, не видно берегів...» Ну, що це, по-твоєму, означає?

Оксана Степанівна. Що в лісі він і річка є.

Верховий. А я тобі, як старий чекіст, розшифрую: наші ліси Андрій бачив, а таких ще не доводилось. Значить, це означає, що він у джунглях, а там усе, що хочеш: баобаби всякі, банани і пальми... Ідемо далі. *(Взяв іншого листа, читає)*. «...їздити доводиться багато, бо...» Слухай, Оксано... «Їздити доводиться багато, бо будівельні загопи розкидані на різних ділянках...» Значить, партизанські загопи розкидані...

Оксана Степанівна. Так він же пише «будівельні»?

Верховий *(розсіявся)*. Не напише він, що військові. Розуміти треба! *(Взяв іншого листа)*. Або ось: «...недавно з'єдналися дві наші бригади...» Чуєш, бригади!.. «І було велике свято, нас поздоровили з перемогою...» Значить, що? Розбили ворога бригади і з'єдналися! Тепер тобі зрозуміло?

Оксана Степанівна. Воює. Господи!

Верховий. Про це не написано. І запам'ятай, що в ніякій Африці наших військ нема, а є самі спеціалісти, які допомагають деяким країнам робити те, що треба... Не читавш ти літератури, телевізора не мавш і живеш без інформації.

- Оксана Степанівна. Зате вже ти багато знаєш!
- Верховий. Я шістдесят дві книжки про наших розвідників і ворожих шпигунів прочитав! Зараз шістдесят третю закінчую... Та про міліцію сорок три. От і поговори тепер зі мною... Якби не літа, то мене б уже давно кудись послали...
- Оксана Степанівна. І добре зробили б. Ти ж від цих шпівнів сам як у чаду ходиш, хазяйство занедбав, город не копаний...
- Верховий. Зате я розвиваюся в усі боки... Посмієшся тоді, як надрукують мою книжку про героїчну жизнь.
- Оксана Степанівна. Хто там друкуватиме твою писанину?
- Верховий. Побачиш! Знаєш, як мене приймали в журналі? Сам молодший редактор з бородою стільчика мені... усі зошити переглянув і дав мені довгу сигарету... Сказав, що прочитають, провів до дверей, так жалібно подивився на мене і дав ще одну сигарету...
- Оксана Степанівна. Ото й кури мовчки, поки димом не зійдеш.
- Верховий. По старій дружбі — тобі книжку подарую і, значить, розпишуся. Піду. Якщо поступить нова інформація з в і д т и — принесу. А про те, що ми тут говорили,— нікому.

Увійшла Тетяна з сумкою і зошитами.

Тетяна. Привіт майору Проніну! Що, в лист?

Верховий. До Оксани Степанівни я заходжу не лише по службі...

Тетяна. Знаю. При всіх своїх знаннях конспірації, Корнію Макаровичу, цього ви не зуміли приховати.

Верховий. Приходжу, але слідів не лишаю. До побачення. *(Вийшов)*.

Тетяна. Нема листа?

Оксана Степанівна. Не пише, може, вже приїде.

Тетяна. Приїде, Оксано Степанівно. А де Аліна?

Оксана Степанівна. Пішла малого провідати в садок. Такий славний хлопчик... За цей тиждень засмаг, поправився, та й Аліна відійшла від міської суєти... Така рада, що вони приїхали. хай хоч місяць побудуть.

Тетяна. Я по дорозі в магазин зайшла, купила вам дещо.

Оксана Степанівна. Спасибі, але тепер у мене Аліна помічниця. І так за ці два роки намучилася ти зі мною, Таню.

Тетяна. Що ви! Я не знаю, як би я без вас була... Прийдеш додому — слова нікому сказати... То я зі школи завжди просто до вас.

Пауза.

Оксана Степанівна. І тобі більше не писав?

Тетяна. Про останній лист я казала вам, а більше не було.

Оксана Степанівна. Ти пиши йому, Таню, хоч якась звістка буде йому у чужій стороні. Ви ж дружили колись... Молоді роки не забуваються.

Тетяна. Я відповідаю, Оксано Степанівно.

Оксана Степанівна. І Оля чогось не пише. Перший рік, як тільки вони поїхали, то прислала мені такі славні листівочки з верблюдами, а потім... Чи воно робота в неї така, що ніколи, чи, борони боже, сталося щось... Хтозна, у такі ж світи далекі заїхали... То писала, що у відпустку приїде, та й не вибралась... Хай би вже швидше поз'їжджалися та жили собі... Нічого не скажу, Оля Андрюшу любить, і хазяйка, і ціну собі знає. І беручка, що вже задумала, то не відступить... Взяв же її Андрій з машиністочки... Таке було миршаве, а, бачиш, вилюдніло. Інститут по заграничних мовах закінчила та все при начальстві, усе при должностях... От тільки діток бог не дав... Жінка поки не народить — мов колосочок порожній. Наче все є, а зерна нема.

Тетяна. Піду я, Оксано Степанівно. Скажете Аліні, щоб зайшла.

Оксана Степанівна. Ти приходь, Таню, бо самій тобі, як і мені... І ще скажу, як мати рідна: приставай уже до якогось берега, подумай, дочко, про життя своє. Роки минають швидко, що ж ти, сама вік вікуватимеш?

Тетяна. Так береги ж далеко...

Оксана Степанівна. І хлопці ж були славні, а жоден стежки не протоптав... А той інспектор з районної освіти, що на мотоциклі, хіба поганий? Їздить та їздить, аж курява за ним стовпом стоїть...

Увійшла Аліна.

Аліна. Як люди можуть жити без телефону? Дві години чекала, поки дозвонилася до своїх квартирантів!

Оксана Степанівна. Як там вони?

Аліна. Будинок ще не спалили. Попросила, щоб вибранилися, бо як приїде Андрій, то квартира потрібна. А Люсьчин лобур каже: на цю тему розмовляйте з предками, хай мама шукає, бо ми не знаємо, як це робиться. І грошей нема. От паразити! Живуть на всьому готовому, бо Люська щодня кошики тягає та готує, а діточки ні за холодну воду. Невістка вже другий рік каже, що вагітна, і по тричі на день ходить у кіно, а майбутній татусь крутить магнітофон і чекає роботи. Ну, приїду, я їм влаштую оргнабор!

Оксана Степанівна. Таких не запряжеш. Аліно, ти ж не обідала, піду приготую. *(Вийшла)*.

Тетяна. Ти не чіпай, Аліно, тих квартирантів, хай живуть.

Аліна. Я хочу, щоб Андрій приїхав у свою квартиру, а не в пансіонат для недоростків, які граються в «тата-маму».

Тетяна. Він у Київ не повернеться.

Аліна. Як не повернеться? Чому? Написав?

Пауза.

Тетяна. Сказав.

Аліна. Ти була в нього?

Тетяна. Літаком шість годин, а там вертольотом...

Аліна. Чому ж не сказала? У тебе не так багато грошей на такі екскурсії...

Тетяна. До чого тут гроші.

Аліна. Пробач. *(Пауза)*. Як він? Постарів? Змінився?

Тетяна. Мабуть... Тебе згадував... За посилки дякував.

Аліна. Ольга писала йому?

Тетяна. Він отримував тільки ті листи, які пересилала ти.

Аліна. Я вже не посилала їх рік. Ти була в нього тільки раз?

Тетяна. Так. Він не хотів, щоб я приїздила ще.

Аліна. Чому?

Тетяна. Просто не хотів...

Аліна. Що він робить там?

Тетяна. Тягне лінії електропередач... Портрет бачила його на Дошці пошани... Він зараз не в зоні. Наймас кімнатку в селищі.

Аліна. А тобі, тобі він нічого не говорив?

Тетяна. Чесна людина, яка не має що сказати, не говорить.

Аліна. І про Ольгу ні слова?

Тетяна. Для цієї теми йому потрібен інший співрозмовник.

Аліна. І чому розумні люди інколи бувають такими дурними? Він все ще сподівається, що Ольга повернеться до нього?

Тетяна. Мене не цікавить, на що він сподівається.

Аліна. Ти довго була в нього?

Тетяна. Поки завантажували вертоліт. Дві години.

Аліна. Це ж треба! Летіти тисячі кілометрів на дві години.

Тетяна. Вони тривали для мене вічність... Ці дві години розвіяли мої сумніви... Тепер я знаю, що тоді за кермом була Ольга.

Аліна. Боже, яка підлість! Я теж здогадувалася...

Входять Сергій Верховий, у чоботях, у заплікуєній куртці.

Аліна (*підбігла, обняла його*). Сергію Корнійовичу, Оксано Степанівно.

Сергій. Аліно, не здіймайте тривоги.

Аліна. Можна подумати, що до нас щодня приїздить секретар райкому партії! Це треба по телевізору показувати!

Сергій. В оточенні таких чарівних красунь я згоден і на першу програму. Здрастуй, Таню.

Тетяна подала руку.

Аліна. Будете обідати?

Сергій. Дякую, трактористи нагодували.

Тетяна. А чаю?

Сергій. Я поспішаю, Таню.

Аліна. Завжди вам ніколи. Я вже тут сохну тиждень і — ніякої уваги з боку райкому... і райвиконкому теж. У вас усі такі мужчини?

Сергій. Критику сприймаю. Закінчу роботу і буду у вашому розпорядженні.

Аліна. Сьогодні?

Сергій. Трохи пізніше... Зберемо буряки, виоремо на зяб, посіємо, відремонтуємо машини, підготуємось до весни, а тоді...

Аліна. А коли жити?

Сергій. Це ж і є життя, Аліно. Прекрасне життя.

Аліна. Сергію Корнійовичу, моя фізіономія і фігура на такі строки не запрограмовані. Я можу втратити товарний вигляд. І життя, як то кажуть, пройде мимо.

Сергій. Час працює на вас, Аліно. Вірте мені... А якщо серйозно, то у мене є до вас одне прохання, так би мовити, від жіночого контингенту району.

Аліна. Цікаво.

Сергій. У неділю ательє усього нашого району влаштовують у Палаці культури демонстрацію мод жіночого вбрання — комсомол затіяв таку акцію.

Аліна. Цікаво! І сюди дійшов запах «Шанеля»?

Сергій. На жаль, французькі духи до нас ще не надходять... То я дуже просив би вас приїхати й оцінити все це зі столичного погляду. Тільки не відмовляйтеся. Колись мені Ольга розповідала, що на кількох конкурсах ви здобували перші призи. Було таке?

Аліна. Я не помру від скромності. Було. І я, звичайно, приїду... Дивуюсь, Сергію Корнійовичу, у вас стільки справ, а ви ще й про якісь моди...

Сергій. Скажу по секрету, що мені дуже подобається, коли жінки гарно одягнені...

Тетяна. А я і не підозрювала!

Аліна. А ви за «міні» чи за «максі»? Чи, може, стиль «ретро»?

Сергій. Якщо хороший настрій і нема поруч дружини, то я категорично за «міні». Значить, домовились? По руках?

Аліна (*подала руку*). По руках! Райкомові я ні в чому відмовити не можу.

Сергій. Оксана Степанівна є? Мені треба побачити її. (*Зайшов у дім*).

Тетяна. Чого доброго, Сергій загітує тебе залишитися у нас.

Аліна. З такою людиною, мабуть, легко працювати.

Тетяна. У нас всі його дуже поважають.

Аліна (*зітхнула*). Я теж хотіла б копати буряки, орати зяб, сіяти і чекати весен...

Тетяна. У нас вічний хліборобський цикл... Приїзди.

Аліна. Весни мої уже минули... Осінь, Таню...

Тетяна. ...і зима.

З дому вийшов Сергій.

Сергій. До зустрічі!

Аліна. Я приїду у «міні», не заперечуєте?

Сергій. Звичайно, ні, але моя Валя була рекордсменкою області з метання диска...

Аліна. «Міні» — це ще не стриптиз, Сергію Корнійовичу, і я знаю карате...

Сергій. Легше передбачити землетрус, ніж поведінку жінок. Щасливо!

Вбігає Верховий.

Верховий (до сина). Що це за порядки? Минув батькову хату, а я повинен бігати за тобою, як дружинник! Журнал «Искатель» привіз?

Сергій (обняв батька). Слово честі, привезу «Искателя» і Вайнерів дістану. (Ідуть). І до вас приїду з дітьми. Не сьогодні, то завтра.

Верховий. Дисципліни не знаєш, товаришу секретар райкому! А я тебе завжди учив... (Вийшли).

Вийшла на веранду Оксана Степанівна, витирає сльози.

Тетяна. Що з вами, Оксано Степанівно?

Аліна. Чого ви?

Оксана Степанівна. Андрюша... дзвонив Сергієві з Москви... Завтра вже дома буде... Вдома.

Переміна світла

Минув місяць. Та сама декорація, тільки дерева уже стали багряними. На веранді висять електромонтерські кігті і широкий брезентовий пояс, яким користуються верхолази. Оксана Степанівна пораяється біля літньої кухні. Входить Верховий, подає газети.

Верховий. Приймай, Оксано, кореспонденцію. (Показав на кігті і пояс). Верхолази спочивають?

Оксана Степанівна. Андрій?! Де там! Приїхав з роботи, поскидав амуніцію, аж тут Максим з'являється — заручини в нього з Вірою, то забрав його й Аліну та й пішли... Місяць як приїхав, а я ще й не надивилася на нього. Побув ото три дні вдома — і на роботу... Я думала, що йому орден чи якесь підвищення буде після такої служби, а він бетонні опори ставить та дроти під хмарами тягне. Оце таке підвищення після закордону. Нічого не розумію... Питаю, каже, треба, мамо. Отака балачка у мене з ним.

- В е р х о в и й. Значить, треба, якщо каже. А ти ж що хотіла, щоб усе тобі розказав? Та він навіть мені, старому чекістові, нічого не розповідає! У них відносно цього суворо — ні пари з уст. Я цю службу знаю. Ще коли був у горобіївській чека при конях, то...
- О к с а н а С т е п а н і в н а. Не знаю, які там були порядки в горобіївській чека, а матері мусив би розказати, чого це його після того, як два роки прослужив у тих джунглях, як ти казав, послано не на курорт, не на должность, а до нас, щоб з кігтями дроти по району волочив? От розкажи мені, якщо ти вже такий чекіст та грамотний.
- В е р х о в и й. Що мені з тобою говорити, коли ти у військовому ділі нуль. Послали — значить, треба. «Раньше думай о Родине, а потом о себе...» Може, він сам попросився, щоб вдома побути. Два ж роки на чужині. А йому ж хочеться по рідній землі походити, з матір'ю побути, зі своїми людьми... Я, коли з фронту прийшов, то місяць плакав від радості душевної. Діток побачу — плачу, соловейка почую — на сльозу верне.
- О к с а н а С т е п а н і в н а. Мабуть, п'яний був, Корнію.
- В е р х о в и й. Від чарки не така сльоза... А то сльози чисті були, душевні... А те, що по стовпах лазить, то так треба. Я недавно прочитав у літературі, що один наш розвідник на станції пивом торгував. Майор, а торгував пивом, бо було таке завдання. І недоливав на два пальці...
- О к с а н а С т е п а н і в н а *(роздумує)*. З одним чемоданчиком приїхав... А в ньому костюм і дві сорочки... Заробив...
- В е р х о в и й. То що він тобі, по костюм їздив?! Він виконував свій інтернаціональний обов'язок, і для нього, значить, головне — перемога національно-визвольного руху, а не штани... Ти кажи, добре, що живий вернувся, а не склав свою буйну голову за діло робочих, як горобіївський чекіст Володя Моргун, вічна йому пам'ять.
- О к с а н а С т е п а н і в н а. То правда. Ні, мудрий ти чоловік, Корнію Макаровичу... А як там твоя книжка?
- В е р х о в и й. Поки мовчать. Мабуть, вивчають... Там люди серйозні. Сам товариш молодший редактор з бородою стільчика мені і сигарету... Видно, дуже розумний... Я їм дев'ять зошитів дрібним почерком списав,

три місяці не розгинався. Написав про себе все, що знав, а в чотирьох зошитах сотворив романа про нашого розвідника. Важке діло — ця література... Для роману головне що? Не знаєш? То я тобі скажу. Головне — закрити... а потім — розкрити...

Деся заграла гармошка. Співає Андрій: «А хто-то с горочки спустився...»

Оксана Степанівна. Андрій іде! Слава богу, співає. Верховий. Я теж співав, коли в фронті повернувся...

Так і входить Андрій з пісню. Він у светрі, без кашкета, на скронях пробилась сивина. Легенько підштовхує Верхового.

Андрій. Бон жур, мосьє Мегре! У Парижі все спокійно?

Верховий підтягує: «На нем погоны золотые...»

Оксана Степанівна. А де ж Аліна?

Андрій *(поклав гармошку)*. До Тетяни зайшла.

Оксана Степанівна. Вдома, сину, будеш чи знову на вечірню зміну?

Андрій. Сьогодні вдома.

Оксана Степанівна. У магазин мені треба сходити. *(Зайшла в дім)*.

Верховий. І мені пора, обіцяв Сергій заїхати. Та й кореспонденцію ще не всю порозносив, а я порядок знаю. Люблю, Андрію, хороші вісті людям приносити... Бувало, як доставлю від тебе листа Оксані, то на всю вулицю у нас свято... Правда, писав ти рідко... Я то знаю чому, а всім же не скажеш.

Андрій. Що ви знаєте, Корнію Макаровичу? *(Зітхнув)*. Що?

Верховий *(підморгнув)*. Мені, Андрюшо, розжовувати не треба, сам при горобіївській чека служив і, крім того, літературу читаю. *(Таємниче)*. Важко було?

Андрій. Усяк доводилось.

Верховий. Розумію. *(Тихо)*. Ти ще в старому чині чи підвищили? Я — нікому...

Андрій. Підвищили... Уже вище нікуди...

Верховий. Так і знав. Поздоровляю... Ну, а сюди надовго? Якщо секрет, то можеш...

Андрій. Там видно буде...

Верховий. Розумію, начальству видніше... Олю давно бачив?

Андрій. Давно.

Верховий. І не пише, ти вже місяць вдома, а я тобі ще жодної кореспонденції не привіс... Правда, була телеграма з Києва, а більше...

Увійшла Оксана Степанівна з сумкою.

Оксана Степанівна. Я скоро повернусь, Андрюшо. Верховий. І я з тобою. *(Взяв під козирок)*. Щасливо залишатися, товаришу... майор або... полковник...

Вийшли. Андрій підійшов до веранди, взяв пояс, брязкнули ланцюги. Входять Тетяна і Аліна.

Аліна. Виявляється, у Тані є прекрасні диски, і зараз я вам влаштую концерт на замовлення. *(Зайшла в дім)*.

Андрій. Чому ти не прийшла до Максима і Віри?

Тетяна. Весело було?

Андрій. Дуже.

Тетяна. Рада за тебе... У мене теж були гості.

Андрій. Знову інспектор?

Тетяна. Це має значення? Для тебе?

Музика. Аліна часто міняє платівки.

Андрій. Власне, ніякого.

Тетяна. Тим більше. *(Пауза)*. Слухай, давай займатися кожен своїм ділом...

Пауза.

Андрій. Я думав, що ти прийдеш. Чекав.

Тетяна *(різко)*. Неправда! Не чекав ти мене ніколи і... сьогодні теж. А те, що ти заходиш інколи до мене, то це просто так... З почуття обов'язку чи... вини. Я навіть думаю, що ти ненавидиш мене, бо я для тебе наче живий докір... Фатальна причина твого... зламаного життя чи...

Андрій. Все це ти вигадала, Таню.

Тетяна. Ні. Я все відчуваю, все... Коли я приїхала до тебе туди, ти не знав, що тобі робити, куди подітись... Я сподівалась, що принесу тобі хоч іскринку радості, допоможу тобі чимсь, підтримаю, а ти... ти запитав мене — чого я приїхала? Невже ти не знав нічого? Не знав, що я...

Пауза. Аліна міняє платівки. Пісня Висоцького про фіззарядку.

Андрій. Тому мені було так тяжко зустрітись з тобою.

Тетяна. Ти просто злякався мого кохання, бо воно не потрібне тобі... А я тебе любила всі ці довгі роки...
Андрій. Ти мене вигнала для себе... Стільки минуло від нашої першої зустрічі... І я вже не той, не такий, як був тоді, коли приїздив на свої студентські канікули, а ти тікала з уроків, щоб зустріти мене на станції...

Музика. Мовчання.

Я винен перед тобою.

Тетяна. Тільки, будь ласка, без сповіді... Хіба можна звинувачувати людину, якщо вона любить когось іншого? Ти ні в чому не винний. Заспокойся і живи!

Андрій. Найважче, коли опинишся на роздоріжжі, коли живеш, обнований павутинням сумнівів... як дурманом.

Тетяна. Не треба, Косогонов. Ти знаєш, по якій тобі дорозі і до кого йти. Я звільняю тебе від твоїх сумнівів.

Андрій. Не зможеш... На жаль, не зможеш, Таню.

Мовчання. Музика.

Тетяна. Ти скільки пробудеш тут?

Андрій. Не знаю.

Тетяна. Розумію, це буде вирішувати вона.

Андрій. Я, я буду вирішувати! І нікуди звідси не поїду.

Пауза.

Тетяна. Тоді поїду я.

Андрій. Ти? Куди?

Тетяна. Мене переводять завучем у райцентр.

Андрій. І ти дала згоду?

Тетяна. Дам.

Андрій. Навіщо?

Тетяна. А вам, власне, яке діло, товаришу Косогонов?

Андрій. Пробач.

Тетяна посміхнулася і зайшла в дім. Музика. Важко задумався Андрій. Входить Сергій Верховий. Модний костюм, на піджаку Золота Зірка Героя, в руках пляшка шампанського і квіти. Усе це поклав на стіл. Потиснув руку Андрієві.

Сергій. Привіт верхолазам! *(Підійшов до веранди)*. Танці? Гостей тут приймають?

Андрій. Звичайно. Аліна з Тетяною уже годину диски крутять. Ти звідки при параді?

Сергі́й. Премії вручав механізаторам. Орли в мене хлопці! А як твої?

Андрі́й. Теж орли. До першого високовольтну здамо.

Сергі́й. На руках носитиму! Тепер атомна і нам допоможе. От спасибі, виручили. Без твоєї комплексної бригади ми цю лінію тягнули б рік. *(Пауза)*. Мені сказали, що ти заяву до райвиконкому подав, щоб тебе начальником енергодільниці затвердили.

Андрі́й. Подав. Місячний іспитовий термін уже минув, якщо нема претензій, то затверджуйте. Все законно.

Пауза. Закурили.

Сергі́й. Я тобі зразу скажу: затверджувати тебе не будемо. Я проти.

Андрі́й *(зірвався)*. Ярлика мого злякався? Мене звільнили достроково, я характеристики вам подав. Анкета моя тобі не підходить?! Ну і чорт з вами, я в начальство не лізу. Я можу і на лінії, мені не звикати. Так і здохну з цим ярликом.

Сергі́й. Які ярлики? Ти їх сам собі поначіплював і май мужність позирати їх з душі. Ми тебе не затвердимо тому, що це неправильно, не по-державному.

Андрі́й. Вам що, спеціалісти не потрібні? А я ж якийсь енергетик і кандидат наук...

Сергі́й. Нам спеціалісти отак потрібні, але тобі тут не місце, Косогонов.

Андрі́й. А де мов місце, де?

Сергі́й. Там, де ти даси більше користі. І давай без істерик, у тебе що, комплекс неповноцінності? Я розумію, ти багато пережив...

Андрі́й. Та не лізь ти, будь ласка, в мою душу. Дайте мені спокій. Мені добре тут, у старій батьківській хаті...

Сергі́й. Батьківська хата — це добре, а інститут, лабораторія?

Андрі́й. Я не можу туди повернутися.

Сергі́й. Не можеш чи не хочеш?

Андрі́й. Після того, що сталося зі мною, не можу.

Сергі́й. Ти що, на державу образився, на своїх друзів? Але вони чекають тебе.

Андрі́й. Не знаю... Зрозумій, Сергію, я в такому стані... наче зламалось щось у мені, ось тут... Називай це комплексом, чим хочеш називай, але зараз я не можу повернутися до Києва.

Сергі́й. Ты не повинен розслаблятися. Не повинен! Я зараз з тобою розмовляю не як твій друг-однокласник Серьожка Верховий, а як секретар райкому партії і депутат. Показати посвідчення? Так ось, візьми себе в руки і не корч дурня. Телеграму від директора інституту отримав?! Телеграму академіка заховав у кишеню і страждає чорт його зна чого!

Андрі́й. Це моя особиста справа, товаришу секретар райкому.

Сергі́й. Ні, пробач. І щоб через тиждень я тебе в районі не бачив. Тебе чекає робота. Справжня робота. Потрібна країні, народові, якому твої переживання і сімейні драми до... одне слово, до лампочки. Що, тебе народ на колінах повинен просити? Так він же тебе, напівсироту, вигодував, вивчив, дав тобі знання, все дав, а ти?.. Ну, винесло тебе на обочину — відсидів. Достроково звільнили, вважай, простили люди... І не хникай. *(Пауза)*. Добре подумай і вибирайся з тієї обочини на дорогу...

Пауза. Музика.

Андрі́й. Не знаю... Я подумаю.

Сергі́й *(після паузи)*. А що Ольга?

Андрі́й. І це не знаю... Три записки Аліна переслала мені, і все. Вона не писала мені.

Сергі́й. Чому ж ви так?

Андрі́й. Запитаєш її, якщо буде нагода.

Сергі́й. Ніколи б не подумав, що Ольга...

Пауза.

Андрі́й. Найстрашніше — розчаруватися в людях.

Входять Аліна і Тетяна.

Аліна. Який концерт ми вам влаштували, хлопчики?

Сергі́й. Шикарний. *(Подас їм квіти)*.

Аліна. І шампанське! За що будемо пити?

Сергі́й. Було б що, а привід знайдемо. Ось хоча б за Таню.

Тетяна. Чому за мене?

Сергі́й. Представляю вам нового завуча нашої школи. Чи передумала? Аліно, келихи! *(Аліна принесла фужери)*.

Тетяна. Ні, не передумала.

Сергі́й *(наливає вино)*. За тебе, Таню!

Андрі́й *(теж підійшов)*. За тебе.

Тетяна. Спасибі.

Аліна (*підійшла до Сергія*). Музика, шампанське, квіти і ви... Виявляється, у вашому районі є справжні джентльмени.

Сергій. Є свої. З інших районів не завозимо.

Аліна. Життя прекрасне! Кавалери, білий танець!

Аліна і Сергій танцюють. Андрій стоїть біля кривиці, тривожно дивиться на нього Тетяна.

Затемнення.

Минув тиждень. Оксана Степанівна поравься біля кухні. На веранді прасує дитячі костюмчики Аліна, а Корній Макарович ходить, розмахуючи якимось папірцем.

Верховий. ...І кого я послухав?! Омелька Різаного! «Опиши та опиши свою героїчну жизнь...» Написав, а тепер ось... (*Читає*). «Ваша повість — це набір давно відомих, примітивних ситуацій, взятих вами з потоку пригодницької літератури... і фільмів». А я і не казав, що це я вигдав... «Добру посмішку викликали у мене сторіночки, у яких ваш герой згадує, як він служив конюхом і їздовим при горобіївській чека в двадцять четвертому році...» Ще й сміється. (*Читає*). «Гадаємо, що вам, дорогий...—дорогий,—пише,—Корнію Макаровичу, не варто витрачати свій дорогоціпний час на писання власних творів... До речі, через Париж, який ви описуєте, протікає не Синюха, а річка Сена... Синюха — це у Кіровоградській області... З привітом... молодший редактор...» Так було ж зразу видно, що «молодший», одне слово, зелений... Бороду відпустило, а нічого не знає про мою жизнь... Ще й сигарети давав і так чогось жалібно дивився на мене... Тепер Омелько Різаний каже: не пиши романів, а пиши мемуари... Про свою службу в горобіївській чека, коли я, значить, був секретним конюхом.

Аліна. А може, вірші пишеть, Корнію Макаровичу?

Верховий. Моя жизнь у вірші не влізе, Аліно. Ну, я вже тому Омелькові покажу! Я про нього такі мемуари напишу, що з хати не вийде. Кожне тобі лізе в літературу... (*Іде*).

Оксана Степанівна. У неділю приходь, Корнію.

Верховий. З якої okazji?

Оксана Степанівна. Андрієві товариші з Києва у гості приїздять.

- Верховий *(тихо)*. Військові чи цивільні?
Аліна. Різні.
- Верховий. Зрозумів і безпремінно буду. *(Вийшов)*.
- Оксана Степанівна. Коли прийшов од них лист, то Андрій аж повеселішав. А то ходив, як тінь... Чую серцем, що точить якась печаль його... Мабуть, за Олю переживає, стільки ж не бачились... І вона наче крізь землю провалилась, прости господи.
- Аліна. Не пропаде.
Проїхав мотоцикл.
- Оксана Степанівна *(провела його поглядом)*. Знов Тетянин інспектор поїхав. Уже, мабуть, три мотоцикли з'їздив, і даремно. Як нема вогню, то не роздухаєш.
Чути, як під'їжджає машина. Сигнал.
- Аліна. Хтось на «Волзі».
- Оксана Степанівна *(іде)*. До нас! Боже мій, Оля! *(Вийшла)*. Оленько, звідки ж ти? А ми чекаємо та виглядаємо!
Входить Ольга в скромному, але елегантному костюмі. Крутить на пальці ключі від машини. Оксана Степанівна за нею.
- Ольга. Ну, ось і вдома. *(До Аліни)*. Здрастуй.
Обнялися без особливих емоцій.
- Аліна. Ти коли повернулась?
- Ольга. Тиждень тому в Москву, потім у Київ. Квартиранти сказали, що ви всі тут. Я вранці на машину, і все... Як ви тут, мамо? Як Андрій?
- Оксана Степанівна. Живі-здорові. Андрій на роботі...
- Ольга. На роботі? Дивно. Він давно повернувся з таборів?
- Оксана Степанівна. З яких таборів?
- Аліна. З військових, з яких же ще?
- Оксана Степанівна. І про це не розказував... Дай же хоч подивлюся на тебе, Олю. Така, як і була, ще краща...
- Ольга. Що ви, мамо! *(Іде до машини)*. Допоможіть мені, привезла дещо вам.
Ольга і Оксана Степанівна вносять чемодани, яскраві пакунки, складають на веранді.
- Оксана Степанівна. Та нам нічого не треба, доню...
І оце ти сама на машині?

- Ольга. Я звикла, мамо.
- Оксана Степанівна. Славна машина. Новенька. Твоя?
- Ольга. Там купила — в Союзі одержала... Мені теж такий колір подобається. Це тобі, Аліно, а це — моему дорогому Альоші. Підійде? (*Вийняла ковбойський костюмчик*).
- Аліна. Не знаю. (*Тихо*). Між іншим, у нас про табори не говорять.
- Ольга. Пробач, вихопилося.
- Оксана Степанівна (*заносить дарунки в дім, повертається*). Як сніг на голову! Ніякої ж вісточки від тебе не було. Видать, не можна було писати...
- Ольга. Про це потім, мамо. Не все робиться так, як хочеш.
- Оксана Степанівна. Ви тут приготуйте, що треба, а я піду Андрієві на підстанцію подзвоню. Тут близько, Олю. Та в магазин зайду. (*Вийшла*).
- Ольга. Які чудові айстри! Боже, я так скучила за ними... за всім нашим, рідним... А вранці над степом летіли журавлі у вирій...
- Аліна. Мадам приїхала розводитись?
- Ольга. Ти що? Здуріла?
- Аліна. Передумала?
- Ольга. Що за допити? Я приїхала до свого чоловіка. Назавжди.
- Аліна. Ти не забула, що він у тебе є?
- Ольга. Аліно! Я тобі забороняю...
- Аліна. А як зрозуміти твої послання? Ти двічі писала йому, щоб він подав на розлучення. Це ж підло!
- Ольга (*розсміялась*). А-а. То так, під настрій. Це вже минуло.
- Аліна. А тобі не хотілося «під настрій»... втопитися?
- Ольга. Я до цього не додумалась, сестричко.
- Аліна. Ти їдь звідси, Ольго... Це буде чесно... Він уже все пережив, заспокоївся... Навіщо продовжувати... оту вашу прокляту колготу?
- Ольга. Хто ж це його так «заспокоїв»? Ти чи Танька? (*Побачила*). Андрій!
- Увійшов Андрій, у чоботях, светрі. Зупинився перед Ольгою. Мовчання.
- Аліна. Рєпін. Картина «Не чекали». (*Пішла в дім*).
- Ольга (*кинулась на груди Андрієві, плаче, сміється, обхопила руками його обличчя, цілує*). Андрію, Анд-

рюшко!.. Ти, ти, боже мій! Нарешті я приїхала, приїхала...

А н д р і й. Так довго не було тебе.

О л ь г а. Як ти, розкажуй!

А н д р і й. Нормально.

О л ь г а (*тривожно*). Чого ти так дивишся? (*Пауза*). Ти пробач мені за ті дві дурні писульки...

А н д р і й. Які писульки? Я не отримував ні «дурних», ні «розумних».

О л ь г а (*зраділа*). Тим краще! Не будемо про це, Андрію... Ти так схуд... Ну, нічого, тепер я візьмусь за тебе!

А н д р і й. Як там наші, всі уже вдома?

О л ь г а. Двох попросили продовжити контракт і мене, звичайно, але я відмовилась. Я не могла більше без тебе... Я божеволіла від безсилля, що ніяк допомогти тобі. Але ти відчував, не міг не відчувати, що я завжди була з тобою. Ти знав, правда?

Пауза.

А н д р і й. Я чекав твоїх листів.

О л ь г а. Я писала тобі...

А н д р і й. Аліна переслала мені три твої записки... Тільки три за два роки...

О л ь г а. Та ти що? Я писала і просила Аліну... Я думала про тебе! Ну, я їй влаштую!

А н д р і й. А мої адреси ти не знала...

О л ь г а. Розумієш, Андрюшо... мені не радили, щоб з в і д-ти мої листи ішли на т а к у адресу... тому я пере-силала їх через Аліну. А вона з усіх боків несерйозне дівчисько, мабуть, забувала чи... Але тепер це не має ніякого значення. Адже так? Ти теж не писав.

А н д р і й. Кому, Аліні?

О л ь г а. Мені. (*Пауза*). Давай не будемо ні в чому зви-нувачувати одне одного. Можливо, я була занадто обережна, але обставини бувають інколи сильнішими за нас. Головне, що ми разом, що у мене є ти. (*Ольга говорить з дивовижною щирістю*). Я колись тобі розкажу, як жила, що передумала за цю нашу довгу розлуку... Бачиш, треба було статись цьому горю, щоб я новими очима подивилася на все... на моє і твоє життя і зрозуміла, що на всьому світі у мене дорож-чої людини, ніж ти, нема... Коли ми були разом, усе сприймалось іпакше... Так, я була легковажна, праг-

нула якоїсь винятковості, уваги, кар'єри... Ти був великодушний і прощав мені... Ні, треба було мені пройти через те, що пройшов за мене ти, може, я тоді раніше зрозуміла б суть життя. Ти забрав у мене таку можливість, і істина відкрилась переді мною потім, уже без тебе... І я прошу у тебе прощення за все моє колишнє життя.

А н д р і й. Колишнє уже прожите, Оленько.

О л ь г а. Так, але є майбутнє... І воно буде у нас іншим. Я зрозуміла, Андрію, що нема нічого дорожчого, ніж справжня любов, звичайна любов, яку ми так часто не вміємо цінувати... Не вміємо радіти кожному дню і, наче собі на зло, зі свята душі робимо сірі будні. Навіщо?

А н д р і й. На це кожен має свою відповідь. І я теж...

О л ь г а. Тепер у нас все буде інакше. Я люблю тебе, і мені більше нічого не треба. Ні діамантів, ні манаття я не хочу, щоб воно принижувало мене. Я була найщасливішою, мабуть, тоді, коли мала два платтячка і до ранку передруковувала у нашій кімнатці твою дисертацію. Ти пам'ятаєш, усе пам'ятаєш?

А н д р і й. Пам'ятаю... Я добре пам'ятаю те стрижене дівча в потертих джинсах...

Пауза.

О л ь г а. Ти був у інституті?

А н д р і й. Я отримав телеграму від шефа.

О л ь г а (*здивовано*). Від шефа? Яку?..

А н д р і й. Просить повернутися в лабораторію. Правда, є деякі ускладнення, але...

О л ь г а. Тобі нічого повертатись туди, Андрію.

А н д р і й. Я ще не вирішив, хоч і багато передумав...

О л ь г а. Ми їдемо в Москву. Ти здивований? (*Обняла*). Це мій сюрприз. Мене перевели в Центр проблем космічного зв'язку... Бачиш, тобі за мене червоніти не доведеться. Через місяць ми з тобою приступимо до роботи.

А н д р і й. Ми? (*Пауза*). Ти і я?

О л ь г а. Звичайно. Я домовилась про тебе, просто поставила умову... Квартира і все інше, звичайно, буде... Ти що, не задоволений?

А н д р і й. Здивований. І тобою теж.

О л ь г а (*перебиває*). На світі трапляються хороші, потрібні люди... І, вважаю, нам з тобою повезло. У тебе

буде цікава робота. *(Обняла)*. Андрюшо, через два роки ти станеш доктором наук і професором! Я тобі гарантую Державну премію, а потім академіка.

А н д р і й *(посміхнувся)*. Академіка — через три роки. Ти не багато береш на себе?

О л ь г а *(в тон)*. Стільки, скільки витримують тендітні жіночі плечики. Ти розраховуйся тут на своїй роботі, ми повинні завтра виїхати до Києва... Квартиру я хочу переписати на Аліну, ти не заперечуєш? Треба замовити контейнери, а потім поживемо тиждень на Дніпрі, у палатці, як колись... Або поїдемо до Одеси. Як ти скажеш. *(Пауза)*. Що в тебе за настрої, Андрію? Розумієш, ми будемо в Москві! Ну, яка я в тебе?

А н д р і й. У тебе справді космічні зв'язки...

О л ь г а. Я старалася для нас...

Аліна вийшла на веранду, розвішує дитячі сорочечки.

Аліна. Діалог Африки зі Сходом проходить успішно?

О л ь г а. Уяви собі.

Аліна. Коли буде опубліковано комюніке?

О л ь г а. Країни, які дотримуються нейтралітету, будуть поінформовані через дипломатичні канали. І ви, звичайно, теж, хоча в дечому ваша позиція була незрозуміла і консервативна.

Аліна. В чому це виявилось, мадам?

О л ь г а. Чому ти не пересилала моїх листів Андрієві? Я не чекала від тебе такого, Аліно. Ти ж знала, що означав для нього кожен мій лист, кожне моє слово? Андрій мусить знати, що я...

Аліна. Ти хочеш, щоб він знав? Так, я не пересилала жодного твого листа після тих двох. Я не могла, не хотіла стати співучасницею підлості.

О л ь г а *(розсміялася)*. А, то дурниці. Послухала одного кретина і...

Аліна. Дурниці? Ти написала, щоб Андрій подав заяву на розлучення! І це дурниці? У першому листі ти просила, у другому вимагала... Хіба я могла переслати їх йому? Треба бути жорстокою, бездушною істотою, щоб... А, ну вас... *(Аліна швидко зайшла в дім)*.

О л ь г а. Не звертай, будь ласка, уваги. Я зовсім не так писала. Ця Аліна нестерпна. От маю сестричку...

А н д р і й. Я напишу тобі заяву.

О л ь г а. Ти що? Послухав якусь... І коли це було!

Увійшла Аліна, подала кілька конвертів Ользі.

Аліна. Ось твої послання. Перечитай — згоріш від сорому.

Ольга. Як ти смієш?! Все це не варте виїденого яйця! (*Зі злістю рве листи*). Це ти із заздрості! Ти завжди заздрила нам, мені.

Аліна. Тобі? Ніколи. Хіба нещасним заздрять?

Ольга. Сама ти нещасна! Нагуляла малого... Живеш, як...

Андрій. Ольго, як ти можеш? Замокни!

Аліна. Мадам, ви можете сміятися, але, крім горя, у мене є щастя. У мене росте син.

Ольга. Іди з очей, дай мені спокій!

Аліна. Саме цього ти не матимеш ніколи, бо не забудеш як ти кинула машину на обочину... А за все розплатився він! Ненавиджу! (*Вийшла*).

Ольга. Істеричка! Ти що, образився на мене? Андрюшо, милий, ти що, не знаєш її...

Пауза.

Андрій. Ні... Мабуть, правда, що найлегше розпізнати людину у критичній ситуації...

Ольга. Звичайно, Андрію!

Андрій. ...у випробуванні на... виживання... Можливо, тому іспанці називають кориду «годиною істини»...

Ольга. Я не люблю корид.

Андрій (*продовжує*). Назвемо це «годиною істини»...

Ольга. Моя істина — це те, що я люблю тебе. Тільки тебе!

Андрій. Не треба, Ольго. Істина повторень не вимагає.

Ольга. Повір, повір же! Чого ти мовчиш?

Андрій. Я вже сказав.

Ольга. Невже якийсь папірець, написаний у розпачі, може перекреслити все, що було у нас, що є, що буде?

Андрій. Уже нічого не буде.

Ольга. Не говори, не говори, тільки не це! Ми поїдемо звідси... зараз, негайно! (*Плаче*). Я благаю тебе!

Увіходить Тетяна, зупинилась у нерішучості.

Тетяна. Пробачте... Я... не знала... Я до Аліни... Пробачте... (*Іде на веранду*). Здрастуйте... Пробачте...

Ольга (*опанувала себе*). Я хотіла бачити тебе... Як ти почувашся, Таню?

Тетяна. Я відчуваюсь добре.

Ольга (*говорить, не знаючи, чим закінчить фразу*). Я хотіла... розуміш... Не будемо згадувати минуле...

ми... ми... виїздимо... ми повинні залишитись друзями... *(Раптом вирішила)*. На знак нашої дружби... я хочу подарувати тобі машину... Я прошу тебе, візьми... Тільки не відмовляйся... І скажи, що ти простила мені... Скажи!

Тетяна мовчки подивилась на Ольгу, на Андрія і вийшла.
Мовчання.

Андрій. Це теж «година істини»...

Ольга. Я ж від щирого серця... Чому вона не повірила? Чому ніхто не вірить мені?! *(Плаче)*. Повірте ж хоч раз у житті! Чому ти нічого не скажеш мені? Ти любиш мене, Андрію?

Пауза.

Андрій. Я хотів сказати тобі багато... а зараз ні. Прости, Ольго.

Ольга. Чому я тоді не пішла в суд, не сказала правду?! Все було б інакше! Я витримала б усе, щоб тільки... Андрію, я люблю тебе, люблю! Присягаюся... *(Стала на коліна)*. Хай бог покарає мене, якщо я кажу неправду! Я люблю тебе, люблю.

Андрій підводить Ольгу.

Андрій. Не треба, Ольго, заспокойся.

Ольга. Я приїхала до тебе з відкритою душею, а ти проганяєш мене? *(Пауза)*. Ти не поїдеш зі мною, ні?

Пауза.

Андрій. Ні, Ольго. *(Повільно йде у свою стару батьківську хату)*...

Ольга стоїть розгублена. Кинулась до столу, взяла ключі від машини... Потім вибігла на веранду, взяла сумку і швидко вийшла. Чути, як завелась машина і рвонула з місця...

Затемнення.

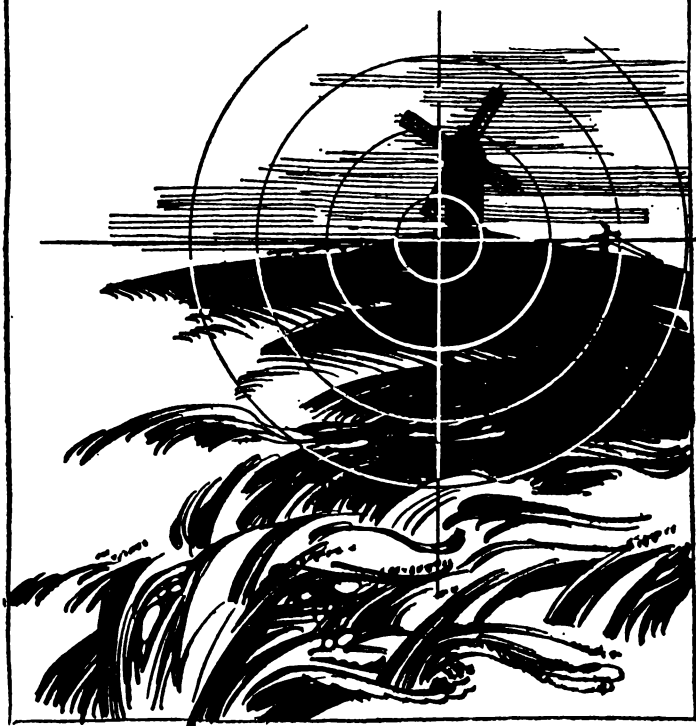
І знову нічна траса. Мчать машини, скачуть у світлі фар тіні дерев. Гуде бетон. Наближається з увімкненою сиреною патрульна машина ДАІ.

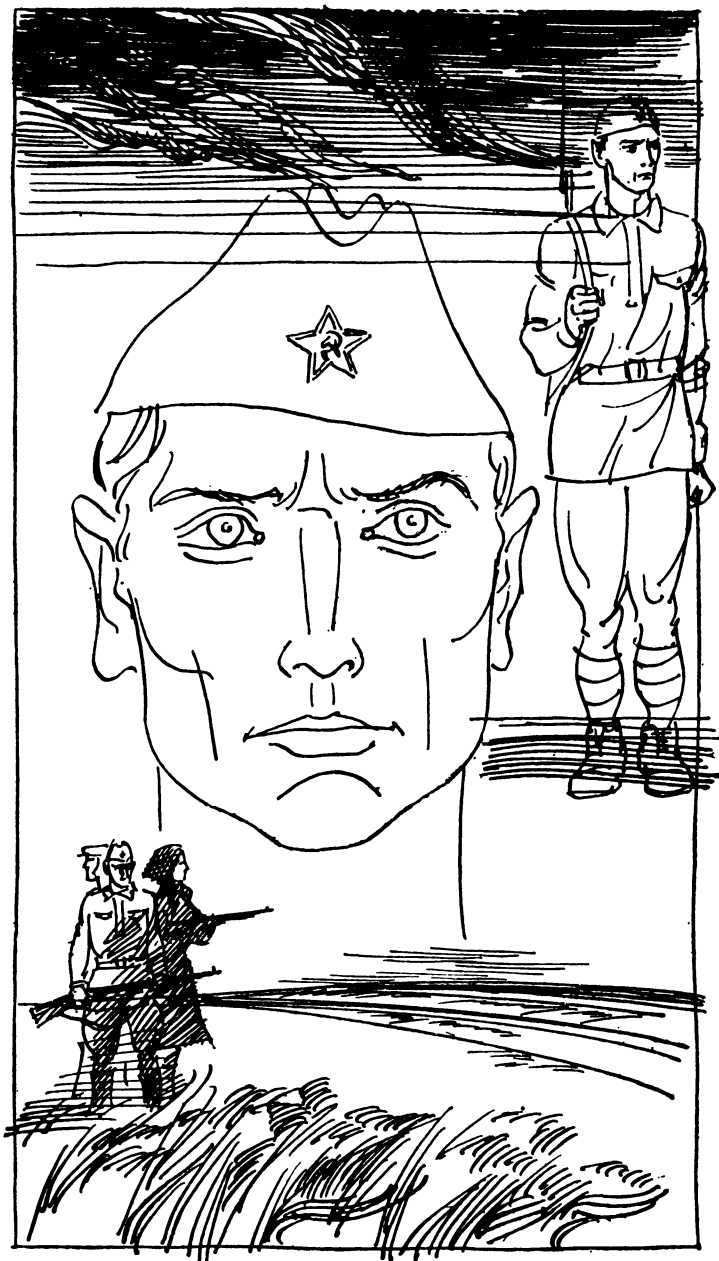
І раптом заскреготіли на повороті колеса, потім страшний удар... Мчить машина автоінспекції. Блимає «мигалка», сирена... Гуде земля під колесами. Усе в русі...

Завіса

ТИЛ

Героїчна поема на дві дії

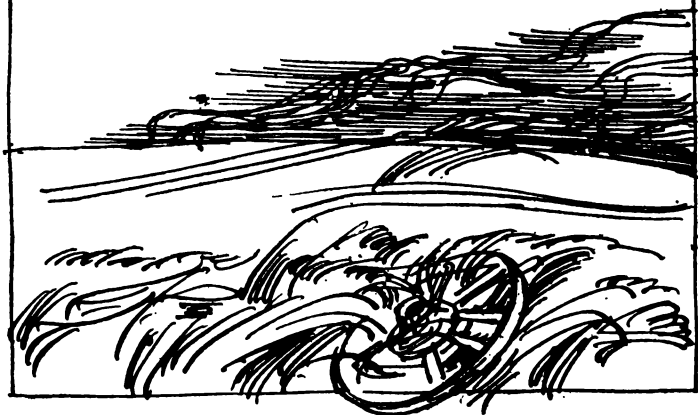

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Наріжний.
Льонок.
Вірка.
Ольга.
Марія.
Оксана.
Женя.
Чупрун.
Береговий.
Шварц.
Марко.
Растоскуєв.
Мамедов.
Німець.

П'ять днів:
25—29 липня 1942 року.

ДОРОГІ ДРУЗІ!

Сьогодні у нашому театрі йтиме вистава «Тил». Ми повертаємося в далекі, незабутні дні Великої Вітчизняної війни, на фронтах якої і в тилу вкрив себе вічною, безсмертною славою радянський народ.

Я звертаюся до постановників спектаклю з проханням зробити все, щоб глядачі відчули атмосферу тих днів, тільки-но переступивши поріг театру.

Хай на стінах фойє висять плакати і гасла:

«Батьківщина-мати кличе!»

«Все для фронту, все для перемоги!»

«Дотримуйся світломаскування!»

«Що ти зробив для фронту?!»

«Смерть фашизму!»

Карикатури Кукриніксів та інше.

А по радіо хай лунають пісні тих років, повторюються повідомлення Радянського Інформбюро, починаючи з 25 по 29 липня 1942 року, останні вісті тих днів...

А тепер ми розпочнемо виставу...

ДІЯ ПЕРША

Картина перша

1942 рік, 25 липня.

Хутір Юта, біля Новочеркаська.

Під пекучим сонцем дзвенить пшеницями придонський степ. На могилі стоїть почорнілий від часу вітряк. Скриплять, немов стогнуть, крила. Далі — спорожнілі кошари, пічка із вмурованим казаном. На комішових загорожах сохнуть дитячі сорочечки, платтячка. Біля кошари висять шлеї, кілька серпів, кіс і велике решето. На землі лежать старенькі іграшки, ляльки без рук і ніг, як інваліди.

Чути дитячі голоси, хтось плаче...

Остап Олександрович Наріжний, у повошеній солдатській формі, з батоном за халивою, лагодить колесо. За кошарою ходить з гвинтівкою Максим Петрович Береговий, у червоноармійських вилялях штанах, в обмотках, які не дуже пасують до його коліс модних туфель. Вбігає Вірка, у червоній косинці, юна, стрімка, у старенькому платті, у великих солдатських черевиках, які весь час спадають з ніг.

Вірка. Ви мені повинні сказати, де він! Куди ви його послали?! Шостий день, відколи він поїхав, і досі...

Наріжний. Я не знаю, Вірко, де він.

Вірка. Навіщо ви послали його?! А якщо він потрапив до німців?.. Його могли вбити! Чуєте, Сергійка вбили! Дайте мені коня, і я поїду шукати. Я знайду його, знайду!

Наріжний. У цих степах?

Вірка *(після паузи)*. А якщо він заблудить? Справді, він може нас не знайти... Я вам ніколи не прощу!

Наріжний. Знаю... Але ж і ти зрозумій, Вірко, — треба нам знайти, де ми, де фронт... Може, ми оточені... А у нас — діти... Я не можу вести їх на погибель... От і послав комісара в розвідку.

Вірка. Треба було нам усім разом їхати... Оксану послухали, а тепер...

Наріжний. Знайде нас комісар, не може інакше бути. Мусить знайти.

Вірка *(показала на маленький детекторний приймач, що стоїть на довгому столі)*. Так і не чули нічого?

Наріжний заперечливо хитнув головою, надягнув навушники, схилився над приймачем.

Чути голос Оксани: «До мене, діти! Зараз будемо танцювати! Беріться за ручки... В коло ставайте, в коло!».

Н а р і ж н и й. Не чув.

Скрипка грає якусь сентиментальну мелодію.

В і р к а. Нам не треба було виїздити із Краснодона, може, його і не здали наші. А все через ту Оксану...

Н а р і ж н и й (*зняв один навушник*). Я зробив так, як сказали в Краснодонському райкомі. А за цих діток, Вірко, не тільки Оксана, а й ми усі в одвіті... І за вас я в одвіті перед колгоспом... Немає мені спокою... Виїхали з села на двадцяти трьох підводах, сто душ мені правління вручило... А залишилося нас: восьме-ро сільських і дитячий притулок. (*Гірко посміхнувся*). Колгосп.

В і р к а. Якби ж ми були встигли на ешелон... Наші вже, мабуть, в тилу щось роблять, а ми... І Сергія нема...

Н а р і ж н и й. Ти, Вірко, тримайся, прошу тебе... Не плач на людях, при народі, бо не дам я вам ради... Повернеться комісар, от побачиш...

Наріжний все шукає станцію. Підходять люди — змучені і печальні: Ольга, Марія, Жєня, Чупрун. Увійшов Максим Петрович Береговий, з гвинтівкою, у нього горло перев'язане хустинкою. Він чимось стривожений, бо весь час підходять до кошар, вітряка і щось шукає. Грає скрипка.

О л ь г а. Мовчить?

Н а р і ж н и й. Мовчить.

М а р і я. Наче світ онімів.

Б е р е г о в и й. Не може бути, щоб не працювали радіостанції. Не може бути.

Ж е н я. Приймач зіпсувався, от і все.

Ч у п р у н. Без антени нічого не вийде.

В і р к а. Прийде Сергій — справить!

О л ь г а. Щось довго не йде...

Тяжке мовчання. Жєня безцеремонно взяла навушники у Наріжного.

Ж е н я. Дайте я! Мені дайте!

М а р і я. Може, ти щаслива, Жєню.

Жєня схилилася над приймачем. Тривожне чекання. Раптом Жєня жбурнула приймач і забилася в риданні.

В і р к а (*підняла приймач, притиснула до грудей*). Навіщо ти?! Тепер ми нічого не будемо знати... А як повернеться Сергій...

Ольга. Навіжена.

Женя (до Вірки). Не повернеться!

Вірка. Неправда! (Вибігла).

Чупрун (підійшов до Жені). Заспокойся, Женю.

Женя. Відійди! Я... я вас усіх ненавиджу! І проклинаю той день, коли послухала вас і поїхала із села... Краще б... хай би німці розстріляли або, або...

Наріжний. Женю, не дурій!

Женя. Не хочу більше блукати в цих пекельних німих степах... І не поїду з вами далі... Я на фронт втечу... Втечу! Бо пропадемо тут. (До Наріжного). Куди ви завезли нас зі своїм жовторотим комісаром?

Женя в нестямі трусить кулаками перед обличчям Наріжного, потім вибігає. Ольга і Марія й собі починають плакати, завдаючи жалю одна одній. Берегового хтось покликав, він вийшов. Наріжний мовчки ходить.

Наріжний. Ану, тихо! Чортів бабський ескадрон. Кара господня. Дітей он перелякаєте.

Марія. Такий же камінь на душі...

Наріжний. Камінь у неї, а в мене що?.. Розстебни пазуху — і викинь.

Входить із гвинтівкою й невеличким вузликом Береговий, підтримуючи Шварца. Той знесилено сідає на лаву, скрипка випадає у нього з рук. Наріжний піднімає її.

Береговий (розв'язав вузлик, випали на стіл шматочки сухарів, кілька грудочок цукру). Бачите?.. Грав, грав, а потім похитнувся... Знепритомнів од голоду.

Шварц. Що ви таке балакаєте, пане артист?

Береговий. Вам же стало погано, Юхиме Соломоновичу!

Шварц. Перепрошую, а кому зараз добре?

Марія. Знову нічого не їдять...

Наріжний. Що за голодовка, товаришу Шварц? Я вам що казав? Ми все ділимо порівну і...

Шварц. Я не маю апетиту, пане Наріжний... То я собі складаю, а як нічого буде дітям їсти, то...

Береговий подав йому води.

А вже чекаю...

Береговий. Чого ви чекаєте?

Шварц. Якщо ви думаєте, пане артист, що я чекаю радості, то я вже її не чекаю... Я чекаю смерті, бо не

маю ні хати, ні сім'ї... Я маю оце скрипку і нескінченну печаль старості...

Н а р і ж н и й. Зараз для всіх нас одна печаль, Юхиме Со-
ломоновичу.

Ш в а р ц. Так, пане Наріжний, але світ може сміятися над старим кравцем із Радома Юхимом Шварцом... Замість того щоб сконати в гетто, він узяв синову скрипку, ножиці й голку і пішов на Схід до Советів, ніби їм ні про що думати зараз... То вони ще мають мороку з якимось Шварцом... Ну, ну... Дітей годувати нічим, а я мушу їсти ваш хліб...

Береговий весь час щось шукає.

Н а р і ж н и й. Я вже вам говорив, товаришу Шварц, що такої вашої заяви я не приймаю, бо ви для нас... в цей, значить, історичеський момент... є польський пролетаріат. Зрозуміло?

Ш в а р ц. Який вже я пролетаріат? Я біженець, пане Наріжний, що пристав до вас по дорозі.

О л ь г а. То нічого... Сказано ж, щоб пролетарі всіх країн збиралися...

М а р і я. Не перебивай, Ольго.

Н а р і ж н и й. ...А з пролетаріатом, як казав мій бойовий командир, а зараз маршал Будьонний, ми поділимося останнім шматком хліба і останнім патроном. Це я говорив політично. Зрозуміло?

Ш в а р ц. Я ласкаво дякую маршалу Будьонному і вам, пане Наріжний, але у вас самих нема хліба, одна гвинтівка і два патрони, які носить у своїй кишені пан артист...

Н а р і ж н и й. Я вас знову прошу не називати мене «паном», бо це слово не тулиться до колишнього командира ескадрону і колгоспника... І щоб цієї торбинки я більше не бачив... Нам треба жити і перемогти...
(До Чупруна). Поклич дівчат.

Чупрун вийшов.

І я просив би вас усіх триматися купи...

Увійшли Чупрун, Женья і Вірка.

Як голова нашого маленького колгоспу, обраний вами... за законом військового часу, наказую припинити паніку і дезорганізацію, бо я теж не залізний і можу не витримати цієї евакуації... Тобі, Женько, оголо-

шую догану перед строем... Другим параграфом наказую не скиглити, а чекати повернення нашого комісара Сергія Льюнка... а тоді вже вяснимо... військову обстановку і будемо щось робити. Цей наказ я підписую, хоч і немає паперу, від імені Радянської влади, як комуніст і колишній командир ескадрону. Всім ясно?

Г о л о с и. Ясно.

Н а р і ж н и й. Розійдись! (*Пауза*). Відставити... Третім параграфом наказую готуватися до жнив. Слово має агроном емтеесу Роман Чупрун.

Ч у п р у н. Через три дні можна косити... Вітряка справили. Буде хліб. Маємо чотири серпи і три коси... Ціпи теж зробили, але нема шкіри на капиці...

Н а р і ж н и й. Дозволяю відрізати од віжок на капиці. Косити й жати будемо вдень і вночі всі, крім артиста Максима Петровича Берегового, який, по причині непридатності до селянської роботи, буде разом з польським громадянином Юхимом Соломоновичем Шварцом носити снопи на тік і по можливості воду... А тепер я буду говорити політично: закликаю вас — від себе і від нашого комісара Сергія Льюнка — змагатися з усенької сили за перевиконання норм, косити і жати по-стахановськи, бо, як указував товариш Сталін, жнива — діло сезонне... Хліб будемо збирати не тільки для себе, а для всієї Червоної Армії, яка громить фашистів на всіх фронтах!

О л ь г а. А звідки ви знаєте, що громить?

Н а р і ж н и й. Інакше бути не може. Все. Смерть німецьким окупантам і розійдись!

Женя і Вірка вийшли. Марія зупинилася.

М а р і я. Якщо наша армія б'є фашиста, то чого ж на цей хутір люди не приїздять та хліб не косять?

О л ь г а. Хтось же сів його, та й зародило ж...

Н а р і ж н и й (*після паузи*). Бо ще строк не підійшов. Чоловіки всі на фронті, а жіноча сила ще не справилася з ближчими полями. Прийдуть і сюди, а ми їм допоможемо... Усі політичні питання ми вирішили, а тепер...

О л ь г а. У мене є питання...

Н а р і ж н и й. Політичне?

О л ь г а. Політичне.

Н а р і ж н и й. Давай.

Ольга. Виділіть мені матерії на спідницю, бо скоро буду ходити як русалка...

Шварц. Я міг би пошити пані Ользі... Ви тільки скажіть мені за фасон, і ви вже маєте...

Наріжний. Що ж ти, Ольго, підносиш шмат матерії на спідницю до політичного вопроса? Нема у мене матерії... Є кілька метрів у запасі, але то — для дітей... Ще ж зима буде, а їх у нас — двадцятєро.

Ольга. А я оце доношу та й прийду до вас, у чім мама народили, отоді вам буде політика.

Марія. Щоб ти вчаділа, Ольго, посоромилася б...

Ольга. Прийду. Хрест святий, явлюсь...

Наріжний *(після паузи)*. М-да-а... Видамо Ользі...

Ольга. Спасибі, Остапе Олексійовичу...

Наріжний. ...Видамо Ользі — галіфе. Чупрун, принеси з мого запасу.

Чупрун вийшов.

Ольга. Ну й чорт з вами, давайте галіфе, бо все одно вже й забула, що я жєнщина, як той казав...

Марія. Одне слово, евакуація...

Ольга. Щоб той фашист проклятий вогнем узєвся і димом зійшов... Я ж свого добра повну хату лишила... Одних хусток мала дванадцять... І шовки, і шєвйоти...

Наріжний справляє колєсо.

Марія. Які в тебе шєвйоти? Та люди ж знають... Те, що я мала, — у дві скрині не вбереш. Я ж з самісінької Москви собі лисицю бурюю привєзла...

Ольга. Ну й що?

Марія. На всєньке село в мене однісінької лисиця на шії висіла! *(До Шварца і Берегового)*. Я два рази у Михайла Івановича Калініна була. Раз по орден приїздила, а другий — на виставку по буряках... Як побачить мене, бувало, Михайло Іванович, то зразу в президію присоглашає... Мене й Марусю Дємченко... Було таке чи не було? Ні, ти скажи, Олько, хай і товариш Шварц із Польщі почує.

Наріжний. Було, Марусю, але й Ольга медаль має...

Ольга. Щоб не війна, то я б уже цих орденів зо два мала... А до медалі мені Михайло Іванович ще й патєфона подарував! *(До Шварца і до Берегового)*. За буряки така мені шана була в Москві, що й... *(Кинулася до сундука і вийняла патєфон, поставила плас-*

тинку — танго «Брызги шампанського»...) Слухайте, кумо, якщо вам не поза... Сімнадцять пластинок мала... Побилися, три зосталося: про шампанське... «Скажіть, девушки»... і ще одна — з Утьосовим...

Береговий. Я читав про вас, Ольго Микитівню, в газеті перед війною. *(Взяв гвинтівку, вийшов, щось шукає)*.

Ольга. Отож, а декому ніби повила... Лисицю вона привезла! Ти й вовка спірвала б, аби подався...

Марія. Ні, ви чуєте, я — перша п'ятисотенниця в районі по буряках була...

Ольга. Та й ми ж не на печі вилежувалися, кумо... Ми й по чотириста накопували... і підходили вже до рекорду, так фашист проклятий не дав, щоб йому дихати не дало...

Наріжний. Ну чого ви завелися, дівчата? Замовкніть, дорогі мої, бо мною колотити починає... Обом вам у ноги вклонитися треба за нашу славу колгоспну...

Марія. Шейоти вона носила...

Ольга. А сукню, оту, що мені в районі пошили, ти бачила?

Марія. Оту в горошок? Я таке і на буряки не вдягнула б!

Наріжний. Товаришки молодіці, замовкніть!

Ольга. А чого ж вона мене перед людьми і... польським пролетаріатом паскудить?

Марія. Та я нічого, але те, що я мала...

Наріжний. Та замовкніть, бо я ж пропаду безвременно...

Замовкли, але...

Марія *(крізь сльози)*. А я ж своїх двох синочків і чоловіка на фронт провела і... вісточки не мала...

Ольга. А я ж свого одиначка... Петю... Без батька виріс на вдовиній недолі та й... *(Та й заплакала вдова)*.

Наріжний. Ну що мені з вами робити?

Марія *(теж плаче)*. Та не вбивайся, Олю, може, й повернуться... Казав же товариш Сталін, що перемога буде за нами... Не плач, Олю. Он і Остап Олексійович своїх синів послав... Марко в перший же день на війну пішов. *(До Шварца)*. Мали одружитися із Женею восени... Та й по любові.

Шварц. Перепрошую, з нашою Женею?

Ольга. Таж з нашою...

Марія. А я свого Михайла ще й вилаяла, дурна, перед фронтом і два рази... хай бог простить, качалкою по плечах...

Шварц. То за що ж то, пані Маріє, така езекуція була?

Марія. Поїхав у суботу на толоку до брата в Косівку... А в неділю об'явивсь у селі на бричці... з піснями... Стоїть без кашкета, коні — як змії, а він співає... То я його качалкою на подвір'ї, а вранці вже на позиції пішов... Тільки пісня його ще три дні над селом чайкою билась...

Пауза.

Ольга. А мені добре... Я — вдова... Сама собі... З ночі не м'ята, з ранку не клята...

Мовчання.

Шварц. А мій син з Іспанії не повернувся, горе мені... Наріжний. Воював там?

Шварц. Він був функціонером Міжнародного Червоного Хреста... Дітей з Барселони вивозив... Бомба попала в пароплав і... Після цього я поховав дружину і прокляв бога... А мене вже прокляв рабин і заборонив віруючим шити у мене... І, якби не такі ж бідні, як і я, поляки, то ви, пане Наріжний, ніколи б не чули, як я погано граю на цій скрипці...

Входить стомлена Оксана.

Оксана (до жінок). Прошу вас нагодувати дітей, бо я вже не маю сили.

Ольга. Ми нагодуємо, Оксано. (Взяла патефон).

Шварц. Може, я вам допоможу.

Ольга, Марія і Шварц вийшли.

Оксана. Не їдять без солі, Остапе Олексійовичу... Вже два тижні сидять на прісній каші... кості і шкіра... Я не можу більше.

Наріжний. Може, комісар привезе солі.

Оксана. Остапе Олексійовичу... я боюсь, що Льонок уже не повернеться ніколи... Він мав бути ще три дні тому...

Наріжний. Уже пішов шостий...

Оксана. Діти хворіють... Може початися дизентерія... Якщо це так, то ми пропали... Що робити, Остапе Олексійовичу?

Це запитання повисло страшною приреченістю. Оксана і Наріжний складають вибрані сорочки, платячка. Підійшла Вірка. Мовчки стоїть.

Наріжний. Хліб у нас буде, Оксано Дмитрівно...
А Льонка греба чекати...

Оксана. Ми дорослі люди, Остапе Олексійовичу, і розуміємо, якщо досі нема його... Треба рятувати дітей, їхати... добитися до якогось села, до лікарні...

Наріжний. Ще хоч одну добу почекаємо... А може... Тут — річечка... У степу не знайдемо води, діти не витримають, а у нас залишився один віз і троє коней. Власне, двоє, бо на одному поїхав комісар... Не помістимо всіх на одному возі, Оксано Дмитрівно... І води ж треба взяти для людей і для коней...

Оксана. Старшенькі йтимуть пішки... мінятимуться. Треба їхати, поки вони можуть рухатися самі... Треба вирушати, не гаючи жодної хвилини.

Вірка. Як їхати? А Сергій?

Оксана. В ім'я дітей я прошу вас... Треба їхати, бо ми залишимо тут кладовище.

Пауза.

Наріжний. Треба... Якщо він сьогодні не повернеться — вирушимо.

Вірка. Ви... ви не можете!.. Ви не маєте права! Я не пущу вас! Він прийде!

Увійшов Береговий.

Наріжний. Не кричи, Вірко, бо в мене розривається душа.

Вірка. Хіба ви всі... можете зрадити товариша? Залишити його самого? Він уже рік... з першого дня війни кочує з вами... Без нього ми вже давно пропали б... Ви, Остапе Олексійовичу, самі призначили його комісаром, а тепер... Якщо він повернеться і не застане нас, що він робитиме? Куди піде? Ви подумали про це?! (Пауза). Ідьте, ідьте, рятуйте свою невісточку Женьку... Щоб вам дороги позаспало... А я не поїду... Не поїду... І вас не пущу! Я... я... (вихопила з рук Берегового гвинтівку, клацнув затвор) я коней застрелю! Застрелю!

Вірка сама злякалася своїх слів. Наріжний вихопив з-за халяви батога і оперезав ним Вірку. Вона випустила гвинтівку і впала на землю. Чути дитячий плач.

Наріжний (*підійшов до Берегового*). Віддайте патрони.

Береговий дістає з кишені жилетки патрон, подає Наріжному.

Де ще один?

Береговий. Я... загубив.

Наріжний. Що?

Береговий. Я знайду...

Наріжний. Ви що, збожеволіли?!

Оксана підійшла до Вірки, посадила її, умовляє, але та і слухати не хоче.

Береговий. Вибачте, я не хотів...

Наріжний. Та вас... Вас розстріляти мало! Що ж я тепер з одним патроном робити буду? Ви розумієте, що ви нарobili?!

Береговий. Можливо, він упав у річку, коли я носив воду... Я розумію... Якщо треба, то розстріляйте мене, будь ласка, але тоді... у вас не залишиться жодного патрона.

Наріжний плюнув, узяв колесо і вийшов.

Вірка (*до Оксани*). А все через вас! Якби не ви зі своїм приютом, то ми не відстали б від ешелону... Це ви послали тоді Сергійка добувати пайки для дітей...

Оксана. Ні, я сама хотіла йти, але Сергій не дозволив...

Вірка. «Не дозволив»... Спугав нас усіх ваш виводок... А якщо ми до німців потрапимо?

Оксана. Мені гірко чути твої слова... Ти колись сама будеш матір'ю і зрозумієш...

Вірка. То не ваше діло! Я, може, п'ятеро матиму... Я — молода і в мене є Сергій... Буде Сергій! А у вас... нікого, мабуть, не було і не буде.

Оксана скам'яніла.

Не буде, бо ви... ви... стара і гидка баба! Вас, напевно, ніхто ніколи й не поцілував, а мене кохають! Люблять мене, чуєте, стара діво!..

Береговий. Ви не маєте права ображати... Я... я забороняю вам. Звідки у вашій душі стільки жорстокості? Оксана Дмитрівна достойна великого кохання. Це вам кажу я, артист Береговий... Я... я заявляю вам, що я... безмежно кохаю Оксану Дмитрівну. І стаю перед

нею, перед її красою на коліна. (*Справді стає навколішки*). І хай небо над нами буде свідком мого кохання!

Вірка (*розсміялася*). Ви краще б залатали собі штани! (*Вибігла*).

Береговий розгублений, знищений, стоїть на колінах. Заплакала дитина, Оксана вийшла. Увійшов з якимось інструментом Чупрун.

Чупрун. Гріхи замолюєте, Максиме Петровичу? Береговий (*підвівся*). Мабуть, свої вини ніколи не спокутую.

Чупрун. Якої вини?

Береговий (*після паузи*). Всі на фронті, а я... Друга мого, Мишу Багрова, взяли, а мене... У чотирьох військкоматах був, просився і... Нікому не потрібне моє хворе серце... І мені теж.

Чупрун. Вони знають, кого брати... Мене теж звільнили від мобілізації... Чого ви так дивитесь, не вірите?

Береговий. Ні, чому ж...

Чупрун (*дістає документ, показує*). Ні, ви подивіться... документ справжній... ось печатка, підписи...

Береговий. Навіщо це? Я вам вірю.

Чупрун. У тилу люди теж потрібні. Ось доберемося до якогось району, попросимося в колгосп. Я і агрономом, і трактористом можу...

Береговий. Заздрю.

Чупрун. Мені?

Береговий. Усім, хто може принести якусь користь Батьківщині в цей час.

Чупрун. Ви теж працюватимете з нами.

Береговий. Звичайно... Я навчуся все робити, от побачите. Я не їстиму дарма хліба... Ви не пошкодуєте, що дозволили мені пристати до вас... до вашого колгоспу... І що четвертий місяць годуйте мене і Шварца.

Чупрун. Та що ви, Максиме Петровичу! Треба допомагати один одному.

Пауза.

Береговий. А я ще й патрона загубив.

Чупрун. Все одно він нас не врятує, якщо...

Береговий. Ви гадаєте, що німці прорвали фронт?

Чупрун. Я не знаю.

Береговий. Якесь дивна тиша ось уже стільки днів...
Ні літаків, ні артилерії... І приймач зіпсувався.
І Льонка нема.

Чупрун. Пропав комісар.

Береговий. А може...

Чупрун. Пішов на три дні, а вже шостий... І коня взяв
найкращого.

Береговий іде.

Куди ви, Максиме Петровичу?

Береговий. Патрона пошукаю... (*Вийшов*).

Чупрун бере ціпи, майструє. Входить Женя.

Женя (*розглядає ціп*). Повертаємося до первісного су-
спільства?

Чупрун. А що вдієш — хліб потрібен.

Женя. Сказала Оксана, що вдосвіта вирушаємо.

Чупрун. Мені все одно... А якщо повернеться Льонок
і не застане?

Женя. Вірка залишиться чекати.

Чупрун. Оце любов. Ромео і Джульєтта... Тим італій-
чатам легше було. Ворогували собі два роди, поду-
маєш...

Женя. ...А зараз два світи... На смерть зійшлися. А я за-
здрю їм...

Чупрун. Кому, італійчатам?

Женя. Вірі й Льонку. Хоч одна нерозміняна любов є пер-
ред очима... Як я ненавиджу себе...

Чупрун. Ти кричала, що ненавидиш усіх...

Женя. То з відчаю. Соромно людям дивитися у вічі.

Чупрун. Нічого, забудуть.

Женя. Я не забуду і не прощу собі.

Чупрун (*обійняв Женю*). Війна все спише.

Женя (*вирвалася*). А зраду?

Чупрун (*злякано*). Що ти маєш на увазі?!

Женя. Чого ти злякався? Я про себе... Ти чесний, благо-
родний. Я сама прийшла до тебе, як остання...

Чупрун. Женю, що за тон?

Женя. Коханки мають право на примхи.

Чупрун. Можна висловлюватися інакше.

Женя. Навіщо? Тобі не подобається слово «коханка»?
А хто ж я?

Чупрун. Я люблю тебе.

Женя. Яке це має значення?

Чупрун. Не розумію.

Женя. Брехня все це. Облуда.

Чупрун. Женю!

Женя. Ну, добре... Добре. Не слухай мене... Що ти зробив зі мною, проклятий?.. Милий мій... Я люблю тебе... І вже нікому не віддам тебе.

Женя в якомусь забутті цілує Чупруна. Увійшов Наріжний.

Ви чого назирці ходите за нами? Підглядаєте?!

Наріжний *(тільки з докором подивився на Женю)*. Удосвіта ми вирушимо, повеземо дітей. Тебе, Романе, залишаю тут... З Віркою. Чекайте комісара п'ять днів, до двадцять дев'ятого липня... Якщо не повернеться — ідіть за нами.

Чупрун. Куди?

Наріжний. На схід.

Женя. А якщо вони не знайдуть нас, може таке статися?

Пауза.

Наріжний. На війні усе може бути... Іди, Романе, допоможи ладнатися в дорогу. В усе, що тільки можна, наберіть води.

Чупрун вийшов.

Женя. Не діждуться вони Льонка.

Наріжний. Не знаю.

Пауза.

Женя. Ви даруйте, що я вам так сказала.

Наріжний. Я і це стерплю.

Женя. І не осуджуйте, що я, що я... полюбила його, що, що... не вийду заміж за вашого сина...

Наріжний. Я знаю... І не треба йому твоєї сповіді.

Женя. Я вас прошу: не залишайте тут Романа з Віркою...

Він може ніколи не знайти мене... Не забирайте його в мене... Ви, звичайно, можете помститися мені за свого сина, але... хіба ви зробите таке?

Женя вийшла. Розбризкує «шампанське» захриплий патефон. Замислився Наріжний. Входить Береговий.

Береговий. Не знайшов, Остапе Олексійовичу. Я не важаю вам думати?

Наріжний. Уже все передумано, Максиме Петровичу.

Береговий. Завтра в дорогу?

Наріжний. Як ви себе почуваете?
Береговий. Прекрасно. Я можу нести все, що ви скажете. Я можу запрягтися в бочку з водою...

Наріжний. Я хотів би попросити вас...

Береговий. Я все зроблю...

Наріжний. ...Хотів би попросити вас залишитися тут з Віркою, поки не повернеться комісар...

Береговий. А Чупрун відмовився?

Наріжний. Ні. *(Пауза)*. Я хочу зберегти хоч одне кохання. У світі так багато нещастя. Я мушу.

Береговий. Я щасливий, що... що зможу виконати ваше прохання... чи наказ.

Наріжний. Прохання.

Береговий. Дякую.

Наріжний. Чекайте п'ять днів... Потім пробирайтеся на схід... коли ж не зустрінемось, то не згадуйте лихом... Все може бути... Вірку бережіть, Максиме Петровичу. Жаль буде, якщо...

Пауза.

Береговий. Остапе Олексійовичу, хай Вірка йде з вами. Я один залишуся чекати комісара... Якщо німці прорвали фронт... то мені... А Вірку жаль... Не треба ризикувати її життям.

Наріжний. Я думав про це, Максиме Петровичу... Спасибі вам... Не подобається мені ця тиша... *(Пауза)*. Черевики у вас старенькі...

Береговий. Нічого, ще походжу... Якщо я... ну... не прийду, то просив би вас... там, у моєму чемоданчику... лежать афіша і фотографії з моїх вистав... Віддасте їх Оксані Дмитрівні, бо у мене з рідних, крім вас, нікого...

Наріжний. Нікого?

Береговий. Була вона, але то давно... Я чекав її довго, але вона так і не змогла повернутися...

Входять Ольга, Марія і Шварц.

Марія. Цього казана брати, Остапе Олексійовичу?

Наріжний. Беріть, беріть, Маріє, бо це ж спаситель наш. Ходімо, Максиме Петровичу.

Наріжний і Береговий вийшли.

Ольга. Місце тут славне — виїздити не хочеться. Річечка, пшениця стіною... сонечко...

М а р і я. Кращого села, за нашу Яблунівку, нема. Півсвіта за рік, відколи війна, об'їздила, а кращого не бачила.

О л ь г а. Бо своє.

Ш в а р ц (допомагає жінкам виймати казана). У вас, пані Ольго, «свого» — багато. Вся ваша земля... Ви всюди свої: і на Україні, і тут, в Росії...

М а р і я. То певно ж, що свої, пане Шварц... Але яку я хату мала! А садок! Насаджу квітів... Такі ружі високі росли...

О л ь г а. Ви б уже, кумо, про свою хату помовчали б — хата як хата, вода в криниці — смачна. То правда, а хата...

М а р і я (до Шварца). Ні, ви чули? Під черепицею, на дві половини, хоч кіньми розвертайся... Це в тебе, Ольго, курник під стріхою.

О л ь г а. Не буду казати, під стріхою, але ж тепла яка та акуратна... Віконниці зелененькі... І матеріал на нову хату лежить. (До Шварца). Як було, значить, сказано, що жить стало лучше, товариші, жить стало веселіше, то голова колгоспу і цегли виписав, і дощок... Та фашист проклятий не дав хату звести... Сина не дав женити... А хата ж була, як давнічок. Бувало, як побілю на Перше мая... От приїздить у гості. Приїдете?

Ш в а р ц. Я, пані Ольго, уже не доїду, але спасибі, що запросили.

О л ь г а. Як приїдете, то беріть у коловороті — гаття... по праву руку... На горбочку школу побачите і вуличка до річки буде... То третя хата — моя... Віконниці зелененькі і ружі...

М а р і я. То пан Шварц буде ж попід самісіньку мою хату їхати... Як повернете до школи...

Чути гомін. Входять Наріжний, Вірка, Чупрун, Береговий і Женья.

Ч у п р у н. Я повинен залишитися, Остапе Олексійовичу! Б е р е г о в и й. Пробачте, але вже вирішено: залишаюся я. В і р к а. Я й сама можу чекати.

Ч у п р у н. Що ж це виходить, Остапе Олексійовичу? Ска-зали мені, тепер — Максим Петрович...

М а р і я. Чого ви завелися?

О л ь г а. Хай Остап скаже! Тихо!

Н а р і ж н и й. Це ж вам не колгоспівські збори, а війна... історичеський, значить, момент, і ярмарку я тут не

допушу! Моє слово — закон. Жінки ідуть спочивати, чоловіки готують обоз. Підводу. Вирушаємо вдосвіта. Дітей погодуємо в дорозі... Чекати нашого комісара доручаю Максиму Петровичу Береговому. Вірка їде з нами. Все.

Вірка. Не поїду!

Наріжний. Зв'язу. Ти мені, Вірко, не розводь саботажу, бо...

Вірка. Я мушу дочекатися його.

Марія. Що то любов, господи.

Наріжний. Чорт би вас забрав! Так я ж для цієї вашої любові і хочу зберегти Вірку. Невже не понятно? Чого ж ти, Вірко, серце моє красеш і розвалюєш гарнізон своїми слізьми? Максим Петрович дочекається Льонка і приведе його в наше, значить, розташування. Ясно?

Чупрун. Я не погоджуюсь. Дозвольте мені, Остапе Олексійовичу!

Женя. Та замовчи ти...

Чупрун. Я мушу, я повинен! Бо інакше мені...

Наріжний. Припиняю балачки і дебати!

Шварц. Пане-товаришу Наріжний, ви мене залишіть... Мені важко ходити, а сидіти я можу... Ви з-за мене довго будете йти, а я тут посиджу і все передам панові комісару, аби лиш він здоровий прийшов... Я дуже маленький чоловік на цьому світі, але я хочу зробити щось для вас... Повірте старому Шварцу із Радома. За мною нікому буде тужити, а пан артист ще може співати людям...

Ольга і Марія тихо схлипують.

Наріжний. Припиніть панахиду! Та пожалуйте ж ви мене! Щоб з цього моменту я не бачив жодної сльозинки! Хай скам'яніють вони у ваших душах, ненавистю до ворога стануть... А як розтрощимо фашистів і земля наша чистою буде... тоді — дозволяю. Плачте. Але не довго, бо роботи буде багато... Вам же, товаришу Шварц, дякую, але... в цей історичський момент ви повинні йти з нами. Все. У караул ставлю Романа Чупруна.

Всі повільно розходяться, жінки і Шварц виносять казан. Наріжний обняв за плечі Вірку, ідучи, переконує її в чомусь.

Вірка. А я їм скажу! Скажу!
Наріжний. Не треба, Вірко.

Вийшли.

На сцені — Чупрун і Жєня.

Чупрун. Навіщо ти просила, навіщо розказала про нас?
Жєня. Я не хочу таїтися. Не хочу... не хочу втратити тебе.

Чупрун. Нічого зі мною не сталося б. Тут німців нема, і я повернувся б...

Жєня. Нема? А де ж Лєонок? Чому він досі не прийшов? Ви... ви... всі знаєте, що німці десь поруч, тільки боїтєся сказати про це.

Чупрун. Нема тут ніяких німців. Боїв не було чути. І не вигадуй. А мені соромно. Розумієш? Тримаюся за твою спідницю...

Жєня. Без істерики.

Чупрун. Це не істерика. Ти просто нічого не знаєш.

Жєня. А я й не хочу нічого знати. Я люблю тебе, люблю у цьому полум'ї війни, в стражданнях. Хто мене осудить?

Чупрун. Ті, що лежать мертві, і ті, що повернуться. Вони судитимуть.

Жєня. Мене, за любов?

Увійшла Вірка. З викликом дивиться на Жєню й Чупруна.

Чупрун *(до Жєні)*. Мене.

Жєня *(до Вірки)*. Тобі чого?

Вірка. Я прийшла сказати, що зневажаю вас.

Жєня. І все?

Вірка. Ні.

Чупрун *(посміхаючись скептично)*. Чим викликаний ваш гнів, чарівне створіння?

Вірка. Ви... ідіть від нас.

Жєня. Куди?

Вірка. На всі чотири сторони.

Чупрун. Вибір великий... За що ж це нам така кара?

Вірка. Перестаньте сміятись... Ви... ви безчесні. Обов.

Жєня. Слухай, ти... Як ти смієш?

Вірка. А ви як смієте? *(До Чупруна)*. Ви знаєте, що у неї в наречений?

Жєня. Яке тобі діло до нас?

Чупрун. Ну, ну, далі що?

Вірка. Далі? Вона клялася в коханні Марку, а спить з вами!

Женя. Що ти верзеш, божевільна?!

Вірка. Я знаю. Всі знають. Марко на фронті, а ти... ти на очах у його батька... Це ж підлість.

Женя. Я не дружина Маркові! І можу робити все, що захочу.

Чупрун. Я радив би вам не втручатися в чужі справи.

Вірка. Бачити підлість і мовчати?

Женя. Ну, досить, розп'яткалась тут. «Підлість»... Ти дуже багато знаєш.

Вірка. Мені соромно за тебе.

Женя. А мені обридло слухати тебе.

Чупрун. Та не звертай уваги, Женю. Ходімо.

Вірка. Ідіть і не вертайтеся. Бо як приїде Льонок... Я все розкажу...

Женя. ...Він скличе комсомольські збори і прочитає мені лекцію про любов і дружбу... Тобі вже прочитав? Ну, як?

Чупрун (*розсміявся*). Вони ночами вчать таблицю множення...

Вірка. Ви не можете принизити нашої любові. Не можете, бо вона справжня і... чиста. Не крадена. (*До Жені*). А ти... ти все життя будеш розплачуватися за те, що зрадила солдата. Колись же прокинеться твоя совість, і час не змиє тавро ганьби.

Женя. Замовкни, клята!

Чупрун. Іди звідси, Вірко!

Вірка. Я ще не все сказала.

Чупрун. Годі!

Вірка. Я хочу запитати, чому ви тут, а не на фронті?

Женя (*тягне Чупруна за собою*). Не слухай ти цю божевільну!

Вірка (*до Чупруна*). Ви мені не відповіли.

Женя. А ти хто така? Я не боюся тебе. Ні твого Льонка! Нікого не боюсь! І ми свої любові не ховаємо.

Вірка. Хіба можна в такий час думати тільки про себе?

Женя. Я ненавиджу чистеньких і праведників. Ти пошкодуєш колись, що образила нас.

Вірка. Ні. (*До Чупруна*). Ви мені не відповіли.

Чупрун не витримав погляду Вірки — вийшов.

Женя. Я тобі цього не прощу! (*Вийшла*).

Вірка сіла до столу, прикривши обличчя руками.
Увійшла Оксана, щось шукає в сундучку.

- Оксана. Що з тобою, Вірко?
- Вірка. Бути праведником — це погано?
- Оксана. Спражнім — важко. А що?
- Вірка. Так спитала...
- Оксана. Був такий маленький олівчик і нема.
- Вірка. Що ж робити, Оксано Дмитрівно? Максим Петрович обіцяв принести паперу, а писати пічим... Я неодмінно повинна написати Льонку. Максим Петрович передасть йому листа і... Я залишилася б, але Сергій буде сердитись, що я не послухала командира... У мене дуже поганий характер, Оксано Дмитрівно... Я інколи скажу щось, а потім шкодую...
- Оксана. Це від молодості.
- Вірка. Вас я не хотіла образити... Простіть мене, Оксано Дмитрівно.
- Оксана. Забудемо про це, Вірко.
- Вірка. Забудемо! Бо то все неправда, що я наговорила... Ви молода й красива... І я рада, що вас покохав Максим Петрович. Чесне комсомольське!
- Оксана. Що ти, Вірко!
- Вірка. Любить! Я помітила ще тоді, коли він прийшов до нас у Старобільську...
- Оксана. Ти помилявсья, дівчинко. І, взагалі, коли говорять гармати...
- Вірка. Значить, і нам не можна з Сергієм?
- Оксана. Що «не можна»?
- Вірка. Кохати.
- Оксана. Справжня любов, велика... допоможе вам вистояти.
- Вірка. І вам допоможе...
- Пауза.
- Оксана. Ні... його вже нема, Вірко.
- Вірка. А де? Пробачте... хто він?
- Оксана дістала з кишені вилянялої гімнастерки ретельно згорнутий папірець, подала Вірці.
- Оксана. Ось.
- Вірка (*розгорнула, читає*). «...Ваш чоловік... батальйонний комісар Коробов Антон Степанович... загинув смертю героя... захищаючи столицю нашої Батьківщини — Москву...» Чому ж ви ніколи нікому...
- Оксана. Хіба у вас менше горя?.. Я пройшла від самого кордону... Я бачила, як... вмирали солдати і... як горів

хліб... Коли я прийшла у ваше село, я бачила, як на очах старіли личка дітей з вашого дитбудинку, і я залишилася з ними... Тепер вони для мене — все, бо свого маленького сина я... поховала там, на заставі...
Мовчання.

В і р к а. Я собі ніколи не прощу, Оксано Дмитрівно. Чому я тоді не оніміла?

Входить Береговий. Він у старому галіфе, обмотках, зім'ятій манишці і фрак. Вклонився, подав Вірці потертий аркуш списаного потного паперу.

Б е р е г о в и й. Візьми, бо, крім афіші, я не знайшов нічого.

В і р к а. Тут якісь ноти.

Б е р е г о в и й. То так, не варте уваги. Пиши свого листа комісару.

В і р к а. Спасибі. *(Вийшла)*.

Б е р е г о в и й. Даруйте, що я так зодягнутий, але у мене немає костюма і я просив би вас... відрізати фалди... отак... і підшити, бо я не зумію... і не маю ножа.

О к с а н а. Шкода псувати, Максиме Петровичу. Він ще вам знадобиться. Почистити і... буде шикарний фрак... Я уявляю вас на сцені...

Б е р е г о в и й. Не треба, не треба... Мені уже ніколи не буде потрібний фрак.

О к с а н а. Я думала, що ви... міцніші... Вони не переможуть нас, Максиме Петровичу. Ніколи!

Б е р е г о в и й. Я в цьому не сумніваюся ні на одну хвилину. Ні на одну мить... Вони перейшли наші кордони і... вже йшли мерцями... Мине ще місяць, може, два, і ми... повернемося...

О к с а н а. Саме тоді, коли ви повернетесь до Києва, вам буде потрібний фрак...

Б е р е г о в и й. Я ніколи вже не вийду на сцену.

О к с а н а. Даремно, ви прекрасний актор.

Б е р е г о в и й. Дякую, але ви не чули мене, не бачили...

О к с а н а *(посміхнулася)*. Чому ж? А сьогодні ви чудово зіграли роль...

Б е р е г о в и й. Яку?

Чути скрипку. Несміло, з повторами, народжується мелодія пісні.

О к с а н а. Ви досить натурально освідчилися мені в коханні.

Береговий. То була правда, Оксано Дмитрівно.

Пауза.

Оксана. Я вдячна, що ви пожаліли мене... але... захищатися я можу сама... Дівчинка не хотіла мене образити...

Береговий. Я сказав правду... Невже ви думаєте, що я насмілюся б підійти до вас, аби не був щирий у своїх почуттях?.. Я даю вам слово артиста... Це — моя честь.

Мовчання. Береговий впізнає мелодію своєї пісні.

Оксана. Чуєте? Яка чарівна мелодія... Звідки її знає старий Шварц?

Береговий. Нічого особливого.

Оксана. Що ви?! Вона шматує серце...

Мовчання. Музика.

Береговий. Якщо подобається, то я дарую її вам.

Оксана. Це ви написали?

Береговий *(він думає про інше)*. Я вам сказав правду... Я не міг не сказати вам... Це почуття не залишає мене відтоді, як я вас побачив у Старобільську з цими дітьми... Вислухайте мене, ради бога... Я лиш один раз у житті промовив ці слова, але їх не почули.

Музика стихла.

Почуйте ви... і я тоді повернуся звідси... жадатиму повернення, щоб зустрітися з вами...

Входить Шварц зі скрипкою і аркушем нотного паперу.

Ну скажіть же... Хоч неправду... Адже ви теж нещасна і беззахисна.

Оксана. Навіщо неправду?.. Я щаслива, Максиме Петровичу... У мене є... чоловік... мій друг... Він живий... на фронті був... під Москвою... І син... в у мене... маленький синочок... І ми з вами повинні бути мужніми... Кам'яними, щоб не захлинутися у власному розпачі...

Оксана мимоволі припала до грудей Берегового. Він стоїть, не знаючи, що означають ці слова і що робити далі. Оксана опанувала себе.

Пробачте...

Шварц. Прошу пана, я не бачу, тут стерто... (Показує нотний папір). Ви написали... справжню пісню... Як тут далі?

Береговий зіграв останню музичну фразу. Тоді взяв скрипку Шварц.

Пролунав вступ. Береговий тихо почав співати... Вступає оркестр. Немов заворожена, слухав Оксана. І раптом, схопившись за груди, замовк артист. Злякано дивиться на нього Оксана. А пісня лунає, розповідаючи тривожному світу, як ішли на фронт солдати боронити свою Вітчизну і любов. Стоїть у печальній задумі Береговий.

Оксана. Чому ви замовкли, Максиме Петровичу? Що з вами?

Береговий. Нічого... Просто мене поранило торік... На окопах, під Києвом... у горло...

Тиша. І раптом божевільний крик Вірки: «Прийшов! Сергій прийшов! Льонок! Льонок!»

Береговий, Оксана, Шварц швидко вийшли. Чути радісні вигуки, розмови, заплакала дитина.

- Де ти був?
- Ми так чекали!
- Де фронт?
- Наші відступили?
- Де німці?
- А ми їдемо звідси!
- Дайте йому води!
- Хай комісар скаже!
- Води принесіть!
- Тихо!

Входить збуджений натовп, супроводжуючи комісара Льонка. Він іде стомлений, босий. Зовсім хлопчисько, водосся спадає йому на очі, які він примружує, коли придивляється до чогось, бо погано бачить. Льонок зодягнений в старі червоноармійські штани, порвану синю футболку. Через плечі висить сумка від протигазу, в руках — невеличкий клунок і моток тонкого дроту. Все це він розкладає на столі.

Ольга. Сергійку, милий ти наш, скажи, дитино, де фронт?

Наріжний. Ми в оточенні?

Марія. Хіба по ньому не видно?!

Оксана. Не прорвемося?

Чупрун. Хіба взяли Москву?

Береговий. Не може бути!

Оксана. Що ж з дітьми буде?

Марія (заголосила). А з нами що буде-е-е?! Пропали ж ми...

Ольга (й собі). Тікаймо, люди добрі, поки танки не прийшли...

Марія. Чуєте ж, і Москву взяли...

Горе. Плач.

Льонок (відірвався від казанка з водою). Неправда! Наріжний. Чуєте?! Комісар каже: неправда!

Стало тихо.

Льонок. Москва була і буде наша! І... і все — наше!.. Наша армія відбила таки фашистів і... і перейшла у наступ! (Уже сам вірить у те, що говорить). Ось так... по всьому фронту... пішла у наступ наша Червона Армія...

Наріжний. А я вам що казав?! Пішла наша армія в цей історичеський момент... у наступ по всіх фронтах! Ура-а-а!

Льонок (тільки він один підтримав). Ура-а-а!

І кинулися всі обіймати Льонка, одне одного.
Вихлюпнулася радість з людських сердець.

Ольга. Теперечки додому підемо!

Марія. То збираймося!

Женя. А там, де ти був, наші? Наші?

Наріжний. А чиї ж, кругом наша власть!

Чупрун. Далеко відігнали німців?

Ольга. Та чуєш же, що по всьому фронту наступленіє!

Береговий. Я так чекав цього дня...

Оксана. Тепер я хочу жити...

Шварц. Аби я був знав, то не треба було бідному Шварцу так далеко їхати, а вам мати мороку зі мною...

Отака йшла розмова. Люди запитували і... самі ж відповідали Комісару нічого було зараз сказати їм... Нарешті добилася до нього Вірка, тримала його за руку і не зводила закоханого погляду. Тим часом Льонок дістав з кишені гімнастерки свої розтрощені окуляри — залишилося одне надщерблене скельце — надягнув їх, щоб краще бачити, і вичувато промовив...

Льонок. Розбилися...

Голоси.

— Ми тобі, комісаре, нові купимо!

— Золоті поситимеш!

- Не журись...
- А як же там, у тилу?
- І тихо навколо...
- Мабуть, танками наші фашистів гнали!
- От, видать, тікали!
- А що по радіо передають?!

І, мабуть, щоб припинити цей потік запитань, коментарів і вигуків, Льонок сказав...

Льонок. Я вам солі приніс. *(І розгорнув мішечок)*.

Всі підійшли до столу, не наважуючись взяти хоча б пучку.

Оксана. Дітям дайте.

Льонок. Беріть!

Оксана взяла цілу пригорщ, вийшла. Тоді підійшли й інші, брали пучками, смакували...

Вірка. Чому ти так довго, Льонок? Ти міг би нас не застати... Я збожеволіла б...

Льонок. Знайшов би. *(До Наріжного)*. Де приймач? Ви що, не слухали радіо?

Наріжний. Мабуть, зіпсувався. Крутили, крутили...

Ольга. Мовчить без тебе.

Чупрун. Без тебе не можемо дати ради. *(Дістав приймач, подав Льонку)*. Антени нема.

Льонок. Я приніс. *(Відвинтив кришку, ремонтує)*.

Марія. Коли ж будемо додому збиратися, Остапе Олексійовичу?

Наріжний. Ми з комісаром подумаємо. А зараз — усім спочивати. Завтра почнемо косити хліб... Нам треба багато хліба.

Увійшла Оксана, щасливо посміхаючись.

Оксана. Побачив би ти, Сергію, як вони їдять сілі!

Наріжний. Романе, завтра в поле. Збери людей та розкажи, що й до чого.

Чупрун. Треба підібрати площу, Остапе Олексійовичу.

Наріжний. Я вже придивився. *(До всіх)*. Можу й показати. Ходімо, така вже пшеничка!

Усі повільно виходять.

Оксана. А як же бути з дітьми? Їм потрібен лікар.

Наріжний. Як скаже комісар...

Льонок. Відвеземо, Оксано Дмитрівно.

Наріжний. Серпи візьміть, впаде роса — нажнемо на перевесла, щоб усе було, значить, по-хазяйськи і по-стахановськи. А ти, комісарє, спочинь. А коли заговорить (*показав на приймача*) — покличеш.

Усі, крім Льонка, виходять, весело перемовляючись. Прибігла Вірка, припесла стару шинелю, накинула на плечі Льонка. Сергій, притримуючи свої знівечені окуляри, дивиться на Вірку.

Вірка (*тихо*). Не бачиш мене?

Льонк. Бачу... Напував коня, окуляри впали, а він... копитом... кованим... Візьми цього дротика і пригвинти, зможеш?

Вірка. Я все зможу. (*Ретельно виконує всі вказівки Сергія*). Чуєш, Сергійку, чуєш?

Льонк (*закинув дрiт на крило вітряка, прислухається*). Є! Є, Вірко!

Вірка заплескала в долоні, але Сергій замовк, скинув навушники.

Вірка. Ну, що?

Льонк. Нема... Мовчить. (*Сховав приймача*).

Вірка. Чого ж ти так довго, Сергійку? Казав на три дні, а...

Льонк. Я ж назад пішки... Коня віддав в один колгосп, а сам... У вас тут усе добре?!

Вірка. Нормально. Нічого такого не було... На тебе чекали і... звісток з фронту. Це здорово, Сергійку, що наші фашистів б'ють! Може, й до Дніпра дійшли, га?! Дійшли?

Льонк (*після паузи*). Ще ні, але вже... скоро, Вірко.

Вірка. Може, на Жовтневі свята ми вже вдома будемо?! Га, Серьожко? Ну, чому ти такий... Будемо? (*Обняла, поцілувала*). Будемо, Льонк! І поїдемо ми з тобою до Києва. А потім до Москви! Удвох. На парад! І Наріжного візьмемо, і тітку Марію...

Льонк (*наче в задумі*). І Ольгу...

Вірка. Усіх наших, і старого Шварца зі скрипкою... Хай побачить, яка наша Москва... А потім буде наше весілля! Музика... Квіти... Ти любиш мене?

Льонк. Я тебе дуже люблю, Вірко...

Вірка. А я тебе ще в сьомому класі полюбила... Ти був у десятому, а я... Чому в тебе заплющені очі? Ти хочеш спати, Льонк, а я, дурна...

Льонк. Ні, це я так думаю...

Вірка. Про кого, про мене? Скажи, про що ти думаєш у цю мить? Тільки правду, Льонок!

Льонок (*пробачаючись*). Я... я думаю, Вірко, про чоботи...

Вірка. ...Про чоботи?

Льонок. Остап Олексійович свої віддав, а я прийшов босий...

Вірка. Порвалися? Ну і хай... Повернемося в Краснодар чи у Харків, заїдемо по дорозі і купимо. Не переживай, Льонок!

Пауза.

А Женька з Романом уже й не ховаються... Ну, скажи, хіба так можна: мала з Марком одружитися, а тепер... на очах у Остапа Олексійовича... Це ж не покомсомольськи, Серьожко! І ти, як наш комісар, повинен заборонити. Можеш заборонити? Я їм сказала, а вони не слухають.

Льонок. Любов заборонити не можна, Вірко...

Вірка. Але це ж неправильно!

Хрипить патефон: «Скажіть, девушки, подружке вашей...»
Входить Наріжний.

Наріжний. Гарнізон до жнив готовий і слухає пісні. Що то радість! Якби було що, то випили б ми, комісаре, за те, що дочекалися перемоги. Якщо вже наші прорвали фронт, то ніхто їх не спинить.

Льонок. Вірко, мені треба поговорити з Остапом Олексійовичем.

Вірка. Знову партзбори? (*Іде*). А я до річки піду, Льонок. (*Вийшла*).

Наріжний. А що я тобі казав, комісаре?! Більше року Гітлер не витримає. Тепер до самого Берліна дійдемо. Повернуся додому в Яблунівку, напишу Семену Михайловичу, щоб в армію взяв. Я ті заграничні дороги знаю... А... а чого ти босий, комісаре, в цей історичеський момент?

Льонок. Я... проміняв чоботи і... коня. На сіль.

Наріжний. Ну й чорт з ними! Хромові тобі справляю, комісаре. Повернемося додому, то я зразу в райком партії... Хай видають тобі партквиток, бо кандидатський стаж ти пройшов, Льонок... Гарт у тебе батьківський... Він теж з виду був такий, як і ти, а серце мав орлине... Під куркульські обрізи за нашу

владу йшов на весь зріст... Не журись, комісар. Уже і на нашій вулиці празник.

Стихла пісня. Мовчання.

Льонок. Нема празника, Остапе Олексійовичу. Нема.

Пауза.

Наріжний. Як нема? А ти ж говорив, що по всьому фронту наші...

Льонок. Німці прорвали наш фронт... Ми в оточенні.

Наріжний. Що?! Та як же це?.. А навіщо ж ти... Кому ти збрехав, комісар? Нам?! Мені збрехав? Та після цього... падлюка ти! Не потрібен мені такий комісар! Я тебе, наволоч, розстріляю! Перед дітьми розстріляю! Останнього патрона не пошкодую! Баби тебе на шматки роздеруть...

Льонок (*перебиває*). Панікерів... буду розстрілювати я! Хто ви, товаришу Наріжний, комуніст чи боягуз?!

Наріжний. Я боягуз?! Ах ти ж курча жовтороте! Якийсь обліковець тракторної бригади буде мене... Та я громадянську з Будьонним...

Льонок. Чув.

Наріжний. ...я в партії з сімнадцятого... Я Зимовий брав...

Льонок. Знаю. Спокійно, товаришу Наріжний, і бережіть патрони — знадобляться.

Пауза.

Хіба я міг сказати цю страшну звістку? Їм, отим згорьованим, напівбожевільним від нещастя жінкам, замордованим голодом дітям?! Я не міг їм сказати правду. І не скажу. І ви не скажете. Чуєте? Я наказую вам мовчати, поки з нами діти, поки ми не знайдемо якогось виходу... Сідайте.

Мовчання. Наріжний сів.

Наріжний. Убив ти мою радість, комісар... Може, прорвемося до своїх?

Льонок. По станицях стоять фашистські гарнізони, польова жандармерія, загони СС... Шляхи — блоковані... З дітьми — не прорвемося. Вихід — один. Протриматися на хуторі... І чекати...

Наріжний. ...Поки з'являться німці?

Льонок. ...Поки приїдуть і заберуть дітей і жінок.

Наріжний. Хто?

Льонок. Мене познайомили з бригадиром тракторної бригади Василем Івановим зі станції Кочемасівської... Він сказав, що по дітей приїдуть надійні люди і розвезуть по хуторах і станіцях.

Наріжний. Коли приїдуть?

Льонок. Сказав, щоб чекали через п'ять днів.

Наріжний. А потім що будемо робити... комісарє?

Льонок *(після паузи)*. Відправимо з дітьми жінок, а решта... хто захоче... піде зі мною... Боягузів брати не буду.

Наріжний. Куди підемо?

Льонок. До своїх... перейдемо лінію фронту....

Наріжний. Давай партизанський загін зберемо, комісарє! Га? Діло для мене звичне...

Льонок. Я думав про це, Остапе Олексійовичу... Лісів нема...

Наріжний. Да-а... голий степ, як бубон... Якби ж я був zostався в Яблунівці, то... А косити завтра будемо? Сказав же людям — раді всі...

Льонок. Будемо... Поки не приїдуть по дітей — нікому ні слова. Ніякої паніки. Ми — тил. Глибокий тил нашої армії, ми на своїй землі, працюємо для фронту... І ми перемагаємо. Чуєте, перемагаємо!

Льонок дістав приймача, надягнув навушники.

Наріжний. Чую, комісарє!

З приймача на весь зал — позивні Москви. Заплакала дитина.

Співає колискову пісню Оксана...

Повільно спадає завіса.

ДІЯ ДРУГА

Картина друга

1942 рік, 28 липня.

Хутір Юта.

Спала спека. Вечорів. В глибині спени — тік для молотьби, обставлений снопами. Наріжний, Льонок і Чупрун молотять ціпами. Ольга, Марія, Вірка, Женья і Береговий носять снопи, провівають зерно. Біля казана поравється Оксана, їй допомагає Шварц — посить дітям вечерю у погнутих казанках і металевих мисках. Кожну його

появу діти зустрічають галасом, дзвенять миски, тарабанять ложки... Шварц повертається з порожнім посудом. Оксана має казанки й миски, готуючи вечерю старшим.

Шварц. Хвалити бога, пані Оксано, вони мають апетит.
Оксана. Дякую вам за допомогу.

Шварц. Хіба це чоловіча робота, пані Оксано? Я не заслужив на вашу подяку, але, на жаль, я не можу махати ціпом, як ті сваліжери...

Оксана. Остапе Олексійовичу, прошу до столу!

Наріжний. Якщо час, то й пора. Ходімо, комісарє.

Роботу припиняють не зразу. Жінки приносять воду, зливають на руки чоловікам, з жартами, зі сміхом, розмовами.

Ольга. Цієї пилюки до кінця віку не обмиєте, Остапе.
Наріжний. А мені що, женитися?

Марія. Не зарікайтесь.

Оксана *(поливає на руки Береговому)*. У вас криваві мозолі, Максиме Петровичу.

Береговий. Та що ви, Оксано Дмитрівно!

Ольга. Маріє, куди ж ти ллєш? За пазуху, навіжена!

Марія. Щоб охолола!

Вірка. Сергійку, у тебе зовсім порвалася сорочка. Скидай, зашию.

Льонок *(скинув сорочку, роздивляється)*. Пропащєє це діло, Вірко.

Вірка побігла, принесла чисту білу сорочку.

Шварц *(розглядає порвану гімнастєрку)*. Такої роботи, скажу вам, пане комісар, ніякий крам не витримає.

Жєня чєпуритьсє перед дєзеркальцєм, якє тримав Чупрун.

Жєня. Сьогодні теж не вийдєш до річки?

Чупрун. Не знаю.

Жєня. Бєйшсє? Всє одно всї знають.

Чупрун. Я ховатисє не хочу.

Жєня. То давай скажємо, що ми...

Чупрун. Я не про цє.

Жєня. А про що?

Чупрун *(пїсля паузи)*. Я не можу забути Вірчиних слів.

Наріжний *(запрошує усїх до столу, припиняючи розмови)*. Я і комісар кажємо усїм спасибї за роботу. Сїдайтє.

Усї сїдають, повільно вечєряють

Повернемося додому — видамо премію.

Ольга. Тільки ж не забудьте!

Льонюк. Не забудемо, нічого не забудемо.

Марія. Мені щоб швейну машинку...

Шварц. То, пані Маріє, була б добра премія... Я мав машинку фірми «Зінгер»...

Ольга. А мені якби купив колгосп... обручку золоту...

Так же славно, як ото блищить перстень на руці...

Ніколи не мала.

Марія. На наші руки, Олю, ніякі персні не налізуть.

Льонюк. Ваші руки... найкращі у світі... Потріскані від роботи, на осінніх вітрах, з мозолями, але чисті, ніжні і святі... Повернуться з фронту солдати і цілуватимуть ваші руки — роботящі, всемогуті руки... на яких тримається земля... любов і правда... Я не пам'ятаю обличчя своєї матері, а руки її відчуваю досі... Ольго Микитівно, даю вам слово честі... що після війни... подаруємо вам найкращий перстень...

Мовчання.

Ольга (*вигерла сльозу, тихо*). Спасибі.

Марія. Якби вже швидше додому добратися. Чого ж ми чекаємо?

Наріжний (*зустрівся поглядом з Льонюком*). Я ж казав, щоб мені таких запитань не було. Коли скажемо, тоді й поїдемо.

Марія. Я нічого, але хочеться ж знати, скільки нам ще сидіти в цьому степу.

Ольга. Наші вже, мабуть, за Дніпром або на старій границі, а ми...

Наріжний. Ось ще хліба трохи зберемо...

Женя. Та хіба ж візьмемо його з собою?

Марія. Скільки нам того хліба треба?

Чупрун. Ні возів, ні коней...

Ольга. Пропаде наша праця, за вітром піде...

Береговий. У цьому є раціональне зерно, якщо зважити на обставини...

Чупрун. Треба їхати, Остапе Олексійовичу.

Вірка. Правильно, нічого тут сидіти!

Оксана. Дітей треба до лікарні, розумієте?

Уже наростає гомін.

Льонюк (*встає*). Знову «голосувати» почали? Чому ви думаєте тільки про себе? Фронту потрібен хліб. Збе-

ремо, скільки зможемо, і відправимо нашим... (*Уламок окулярів спадає, і лиш нервові рухи видають хвилювання Льонка*). Ми — тил армії, розумієте? Тил держави! І будемо підтримувати її до останнього удару серця...

Н а р і ж н и й. Я буду говорити з вами політично. В цей історичеський момент ми — тил нашої партії, а тил мусить бути... залізний, і я нікому не дозволю розхитувати його бабськими, вибачайте, слізьми і зайвими вопросами...

Л ь о н о к. А якщо Чупрун хоче йти, то я не затримую. Маловірів нам не треба. Хто ще хоче йти?

Ж е н я. Чого ти нападаєш на нього?!

Ш в а р ц. Якщо ви питаєте мене, товаришу комісар, то я нікуди не хочу йти, я можу сидіти тут разом з вами до снігу...

Ч у п р у н. Кожне з себе комісара корчить.

Л ь о н о к. Я — секретар комсомольської організації і до наступних звітно-виборних зборів, товаришу Чупрун, буду виконувати свої обов'язки. І вимагатиму цього від усіх.

О л ь г а. Та годі вже...

Н а р і ж н и й. Комісаром, Чупрун, Сергія Льонка призначив я, як комуніст і командир... Без комісара у військовий час я не можу. Звик. Ясно?

Чупрун із викликом подає Льонку приймача. Всі чекають, що буде далі. Льонко пробує знайти станцію. Підійшов Шварц, подав окуляри.

Ш в а р ц. Може, підійдуть вам? Беріть, бо я вже на все надивився на цьому світі.

Л ь о н о к (*приміряє окуляри, повернує*). Дякую, не підходять.

Ш в а р ц. Кожен дивиться на світ крізь свої окуляри.

Н а р і ж н и й. А дехто весь вік сліпий ходить.

Ш в а р ц. Ваша правда.

Н а р і ж н и й. Чого ви стоїте? Треба й до роботи братися. (*Підійшов до Льонка*). Не передають?

Льонко заперечливо похитав головою. Наріжний узяв другий навушник, слухає. Люди не розходяться, чекають.

Ну, чого ви стоїте?

М а р і я. Може, хоч словечко почуємо.

Л ь о н о к. Вірко, тягни антену вище.

Вірка, в дротом у руках, вилазить на вітряк. Стала, високо тримаючи в руці антену. У зал пробиваються позивні Москви.

Вірка. Чуєш, Льонок, чуєш?
Наріжний. Москва.
Льонок. Чую, Вірко!

Усі оточили Льонка і Наріжного, але ніхто не чує, що передає Москва. Тільки в зал падають важкі слова...

Голос диктора. «Передаем вечернее сообщение Советского Информбюро. В течение 27 июля (1942 года) наши войска вели бои в районе Воронежа, а также в районе Цымлянская...».

Оксана. Що говорять?
Береговий. Де наші?
Марія. За Дніпром!
Женя. Та не мовчить же ви!
Вірка. Ну що, Льонок?
Наріжний. Дайте ж дослухати!
Льонок. Зараз усе скажу.

Усі ці репліки йдуть на фоні голосу диктора.

Голос диктора. «После упорных боев наши войска оставили города Новочеркасск и Ростов...».

Наріжний. Чув? Не може бути?
Чупрун. Відступають наші?
Ольга. Куди відступають?
Оксана. Невже правда?
Льонок. Наступають наші! Наступають!

Наріжний (*розгублено*). Як же це?

Голос диктора. «На других участках фронта существенных изменений не произошло. Нашими кораблями в Баренцевом море потоплены подводная лодка и транспорт противника водоизмещением в 10 000 тонн».

Женя. Я сама хочу почути!

Чупрун. Дай мені!

Женя вихопила навушник у Наріжного, слухає.

Льонок (*до Жени*). Повторюй за диктором, щоб усі чули! Ну!

Женя (*повторює дикторський текст, що транслюється в зал*). «За 26 июля частями нашей авиации на различных участках фронта уничтожено или повреждено 82 немецких танка, 26 автомашин с войсками и гру-

зами, 7 автоцистерн з горючим, взорвано три склада боеприпасов...»

Льоннок (*збив хвилю і вимкнув приймач*). Чули? Наші наступають!

Женя. Я чула, чула!

Вірка (*залишила антену, кинулася всіх обіймати*). Ура-а!

Береговий. А де наші війська ведуть бої, Остапе Олексійовичу?

Наріжний. Так що діло серйозне... Каже, що... (*Дивиться на Льонка*).

Льоннок (*перебиває*). Наші війська ведуть бої за... Харків! І за... Полтаву... І скоро... Київ буде наш!

Вірка. Чули?! Київ!

Оксана. Ви... ви не помиляєтесь, Сергію?

Береговий. Ви, напевно, щось не дочули, або... Полтава... Київ...

Чупрун (*до Наріжного*). Ви чули про Полтаву і Київ?

Льоннок. Чув! Ми все чули!

Марія. Дай тобі боже здоров'я!

Шварц. Я ще в Хелмі сказав, що Гітлер знайде собі могилу.

Ольга (*бере навушник*). Дайте я послухаю, хоч хвилиноньку, хоч одним вухом...

Марія. І я хочу почути Москву! Сергію, товаришу комісар...

Сергієві діватися нікуди. Він оддав один навушник Ользі, знайшов хвилю.

Голос диктора. «Значительная часть немецких войск в ожесточенных боях перемолота Красной Армией...»

Ольга. Каже... немецкіє войска перемолоті Красной Армієй.

Льоннок. Правильно!

Марія вихопила навушник у Ольги.

Марія. Сергійку, знайди ж мені, серце, Москву!

Льоннок (*знаходить станцію*). Слушайте.

Голос диктора. «Железнодорожный эшелон с немецкими войсками, направлявшийся из Франции...».

Марія. Чую! Каже, ешелон з німцями...

Голос диктора. «...на советско-германский фронт потерпел катастрофу недалеко от станции Бохня (Польша)...»

Льонок (*узяв навушник у Марії, передав Шварцу*).
Слухайте, Юхиме Соломоновичу.

Голос диктора. «Убиты и ранены сотни немецких солдат. Сообщают, что поезд взорвался на минах, установленных польскими патриотами»¹.

Льонок вимкнув приймач.

Шварц. То я маю з цього вельми велику радість... І поляки б'ють німців... Я сам чув... поїзд підірвали...

Льонок. Тепер ви знаєте, що я говорив правду. Б'є наша Армія фашистів і... і піднімається Європа... Всі чули, як піднімається Європа? Поляки, югослави, французи...

Вірка. А в Німеччині ще нема повстання робітників?

Льонок. Може бути повстання! Робочий клас Гамбурга і Рура... повстане проти фашизму під керівництвом товариша Тельмана! А тому, виходячи з міжнародного становища, я закликаю вас робити все, що накаже наш голова колгоспу і командир Остап Олексійович Наріжний і попрошу я. Хай живе наша Армія і... революція в усьому світі. Хай живе товариш Сталін!

Марія. ...І товариш Калінін, бо я з ним у президії...

Наріжний. Мітинг закриваю, і йдіть до роботи.

Усі радісні і збуджені беруться до роботи. Пісня.

Вірка (*підбігла, обійняла Льонка*). Ти у мене такий, такий... Я люблю тебе, Льонок!

Вірка теж пішла носити снопи. Наріжний з докором дивиться на Льонка, потім повільно розстібає пояса...

Наріжний (*Двічі ударив Льонка поясом, як хлопчиська*). Узяв Харків, Полтаву, а тепер на Київ ідеш? Ти знаєш, що ти тут нагородив? Хто за твою брехню відповідати буде? Хто? Мовчиш? (*Пауза*). Так ось що... Закриті партійні збори... оголошую відкритими... На обліку... один член партії і один кандидат ВКП(б). Головою буду я... і секретарем... теж я. Протокол писати ні на чому, але я і так запам'ятаю... Повернемося додому, то я тебе, Льонок, на бюро райкому витягну і... виключу з партії... А зараз — питання на зборах одне: про зняття з комісара Льонка... Сергія... за об-

¹ Повідомлення Радянського Інформбюро цитується із зб.: Сообщения Советского Информбюро. Июль — декабрь 1942. М., 1944, т. 3, с. 63—64.

ман трудового народу і партії... Обманув народ і партію?

Льонок. Народ обманув, а партію — ні...

Наріжний. Що ти мені говориш, коли зведення Інформбюро є, значить, партійний документ, а ти його перебрехав... і обманув народ.

Льонок. Скільки там у нас того народу? Ви та Ольга. Марія та...

Наріжний. Наші Ростов здали! На Кавказ німець пре, а мій народ — співає... Це ж контрреволюція!

Льонок. Нам треба зберегти спокій, витримку, бо ми не знаємо, що чекає на нас завтра... Розкиснемо і пропадемо отут, товаришу Наріжний! Вивеземо дітей, тоді, будь ласка, страждайте, якщо хочете, слухайте про Ростов і Кавказ... А зараз, як ніколи, мусить бути віра... Буде нашим і Харків, і Полтава, і Мінськ... Всю землю звільнимо, до останнього садочка, річечки... Я знаю, я вивчав історію і діалектику! Нема такої сили, щоб нас перемогла... Запишіть оце в протокол.

Наріжний. Я це, Льонок, знаю без твоєї діалектики. Історію партії я сам творив з товаришем Леніним в революцію у Смольному і в громадянську з Будьонним... і з твоїм батьком у комнезамі. І зараз ця історія тримається на моїх синах, і на мені... Що мені з тобою робити? Запишу тобі догану, комісарє... Ще й про Європу почав! Де ж та Європа в... цей історичеський момент, коли ми один на один з фашизмом на землі стоїмо?! От наказаніє господне! Виношу тобі, значить, строжайшую догану, а як ще раз збрешеш народу, то... дивись мені, комісарє!

Входить Чупрун.

Льонок. У нас партійні збори.

Чупрун. Я знаю... Я прийшов сказати комісару і вам, що залишаю наш табір і йду.

Льонок (*спалахнув*). Злякався?

Чупрун. Я уже нічого не боюсь. Я мушу йти.

Наріжний. Куди?

Чупрун. У військкомат, на призивний пункт...

Вбігає Жєня.

Жєня. Не відпускайте його! Це безглуздя!

Наріжний. Жєнько, не зривай зборів. (*До Чупруна*). Говори.

Чупрун. Мене звільнили від мобілізації... Ось. (Подає Льонку документ, той намагається прочитати крізь уламочок своїх окулярів).

Льонок (передає документ Наріжному). Не бачу.

Наріжний читає.

Дійсний?

Наріжний (повернув документ Чупруну). З печатками.

Чупрун. Там брехня... Я... я здоровий...

Льонок. Сам підробив?

Чупрун. Мати випросила, щоб мене звільнили... у свого першого чоловіка... Він був головою медичної комісії...

Женя. І ти взяв?

Чупрун (кричить). Узяв, узяв! Злякався тоді... і живу у вічному страху... Він не залишає мене ні вдень ні вночі... він пече мене вогнем, ганьбою. І я більше не можу так жити. Не можу!

Льонок. Ми виключаємо тебе з комсомолу, як дезертира і...

Чупрун. Я вже давно не комсомолець.

Наріжний. З колгоспу виключаю!

Льонок. Він же в емтеесу.

Наріжний. Елемент ти, Чупрун, навіть виключити тебе нема звідки.

Чупрун. Я піду.

Льонок. Іди, але ми... всі... виключаємо тебе з громадян Радянського Союзу.

Женя (до Чупруна). Як же ти міг? Яка ганьба...

Чупрун мовчки вийшов. Вбігає Вірка.

Вірка. Ідїть, там наші! Двоє прийшли! Забирають коней!

Льонок. Де вони?!

Наріжний. Хто забрав? За мною!

Усі вибігли. Вносять снопи Оксана і Береговий.

Оксана. Чого вони побігли?

Береговий. Не можу збагнути.

Оксана. У мене погана передчуття, Максиме Петровичу.

Береговий. Чому, Оксано? Такі вісті з фронту... Полтава... Київ... повстання в Німеччині...

Оксана. Я — дружина кадрового військового, Максиме Петровичу... Яке повстання?

Береговий. Ви що, не вірите комісару? Хіба ви не чули, як він говорив? У нього світилися очі...

Оксана. Ви добра і... наївна людина.

Береговий. Але повідомлення Інформбюро...

Оксана помітила приймач, взяла навушник, другий подала Береговому, знайшла станцію.

Голос диктора. «...В районі Воронежа, а також в районі Цымлянская. После упорных боев наши войска оставили города Новочеркасск и Ростов. На других участках фронта существенных изменений...»

Чути голоси, сюди ідуть. Оксана вимкнула приймач.

Береговий. Це... жахливо... Це... катастрофа... Ми загинемо... але ж діти!

Оксана. Візьміть себе в руки. Ви ж мужчина.

Береговий (*розгублено*). Але ж комісар говорив...

Оксана. Ви мужчина чи баба? Про те, що ви чули, — нікому.

Береговий. Я зрозумів... Можете бути певними, що я буду з вами до кінця.

Входять Сашко Растоскуєв і Ібрагім Мамедов, обидва поранені. У Растоскуєва перев'язана голова, в Мамедова — рука. Мамедов несе гвинтівку з багнетом, німецький автомат, на поясі — наган і німецькі гранати. Растоскуєв теж з німецькими гранатами і парабелумом. Обидва в заправній від поту і диму червоноармійській формі. За ними йдуть Льонок, Наріжний, Вірка, Жень, Чупрун, Ольга, Марія і Шварц.

Растоскуєв (*продовжуючи*). ...А вам копей шкода?! Ми гармату на собі другий тиждень тягнемо і здихаємо від спраги і голоду! (*Він уже не говорить, а хрипить*). Коней, або я вас перестріляю отут! Мамедов!

Мамедов кинувся бігти, але його зупинив Наріжний.

Наріжний. Не кричи, ми вже лякані... Дайте їм води.

Жінки приносять воду, солдати жадібно п'ють.

Оксана. У нас діти. Ми вивозимо дітей з дитбудинку. Растоскуєв. Які діти? Куди везете? До німців? А ми до своїх повинні прорватися або вмерти... Ви це розумієте? Мамедов, бери коней!

Мамедов знову кинувся бігти, але перед ним виріс Льонок.

Льонок (*у нього весь час спадає уламок окулярів*). Стій!
Растоскуєв. Ти, очкарик, дуй звідси! Нам коні потрібні, у нас гармата і снаряди... А ви все одно тут залишитеся, під німцем. Хай пробачать діти Сашкові Растоскуєву, але ми...

Марія. Хіба німці тут? Чуєш, Ольго!

Ольга. Ой, боже мій, пропали діточки і ми з ними...

А ти ж, Льонок, говорив, що победа кругом наша.

Льонок. Наша! (*До солдат*). Ви знаєте, де фронт?

Растоскуєв. На Сталінград і на Кавказ німець пішов...

Льонок. Ти навіщо жінок і дітей лякаєш?

Вірка. Наші вже на Харків пішли!

Марія. І на Полтаву!

Растоскуєв і Мамедов здивовано переглянулися.

Мамедов. Ти... ти звідки знаєш?

Ольга. Ми по радіо чули. Я сама чула.

Марія. І комісар казав.

Растоскуєв. Хто комісар?

Наріжний (*показав на Льонка*). Він.

Растоскуєв і Мамедов розглядають Льонка.

Растоскуєв. А чого ж ти живий? Ми з нашим комісаром шістнадцять атак відбили, а ти... з бабами? Де петлиці, де зірка? Зірвав?! (*Вихопив парабелум*).

Льонка прикривають Вірка і друзі.

Наріжний. Наш комісар — не військовий. Це я призначив його.

Растоскуєв. Тоді — живи. Злякався? Я можу і в розход.

Льонок. Ти мені подобаєшся, Растоскуєв. (*Поправляє окуляри*).

Растоскуєв. Я не дівчина. (*Із співчуттям*). Не бачиш, комісаре?

Наріжний. Я ж тобі толкував, Растоскуєв, що ми — колгосп, значить, евакуйований... відстали од ешелону, бо діти з нами...

Растоскуєв. Колгосп... Занесло вас. (*До Наріжного*). Там, біля річки, ще один наш друг... конгужений... оглух зовсім... І німець...

Береговий. Німець?

Марія. Живий фашист?

Р а с т о с к у є в. Живий. Вони вдвох на мотоциклі їхали, то ми одного... А цього з собою взяли, щоб «сорокап'ятку» паразит, тягнув... Мамедов, проведи. А ти, комісарє, посидь.

Усі виходять за Мамедовим. Растоскуєв скидає з себе зброю. Вечоріє.

Закурити нема?

Л ь о н о к. Нема.

Р а с т о с к у є в. Слухай, комісарє. Набрехав ти про Харків...

Л ь о н о к. Де ваша частина?

Р а с т о с к у є в. Нема. Але ми бились до кінця... Вони нашої рукопашної не витримують... Інтелігентні... Значить, набрехав ти про Харків. А може, й правильно зробив... То, кажеш, нема закурити?.. Куди ж ти їх тепер поведеш?

Л ь о н о к. Завтра мають приїхати по дітей.

Р а с т о с к у є в. Хто?

Л ь о н о к. Я у розвідку ходив, познайомився з одним...

Р а с т о с к у є в. Приїде, не побоїться?

Л ь о н о к. Приїде, він — комуніст.

Р а с т о с к у є в. Якщо справжній, то приїде... То, кажеш, нема закурити?.. Тебе як звати?

Л ь о н о к. Льонок. Сергій.

Р а с т о с к у є в. А я — Сашко Растоскуєв. Із Красноярска... Ти у партії давно?

Л ь о н о к. Я ще кандидат. Не встигли перевести.

Р а с т о с к у є в. Якщо повернешся — переведуть... А я, комісарє, на заводі перед війною вступив... Я, брат, верхолаз... дроти електричні під небом тягнув... Мені в небі — добре було... Давай, комісарє, думати... Якщо прийдуть по дітей, ти куди?

Л ь о н о к. З вами.

Р а с т о с к у є в. Беру... Тільки знай — ми вирішили: сто разів умирати будемо, а до своїх дійдемо.

Л ь о н о к. І я дійду, Растоскуєв.

Р а с т о с к у є в. Розумієш, комісарє, мені помирати не можна... Валя дочку народила, а я не бачив... Дуже мені тяжко буде, якщо...

Пауза. Чути голоси.

Л ь о н о к. Побачиш, Растоскуєв.

Р а с т о с к у є в. Значить, призначаю тебе комісаром...

Льонок. Добре.
Растоскуєв. Не «добре», а єсть.
Льонок. Єсть!

Вбігає Женя.

Женя. Льонок, там він! Марко!

Льонок. Хто?

Женя. Марко Наріжний!

Льонок вибіг.

Растоскуєв. Правильно. Марко Наріжний — бог війни. Тільки глухий. Контузило бога. А ти звідки його знаєш?

Женя. Це син нашого Остапа Олексійовича. Ми з одного села.

Растоскуєв. Он воно що? Тебе як звати? Женя?

Женя. Женя.

Растоскуєв. Схожа...

Женя. На кого?

Растоскуєв. На ту, що Марко розказував... Так он яка ти!.. Не дарма він у твою бібліотеку ходив... Дві наркомівські норми з тебе. Жениха твого привів Растоскуєв. *(Встає)*. Дозвольте відрекомендуватись: Сашко Растоскуєв... Закурити нема?.. Пробач, що глухого привів, але нічого, відійде, говорити може. Що тобі сказав?

Женя. Я... я не підійшла... Я не могла...

Входять Наріжний з гвинтівкою, підтримуючи сина, Льонок, Вірка, Чупрун і Береговий. За ними — німець, Ольга, Марія, Шварц і Мамедов.

Мамедов. Товаришу командир, гармати, снаряди, німець і мотоцикл доставлені в розташування частини!

Растоскуєв. Спочивай.

Марко зустрівся поглядом з Женею, підійшов до неї. Мовчки обняв. Вона стоїть наче скам'яніла, потім вирвалася з обіймів і вийшла. Марко пішов за нею.

Наріжний *(до Растоскуєва)*. Спасибі вам за сина, що підібрали.

Мамедов. За це, батьку, солдатам не дякують.

Растоскуєв *(побачив німця)*. Йоган!

Німець *(автоматично)*. Гітлер — капут!

Растоскуєв *(показав жестом)*. Сідай.

Шварц. Зетцен зі зіх, бітте.

Німець. Данке шон...

Марія. Я б його посадила! Фашист проклятий.

Німець. Гітлер — капут!

Наріжний. Без тебе знаємо. Куди ж ви з ним, хлопці?

Растоскуєв. Якщо вдасться, то до своїх доведемо.

Ольга (*розглядає німця*). А в виду ніби чоловік...

Німець (*побачивши Наріжного з гвинтівкою*). Партизанен?

Наріжний. Партизани. Ми вас усіх, гадів...

Німець. Іх хабе партизанен герн, вайль іх демократ бін...

Шварц. Він каже, що дуже любить партизанів і що він демократ...

Німець. Ум вас цу бевайзен канн іх зогр дізем альтен юден ді ганд дрюккен.

Шварц. Він навіть може потиснути мені, старому євреві, руку.

Німець подає руку Шварцу.

Льонок. Не принижуйтеся, Юхиме Соломоновичу.

Шварц. Ви будете сміятися, але його прізвище теж Шварц. Йоган Шварц. Так що ми родичі...

Німець. Іх бін кляйне вурстхендлер аус Мюнхен.

Німець. Він каже, що він є маленький ковбасник із Мюнхена.

Растоскуєв (*до німця*). Досить з мене твоєї ковбасної біографії! Його фельдфебель з автомата по нас стріляв. Стріляв, падлюка?

Німець (*виструнчився*). Гітлер — капут! Муссоліні — капут! Антонеску — капут! Я — хорош, ніхт стрілял.

Мамедов. Бо не встиг, шайтан.

Входить Оксана.

Оксана. Я приготувала бинти, все, що у нас було. Прошу.

Наріжний. І нагодуйте хлопців.

Марія. Ми зараз!

Ольга. Рідненькі ж ви наші, ходімо.

Льонок. Німця теж нагодуйте.

Наріжний. Я б його нагодував!

Льонок. Остапе Олексійовичу, а може, він... усвідомив...
Може, в нього прокинулася пролетарська свідомість...

Шварц переклав слова Льонка німцеві, той вдячно хитнув головою, потім дістав з-за халяви губну гармошку і заграв щось схоже на «Інтернаціонал»... Растоскуєв вибив з рук німця гармошку.

Р а с т о с к у є в. Не туди тягнеш! В гробу я бачив таких демократів, комісарє.

Растоскуєв і Мамедов вийшли у супроводі Оксани, Берегового, Марії і Ольги.

Н і м е ц ь (*підійшов до Чупруна*). Дізер партизан іст майнем зон енліх. Майн зон іст бай Москау гефаллен.

Ш в а р ц (*до Чупруна*). Він каже, що його слп був схожий на вас і загинув під Москвою. Він називає вас партизаном.

Чупрун вийшов, нічого не сказавши. Увійшла Ольга.

О л ь г а. Юхиме Соломоновичу, ведіть цього зеленошкурого, хай поїсть, щоб він вдавився нашим хлібом, щоб він захлинувся нашою водою...

Ольга вийшла. Шварц виводить німця.

Н а р і ж н и й. Ти скажи, комісарє, всім нашим, щоб не розповіли мовму Маркові про ту... про Женьку і Чупруна... Бо мені просити не з руки.

Л ь о н о к. Він все одно не почув, Остапе Олексійовичу.

Пауза.

Н а р і ж н и й. Добре, що не почув...

Льонк взяв навушники, ловить станцію. Сплітаються слова, наші і чужі, з музикою. Могутній хор співає пісню «Священная война»... Але її ледве чути. Стемніло. Швидко входить Вірка.

В і р к а. Роман пішов од нас! Зовсім пішов, Льонк! Сказав, що далі так жити не може...

Н а р і ж н и й. Наздогнати!

В і р к а. Він у степ побіг... Женька плаче...

Л ь о н о к. Уночі не знайдемо, Остапе Олексійовичу... Хай іде. Совість заговорила...

Н а р і ж н и й. Від неї не сховаєшся і не втечеш. (*Узяв звинтівку*). Я до сына. (*Вийшов*).

Вірка слухає радіо. Прорвався голос диктора.

Г о л о с д и к т о р а. «...В районе Цымлянской противник стремится переправиться на южный берег Дона. Бои продолжаются с переменным...».

Диктор замовк, кризь перешкоди пробивається пісня...

В і р к а. Ти мене візьмеш з собою, Льонок?

Л ь о н о к. Куди?

В і р к а. Я знаю, що ви хочете нас відправити з дітьми, а самі — через лінію фронту... Я піду з тобою.

Л ь о н о к. Не можна, Вірко. Растоскуєв заборонив.

В і р к а. А як же я буду без тебе?.. І ти не знатимеш, де я...

Л ь о н о к. Знайду.

В і р к а. Ти не забудеш мене?

Л ь о н о к. Ніколи...

В і р к а. Так мало у нас з тобою було радості...

Л ь о н о к. Ти для мене — вічна радість, Вірко.

І раптом — гул важких бомбардувальників. Ідуть низько над землею. Вірка пригорнулася до Льонка, дивиться в небо.

В і р к а. Льонок! З хрестами... З чорними хрестами, дивись! Над нами...

Л ь о н о к. Над нами — я бачу зорі...

Переміна світла

Картина третя

1942 рік, 29 липня. Хутір Юта. Вечоріє. Над картою схилились Растоскуєв, Наріжний, Мамедов і Марко. А німець, чорт би його забрав, грає на губній гармошці.

Н а р і ж н и й. Куди підемо?

Р а с т о с к у є в. Будемо прориватися на Дон.

М а м е д о в. У станицях нарвемося на німців.

М а р к о. Про що ви говорите? Я нічого не чую!

Р а с т о с к у є в (до Мамедова). А який дурень посилає тебе на станиці? Ми їх обійдемо.

Н а р і ж н и й. Вам треба спочити хоч два дні, бо не дійдете.

Р а с т о с к у є в. Доповземо.

М а р к о. Гармату треба взяти. І снаряди.

Р а с т о с к у є в. Якщо будуть коні — візьму... Закурити нема?.. Дивіться, підемо на цей хутір... Отак...

Марко. Тату, а Петро Коваль хату поставив?

Наріжний хитнув головою.

Мамедов. Снаряди можна в коляску мотоцикла, командире.

Марко. А мені черешня снилася... Сиджу в садку... і приходить Женья... Чудна така... Стрічки червоні заплетені в коси...

Растоскуєв. Стрічки... *(До Мамедова)*. Бензину мало, Ібрагіме. А машина — звір.

Мамедов. Цундап...

Марко. Гармату я не залишу! Впряжуся сам і буду тягти.

Марка заспокоюють жєстами. Входить Лєонєк.

Растоскуєв. Допитав нїмця, комїсарє? Закурити... Тьху...

Лєонєк. Допитав. Гарнїзон стоїть у Кочемасївській. *(Розглядає карту)*. Тут... Я там був... Батальйон СС і полк польової жандармерії в запасї... Наш фронт сїмнадцятого травня прорвали танки Клейста... Шоста армія Паулюса пішла на Сталїнград...

Марко *(до багька)*. А менї мама каже: «Принеси води з криниці...» Приходжу, а криниця висохла...

Мамедов. До Волги рвуться.

Растоскуєв. Нїмця до мене!

Лєонєк вийшов, повертається з нїмцем і Шварцом.

Нїмець. Гїтлер — капут, Муссолїні — капут, Меннергейм — капут, Фрапко — капут...

Растоскуєв. Усю контру світову знає, стерво... *(До Шварца)*. Запитайте, будь ласка, чи в усїх населених пунктах, де він був, стоять гарнїзони?

Шварц. Габесін аллен відлунген, ді зі безухт хаттен, ді труппен?

Нїмець. Дї труппен гїбт ес нур ін Кочемасїрська унд Ключевська...

Шварц. Гарнїзони є лише в Кочемасївській і Ключевській.

Растоскуєв *(розглядає карту)*. Значить, ми можемо дійти до хутора Степового, а далї... Все. Карта скінчилася... Закурити нема?

Нїмець. Іх канн ді ауфклєрунг мїт дем моторрад махєн. Дас бенцїн генюгт хундєрт кілометр. Іх керє цю-

рюк... Майн зон іст бай Москау гефаллен... ерфроррен.
Немт міх ін ойре диверсионгруппе айн... Іх бін демократ...

Шварц. Він каже, що може поїхати на мотоциклі в розвідку... Бензину вистачить на сто кілометрів... Він повернеться до вас... Його син убитий під Москвою... і він хоче бути у вашому диверсійному загоні... Він — демократ.

Растоскуєв. Що, комісаре, відпустимо фашистського демократа?

Марко. Тату, а дядько Прокіп живий?

Наріжний заперечливо хитнув головою.

А тітка Явдоха?

Растоскуєв *(до німця)*. Кругом!

Німець. Вас, вас? Ніхт понімай русіше...

Растоскуєв. Я тебе... Я вас усіх навчу російської словесності... Довго згадувати будете!

Німець. Іх бін демократ...

Растоскуєв. Виведіть цього демократа к... *(Шварц виводить німця)*. Закурити нема ні в кого?

Марко. Напиши, Растоскуєв, коли ми виступаємо.

Растоскуєв щось пише Маркові на землі. Чути голосні розмови. Вбігає Вірка.

Вірка. Льонок, приїхали! Три підводи!

Льонок. Вася Іванов приїхав! *(Вийшов)*.

Наріжний. По дітей приїхали. Я зараз... *(Вийшов)*.

Голос Льонка: «Збирайтеся, часу нема!»

Растоскуєв. Ходімо допоможемо.

Входять Марія і Ольга.

Марія. Казана беріть, хлопці.

Усі разом беруть казан, виносять. Женья збирає дитячий одяг. Голос Наріжного: «На одну підводу зерно покладіть!» Голос Льонка: «Вася Іванов каже, що хліба не братимуть». Входить Оксана, теж підбирає дитячі речі, іграшки. Входить Льонок.

Льонок. Оксано Дмитрівно, перевірте, чи вистачить води.

Оксана. Скільки нам їхати?

Льонок. Сказав Іванов, що завтра будете на місці.

Оксана. Місце надійне?

Льонок. Надійне.

Оксана. Сподіваюся, що ви будете з нами? *(Вийшла)*.

Женя. Ти поїдеш з нами?

Льонок. Ні... Ти з Марком говорила?

Женя. Я... я втекла у степ... А він пішов за мною... упав і проспав майже добу...

Льонок. Я прошу тебе...

Чути голоси дорослих і дітей.

щоб він... щоб Марко нічого не знав про Чупруна...

Скажи йому, що... чекала, що...

Женя. Я не вмю брехати, як дехто...

Льонок. Я хотів, щоб ви... не розгубилися, щоб зберегли віру... Йому теж віра потрібна, Женю... щоб воювати, щоб жити.

Голос Растоскуєва: «Комісар!»

Щоб перемогти. *(Вийшов)*.

Входять Наріжний і Марко. Наріжний обійняв сина і Женю, притиснув до грудей.

Наріжний. Ось ми й зібралися разом... Навіть у ці дні до нас прийшло щастя.

Марко *(намагаючись по губах зрозуміти, про що говорить батько)*. Щастя? Ти сказав: «Щастя»?

Наріжний хитнув головою.

А чого ти мовчиш, Женю? Я йшов учора до тебе і... впав... Я довго спав... Ти... могла мене розбудити.

Наріжний тихо вийшов.

Голова мені болить.

Женя *(думаючи про своє)*. Я тебе не впізнала... Розумієш, не впізнала...

Марко. Я знав, що ти чекала мене...

Женя. Наче йшов хтось чужий...

Марко. І я тобі писав, але не було відповіді...

Женя. Я мушу тобі сказати правду...

Марко *(несміло обійняв однією рукою Женю)*. Принесуть пошту, а мені — нема...

Женя. Я нічого не могла зробити з собою... Він приїхав з району в село, зайшов у бібліотеку до мене...

Марко. Я в госпіталі довго лежав, мабуть, пропали твої листи...

Женя. ...І я закохалася... Слухай, слухай!..

Марко. Від братів два листи було, а від тебе...

Женя. Проклени мене! Але я люблю його!

Марко. І я люблю тебе... Я зрозумів...

Женя (*раптом заридала*). Це страшно! Чому ти не чуєш, чому ти не чуєш правди?!

Заревів мотор мотоцикла. Крик. Постріли. Женя вибігла. Нічого не розуміючи, пішов за нею Марко. Пробіг з парабелумом Растоскуєв, Мамедов дав чергу з автомата. Вбігають Льонок, Наріжний, Вірка, повернувся Марко.

Растоскуєв. Утік гад!

Марко. Що сталося?

Растоскуєв (*кричить*). Німець утік! (*Пауза*). Це я винен, пожалів... Мамедов, чого стоїш?

Мамедов. Куди бігти, командире? Що робити?

Растоскуєв. Дай мені в морду.

Мамедов. Не можем, командире.

Входять Оксана, Береговий, Марія, Ольга, Женя, Шварц.

Оксана. Нам треба їхати, Іванов просить не гаятись.

Льонок. Їдьте.

Береговий. А ви?

Льонок. Ми з Остапом Олексійовичем залишаємося (*показав на бійців*) з ними.

Марія. А на кого ж ви нас кидаєте?

Ольга. Ми теж підемо з вами!

Женя. Я теж хочу на фронт.

Вірка. І я, Льонок, з вами!

Наріжний. Тихо!

Льонок. Я не маю часу на умовляння. Всі їдуть з Василем Івановим. Він зі своїми друзями розселив вас по хуторах, а потім вам скажуть, що робити. Зрозуміло? Якщо ж ми візьмемо вас, навіть без дітей,— ми не проб'ємося через лінію фронту.

Растоскуєв. Мені потрібні бійці. А вас під автомати я не поведу.

Льонок. І не плачте... Ми вам доручаємо, від імені Радянської влади, найдорожче — дітей. Вручаємо вам життя майбутніх... льотчиків і... сталеварів... танкістів і вчених... хліборобів і...

Растоскуєв. ...і верхолазів...

Льонок...Верхолазів і поетів... Якщо ми загинемо в бою,
то вони піднімуть і пронесуть наш прапор.

Наріжний. Витрять сльози, і щасливої вам дороги. По-
ра. Ідіть.

Береговий (до Растоскуєва). Візьміть мене з собою.
Я прошу вас.

Растоскуєв. Візьмемо артиста, комісаре?

Льонок. Візьмемо.

Береговий. Спасибі.

Наріжний. Збирайтеся, рідні мої, дорога далека.

Шварц (до Льонка). А я вам не потрібний? Я ще можу
ходити... перекладати і грати на скрипці... Хоча хто
тепер слухає скрипку?

Льонок. Ми ще зустрінемося з вами.

Наріжний. Ви нас чекайте.

Шварц. Якщо я не дочекаюся, то знайте, що старий
Шварц із Хелма вірив і чекав...

Льонок. Прощайте... Я щасливий, що народився на
цій землі, що є на світі такі люди, як ви...

Наріжний (поглянув у степ). Коні запряжені. Роз-
саджуйте дітей.

Усі повільно виходять.

Береговий (подає Оксані згорточок). Тут афіша і фо-
тографії...

Оксана. Я збережу. (Поцілувала Берегового). І буду
чекати... Адресу вашу я запам'ятала... Не простудить
горло...

Вийшли.

Шварц (до Льонка). Може, я вам дам свої окуляри?

Льонок. Спасибі...

Шварц. А скрипку? (Похитав головою). Кому зараз по-
трібна скрипка? О, я вам дам голку, пане комісар.
Вона знадобиться.

Шварц дав голку з ниткою Льонку, вийшов.

Вірка. Мені, Льонку, нічого подарувати тобі.

Льонок. Ти мені подарувала щастя, Вірко...

Вірка. Згадуй мене, Льонку...

Льонок. І ти не забудь...

Вийшли.

Чути гомін — дітей саджають на вози.

Марко (*іде з Женю*). Ти чекай, Женю, я повернуся до тебе...

Женя. Кого чекати? Кого? Серце уже перетліло на попіл.
(*Раптом кинулася, рвучко обняла Марка*).

Марко. Спасибі тобі...

Вийшли.

Заїржали коні. Прощання. Останні слова і — не останні сльози. Рвонули з місця коні, заскрипіли вози. Входять Растоскуєв, Мамедов, Береговий, Марко, Наріжний і Льюнок. Останні помаху руки. Входить Ольга з вузликом, подає Льюнку.

Ольга. Сіль візьміть.

Наріжний. Вам же треба, Ольго.

Ольга. У нас сльози солоні... А вам плакати не можна...
Благословляю вас на победу і на славу...

Ольга обвела всіх прощальним поглядом і гордо вийшла.
Мовчання.

Растоскуєв. Слухай мою команду!

Всі виструнчилися.

Льюнок, скільки треба часу, щоб діти опинилися в безпечному місці?

Льюнок. Годин п'ять.

Растоскуєв (*подивився на годинник*). Вирушаємо о третій двадцять. Рядовий Мамедов і артист Береговий — на пости!

Мамедов. Єсть!

Береговий. Слухаю!

Мамедов і Береговий взяли зброю, вийшли.

Марко. Треба нагодувати коней. Ходімо, тату, поговоримо...

Наріжний. Поговоримо...

Растоскуєв. Ідіть.

Наріжний із сином вийшли.

Хай поговорять. Їм треба... Ну, комісарє, спробуй, може, почуємо Москву... Закурити нема?

Льюнок лаштує приймач, дав один навушник Растоскуєву. Радіостанції забивають одна одну. І раптом...

Голос диктора. «...По заявкам фронтовиків. Ету песню написав в начале войны артист Максим Береговой

и подарил ее своему другу — лейтенанту Михаилу Багрову... Недавно лейтенант Багров переслал ее нам из госпиталя с просьбой исполнить для вас».

Пробивається через фронти пісня... Поволі гасне світло. Тиша. Клацнув затвор автомата, і голос Мамедова: «Стій! Хто йде?!».

Голос Вірки: «Ібрагім, це я!»
Голос Мамедова: «Шайтан, звідки ти?!»
Зажеврив схід. Вбігає Вірка.

Вірка. Льонок!

Входять Льонок, Марко, Наріжний, Растоскуєв, Мамедов, Береговий.

Льонок. Вірка?!

Наріжний. Навіщо ти вернулась?

Растоскуєв. Збожеволіла дівка!

Вірка. Я до вас... Я хочу з вами... Здрастуй, Льонок.

Льонок. Здрастуй...

Льонок обняв Вірку, всі стоять розчулені і збентежені.

Растоскуєв. Вирушасмо, комісаре. Говори!

Льонок. Ми з командиром вирішили підпалити хліб.

Вірка. Жалко, Льонок. Це ж хліб...

Льонок. Ми не залишимо німцям жодної зернини...

Пауза.

Наріжний. Я піду... Хай простять мені сівачі... Я теж сіяв його весь свій вік... на радість людям... Тепер хай він горить на страх ворогам...

Наріжний вийшов.

Растоскуєв. Мамедов і Береговий, підпалюйте з того боку!

Мамедов. Єсть!

Мамедов і Береговий вийшли.

Вірка (до Льонка). Ти не радий, що я прийшла?

Льонок. Я — щасливий.

Растоскуєв. Будеш з нами.

Марко. Вони підпалили хліб!

Льонок заспокоює його. Всі дивляться в степ. Повертається Наріжний.

Наріжний. Горить... Наче серце своє палю...

Входять Мамедов і Береговий.

Береговий. Так народжуються трагедії...

Мамедов. Пекло.

Мовчання. І раптом — заревіли мотори. Все ближче і ближче. Всі ступили кілька кроків, вдивляючись у степ.

Растоскуєв. Німці! По місцях! Гармату до бою!

Марко і Мамедов вибігли.

Льонок. Оточують.

Наріжний. Зупинились.

Вірка. Дванадцять машин!

Марко і Мамедов встановлюють гармату за вітряком.

Береговий. Танки! Два...

Голос з динаміків: «Іх бін Йоганн Шварц...»

Перекладач. До вас звертається Йоганн Шварц, якого ви недавно захопили в полон. Тут, з нами, є ваш розвідник Роман Чупрун...

Наріжний. Чуєш, Льонок?

Льонок. Невже здався?

Перекладач. Зараз до вас звертається штандартенфюрер СС Ганс Мольтке. Увага! Увага!

Мольтке. Зі зінт ін дер фалле. Им намен дес дойчен командос шлаге іх фор ваффе абцулеген. Вер хат дас гетрайде інс бранд гештохен? Гебт унс ді діверсантен, ден комісар унд ден юден, ді юбріген зінд фрай. Ді кіндер унд ді цівілістен неме іх унтер ден шуд дес дойчен гезетцес унд дер дойчен ваффе. Іх гебе ойх фюнф мінутен цум нахденкен. Йстц вірд дер ауфклерер Роман Чупрун шпрехен. Бітте.

Перекладач. Ви — оточені. Іменем німецького командування пропоную вам скласти зброю... Хто підпавив хліб?.. Видайте диверсантів, комісара і єврея, — решта вільні. Дітей і цивільних я беру під захист закону і німецької зброї. Думати — п'ять хвилин... Зараз буде говорити ваш розвідник Роман Чупрун. Прошу.

Голос Чупруна. Льонок! Друзі! Не здавайтесь! Бийте їх, гадів! Бийте! Хай живе наша Батьківщина! Хай живе...

Постріл. Горить степ.

М о л б т к е. Йедер, дер геген дас райх ауфтрітт, бекомт дас гляйхе. Фюнф минутен цум нахденкен. Ін фюнф минутен комт міт вайсер фане, унд іх гарантіре ойх leben унд фрайгайт. Ім гегентайлъ вердет ір алле міт ден кіндерн ферніхтет. Іх гук е ауф майне ур.

П е р е к л а д а ч. Так буде з кожним, хто піде проти райху. Думати — п'ять хвилин. Через п'ять хвилин вийдіть з білим прапором, і я гарантую вам життя і свободу. Якщо відмовитися, будете знищені. Я дивлюся на годинник.

Горить степ. Лунають звуки хронометра. Стоять нескорені і горді Лънок, Наріжний, Вірка, Растоскув, Мамедов, Береговий і Марко. Растоскув подав Лънку пістолет. Усі розбирають зброю.

Л ь о н о к. Сашко, дай мені гранати, бо я не бачу...

Растоскув дає Лънкові гранати. Звук хронометра. Усі мовчки, лише поглядом, прощаються одне з одним... Вірка подає Лънку свою червону косинку...

В і р к а (тихо). Я так хотіла, щоб у нас був син, Лънок...
Щоб на тебе схожий...

Л ь о н о к. Спасибі тобі за все...

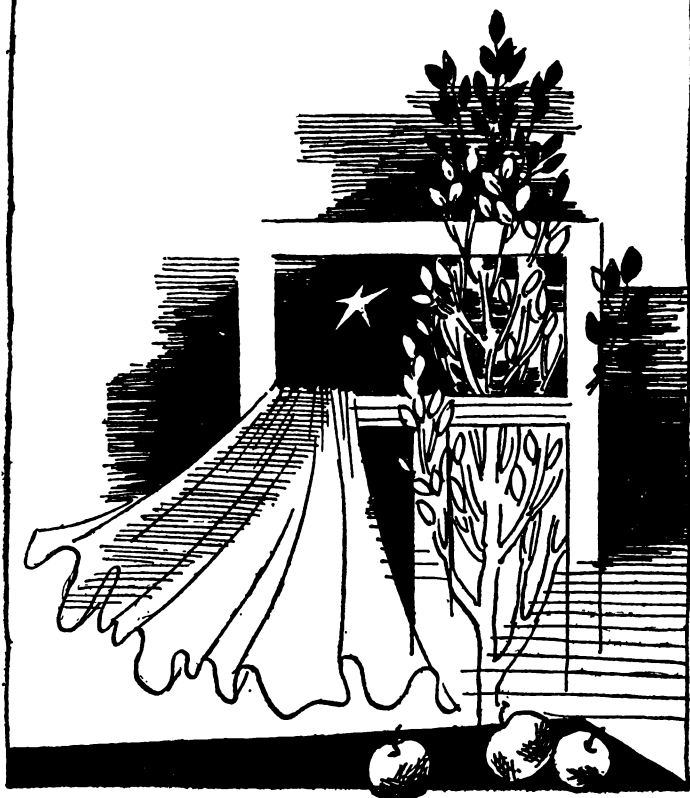
Лънок прикріплює червону косинку до крила вітряка... Всі разом крутять старі крила... Все вище і вище підіймається в небо червона дівоча косинка. Заграва далекої пожежі і перші промені сонця освітлюють її... Тишу рвуть залпи гармат, мінометів і черги автоматів... Гасне світло. І — тиша. Промінь сонця освітлює червону косинку і чорний степ... Та на сцені уже немає нікого...

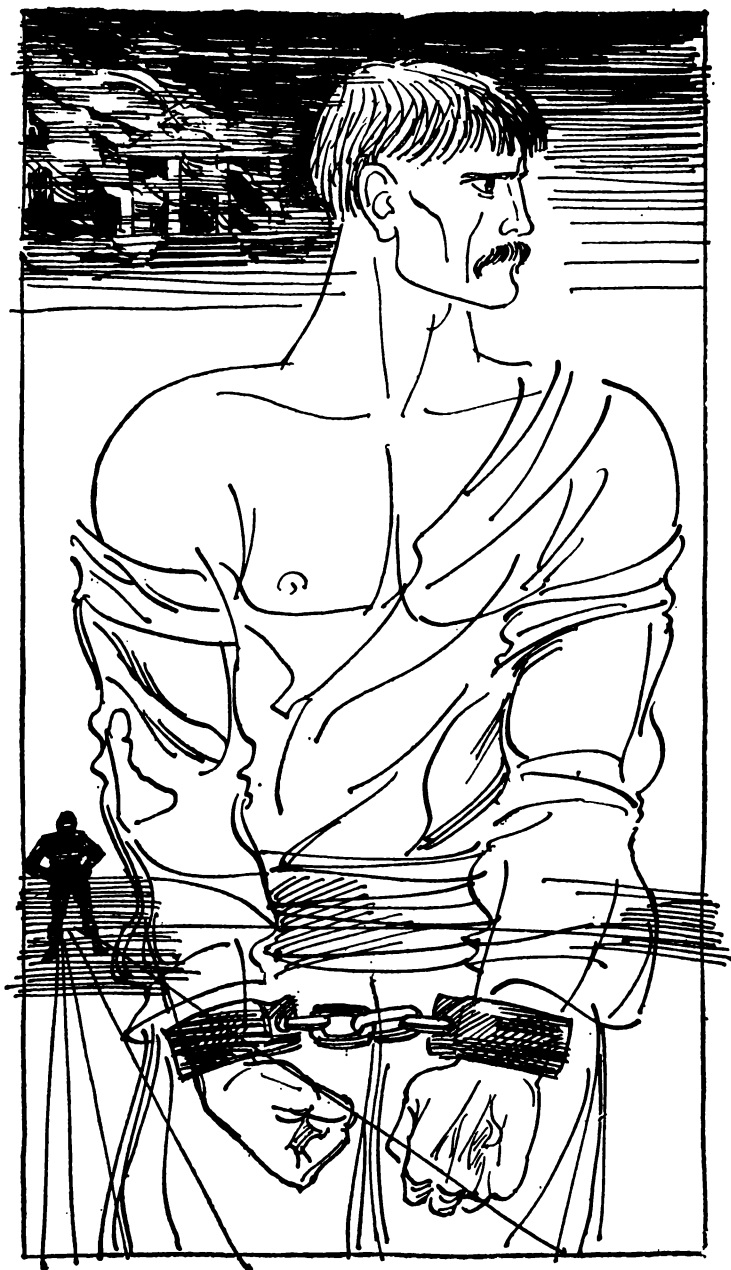
Повільно спадає завіса

Я прощаюся з вами, мої дорогі...

СИНІ РОСИ

Драматична поема на дві дії,
три картини з прологом і епілогом

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Любина Македонівна. (У пролозі та епілозі).

Северин Дорош, 28 років.

Мирон Кагарлик, 28 років.

Клим Островий, 28 років.

Любина, 24 роки.

Гелена, 22 роки.

Мичковський Станіслав Казимирович,
65 років.

Македон Чоботар, 50 років.

Опанас Деркач, 50 років.

Василина, 50 років.

Ганнуся, 17 років.

Андрій, 17 років.

Сірий, 40 років.

Два козаки.

Україна, рік 1919-й. Осінь.

ДІЯ ПЕРША

Пролог

Ми почнемо виставу тихими позивними радіо Москви. У мелодію влітаються відомі вже всьому світові сигнали наших супутників. Раптом обриваються позивні, і ми чуємо урочистий голос диктора, який продовжує повідомлення ТАРС: «...Зоряний корабель веде громадянин Радянського Союзу, полковник Дорош Сергій Северинович... Вся апаратура працює безвідмовно. Самопочуття космонавтів відмінне... Увага, увага! Вмикаємо борт корабля «Аврора». Вривається в зал могутній гул ракетних двигунів. Гул стихає, і ми чуємо голос космонавта Сергія Дороша: «Доброго ранку, моя Батьківщино. Я бачу тебе, Земле, в голубому сяйві вічності. «Аврора» — творіння рук мого народу — іде в холодній безмовності до зір. Але я відчуваю ваше тепло, люди. Я шлю синовій привіт радянським народам і клянусь виконати завдання Вітчизни...»

Земний уклін тобі, мамо. Ти чувш мене, мамо?»

І в цей час промінь вранішнього сонця висвітлює на проспекті постать жінки. Це Любина Македонівна. Мати і трудівниця. Не будемо прикрашувати її ні вбранням, ні красивими словами. Вона така, як і тисячі матерів, які жили і живуть на нашій землі. Любина Македонівна дивиться в небо, вслухаючись в гул ракети.

Любина Македонівна. Чую, сину.

Голос Дороша: «Я думаю про тебе і про свого батька... Адже і він прокладав цей шлях до зір, до світла».

І знову вривається в зал гул ракетних двигунів. Любина Македонівна, напевне, згадала зараз усе своє життя. Музика. У ній — відгомін далеких і грізних літ.

Син... Наш син, Северине, летить до зір...

Затемнення.

Картина перша

Коли прожектори знову висвітлять сцену, то в хаті стоять Любина і Северин Дорош. Вона, молода, ставна, красива, у простенькій кофтині, ніжно тримає долонями чубату голову Северина і дивиться йому просто в очі. Северин — у синьому галіфе і поношеній білій полотняній сорочці. У хаті — бідно, але чисто. Стіл, лава, три осличчики, ікона, вишивані рушники. Вечорів.

Любина. Северине, не йди, побудь.

Северин. Я мушу, Любино. Треба виставити на піч пости, щоб знову якась банда не забрела.

Любина. Я так боюсь за тебе.

Северин (*пригорнув Любину і відійшов, надягає понтерту шкірянку, взяв маузер*). Чого? Пізніше зайду.

Любина. Батько скоро прийде.

Северин. Я йому про все й скажу.

Любина. Не треба.

Северин. У мене любов не крадена, чого таїться?

Любина. А якщо повернеться Клим?

Северин. Ну то й що?

Любина. Я весь час думаю про це. Три роки, як він пішов у солдати, в безвороття...

Северин. Клим зрозумів... І, зрештою, тебе з ним ніщо не зв'язує.

Любина. Ми мали одружитись. (*Пауза*). Я була з ним заручена і рушники подавала...

Северин. Хіба може якийсь півник, вишитий на білому полотні, зупинити життя?

Любина. Він любив мене.

Северин. А ти?

Мовчання.

Любина. Мені його було просто жаль... То була не любов... Я це зрозуміла, коли ти повернувся з фронту і ми зустрілись... Наче вперше в житті... Я так мучусь, Северине!

Северин. Не картай себе, Любино. Перебирайся до мене, хай усі знають, що ти моя дружина.

Любина. Дружина... А ночами сниться мені Клим Островий... і питає, чи я жду... А ми з ним чужі, а ми чужі... Збожеволіти можна від цих душевних тортур...

Северин. Любино, заспокойся. Хоч ти не край мого серця.

Любина (*після мовчання*). Давай поїдемо звідси, чувш, Северине? Бо я не матиму спокою.

Северин. Я не можу, Любино. Я потрібний тут.

Любина. Хай тебе пошлють в інший ревком.

Северин. Я не вільний вибирати.

Любина. Попроси свою партію, щоб перевела тебе кудись.

Северин. У нас так не можна.

Пауза.

Любина. А якщо любов?

Северин. Хіба я можу зараз говорити про себе і про свою любов, коли банди і Денікін топлять в крові революцію?

Любина. А хіба революція — це тільки смерть?

Северин. Ні, це життя, але його треба вирвати в смерті.

Любина. Дуже вона близько ходить біля тебе.

Северин. Обмине.

Входять Македон Чоботар і Опанас Деркач. Македон — високий, худий, з довгими вусами, в шапці і полотняній сорочці. Деркач — низенький, короткозоро мружиться. На ньому старі штани і якийсь мундир, у руках тримає невеличкий сувій полотна.

Македон. Заходь, Опанасе, заходь.

Опанасе. А хто це тут?

Македон. Ревком.

Опанас. Справді Северин. Недобачаю. Вся власть Совстам!

Северин. Здрастуйте, дядьку Опанасе.

Македон. Як тільки я з хати, то ревком уже й тут...

Любина. Тату!

Македон. Ніби я не знаю? *(До Северина)*. Прислав би старостів, чи що, раз таке положеніє.

Любина. Я вам що казала?

Македон. А ти помовч. Не хочу, щоб про мою дочку поговорі пішов. Революція революцією, а дівка, одним словом, дівкою.

Опанас. Конешно, така політика.

Северин. За старостами діло не стане, Македоне Степановичу, ви не думайте, що я...

Македон. Я супроти тебе нічого не маю, Северине, але дочка в мене одна, і я по закону хочу. Якщо до церкви не підеш, то хай тебе Мирон Кагарлик під прапором обвінчає. Мені треба, щоб люди бачили, яке положеніє.

Опанас. Конешно.

Любина. А може, я ще не збираюсь заміж, батьку.

Македон. То не дури голову Северинові, бо йому революцію треба на своїх плечах тримати... А якщо баба збоку, то...

Северин *(посміхнувся)*. Ми вже якось самі розберемось, Македоне Степановичу.

Македон. Я ще теж по світу ходжу. *(До Любини)*. І ти не маленька. Пора вже на якусь кладку стати...

Або Кліма чекай, або... Не хочу, щоб мені люди вслід пальцями тикали. (До Опанаса). Одну дочку маю і тій ради не можу дати.

Опанас. У тебе одна, а в мене ж вісім... Самі спідниці в хаті. Дика, як той казав, дивізія. Катерина — вже в годах, Ксеня — дівка на всю губу, Маринка — вже на хлопців оком косить, у Мотрі пазуха наливається...

Македон. Таке положеніє.

Северин. Мирона не бачили?

Македон. Оце ж від нього. Сходи, Любино, до Івана та принеси фарби червоної, казав, що має.

Любина. Навіщо вона вам?

Опанас. Послав Мирон Кагарлик до фершала, щоб гасло написав. То я оце полотна трохи у Василини відрізав, а фарби нема.

Македон. Принеси, дочко.

Любина вийшла.

Северин. А не попаде вам, Опанасе Кіндратовичу?

Македон. Та що ти, Северине? Хіба не він у своїй хаті хазяїн?

Опанас (не дуже впевнено). Конешно... Хочу тебе, Северине, запитати, коли землю ділити будете? Питав Мирона, але він дав не дуже понятний відповідь.

Северин. Що ж він вам сказав?

Опанас. Каже: «Йдіть ви, дядьку, к чортовій матері зі своєю землею, бо я комунію буду робити...» А я на комунію не согласний.

Северин. Комуна — діло добровільне. Через тиждень-другий розділимо землю, і не слухайте Мирона.

Опанас. Другий рік «Декрета» ношу, а землі не дають (Виймає з кишені лист шпалери, ретельно замотаний в хустинку, показує Северинові). Якщо Ленін написав, то давай мені землю. А він — комунію.

Македон. «Декрета» носить, а сам не читає.

Опанас. Не бачу ж я, Македоне! Букви, як макове зерно, — ніяк не вчитаю. Ходив до кастирівського батюшки за двадцять верст, хотів окуляри позичити... Не підходять. Піп бачить, а я ні... Одним словом, темнота. (Знову ретельно замотує і ховає «Декрет»). А в комунію я не піду. Якщо вже ліворуція, то давай мені землю. Ось зроблю сажня, і хай мені наріже.

Македон. Скажи, Северине, щоб і на моїх синів наміряли, може, повернуться.

Северин. Аби лиш повернулись. Давно від них звістку мали?

Македон. Давно... Вже й забув, які вони в мене... Грицько одного листа передав з австрійського полону через якогось солдата. А Йвана, сам знаєш, ще в шістнадцятому забрали в Сибір за оті книжечки, що жандарми знайшли... Теж передав якось цидулку та й...

Северин. Жаль хлопців, була б нам зараз підмога.

Македон. І не кажи, таких синів мав! Як вони там живуть? *(Пауза)*. Грицько писав, наче нічого... Пише, що, каже... в австріяк... робота, пише... харч... каже, що пише... хромові чоботи... вино, пише... А Йван пише-каже, що *(жест)* жизнь моя, тату...

Опанас. Конешно, чужина.

Входить Василина, огрядна симпатична молодиця. Опанас ховає полотно за спину.

Василина. З суботою будьте здоровенькі! *(До Опанаса)*. А я тебе по всьому селі шукаю. Що ти там, серденько, ховаєш?

Опанас. Нічого, Василю.

Василина *(спокійно забрала полотно)*. Знайшов?

Опанас. Знайшов.

Василина. А казав же, що недобачаєш, щоб ти вже світу божого не бачив! У мене ж восьмеро дівчат! На рушники та на придане треба.

Опанас. Скільки там того полотна! Це ж для гасла, Мирон просив, а я чоловік політичний.

Василина. Щоб ви вже на стінах писали!

Опанас. Мирон Кагарлик сказав, що для ліворуції треба...

Василина. Хай свого принесе, а я не дам!

Опанас. Хіба мені жалко для ліворуції три аршини полотна?

Македон. Люди життя віддають, а ти... Сказано, баба. Ото послухай Мирона та шукай собі жінку більшовичку, а з Василюю розведися.

Василина. Я йго як розведу, то й докупи не стулите! Я теж свою амбіцію маю... А той Мирон такого тобі навігадує, що й скриню з хати скоро винесеш! А в мене ж вісім...

Македон. Говориться ж тобі, що гасло треба написати для людей, щоб читали.

Василина (*до Северина*). Не бреше?

Северин. Ні. Напишемо, тітко Василю: «Вся земля селянам! Хай живе революція! Пролетарі всіх країн, єднайтеся!»

Василина (*після роздумів*). Ну, на землю і на революцію дам (*розгорнула сувій, взяла зі столу ножа*), а на пролетарів хай Мирон свого принесе. Стільки вистачить на землю й революцію?

Опанас. Та не відрізуй, бо нічого не вийде без пролетарів.

Василина розгублено подивилась на Дороша.

Северин. Опанас Кіндратович правду каже.

Опанас. За кожний аршин полотна Мирон мені може по сажневі землі прирізати. Це така політика: я йому, а він мені.

Василина. А я ніякої землі не братиму, поки влада не встановиться. Я у сімнадцятому вже брала. Тиждень сісти не могла, як німці вдерлися.

Северин. Ніхто нашу владу не зрушить, Василю Іванівно.

Василина. Ти й тоді говорив, а як підійшли німці, то ви посідали на коней і — в партизани, а ми... І тепер якась нечиста сила налетить, то ця земля боком вилізе. Ні, я в комунію не запишусь: отак наче моя земля; а отак — не моя. Сам чорт не розбере.

Северин. Вірте мені, Василю Іванівно, що вже не відступимо.

Василина. А навкруги ж банди нишпорять...

Северин. Голови покладемо, а вистоїмо.

Македон. Раз таке положеніє.

Опанас. Конешно.

Василина. То беріть уже це полотно і на пролетарів, хай уже єднуються, тільки ж утримайтесь. (*Віддала полотно Дорошеві. До Опанаса*). А ти додому збирайся.

Опанас. Мене ж Мирон до фершала послав.

Василина. Без тебе обійдуться.

Опанас. Ні. Я, Василю, ще і в загін до Северина піду.

Василина. Куди? Он восьмеро дітей в хаті! І не думай.

Македон. У такий час, Василю, не можна чоловікові за жінчину спідницю ховатись.

В а с и л и н а. У мене спідниця широка, заховаю. Дивись мені, Опанасе! *(Вийшла)*.

О п а н а с. Ні, вона у мене нічого... Якби ще хоч одного сина народила, то не було б їй ціни.

С е в е р и н. Синів нам треба.

М а к е д о н *(наче сам до себе)*. От у мене було два сини... Грицькові ще нічого... Пише, що, каже, в австріяк... хромові чоботи... А Йван пише, що... *(Жест)*.

Чути цокіт кінських копит.

О п а н а с. А в мене самі спідниці — аж вітер по хаті... Як зберуться всі разом, то чисто, як той казав, дика дивізія...

Входить М и р о н К а г а р л и к, зібраний, енергійний, інколи буває занадто різким, але не злим. Він у старому червоному галіфе, з маузером.

М и р о н. Северине, приїхав уповноважений з губревкому, каже, що є наказ відвести наш загін у Самгородок. Та це чортзна-що!

С е в е р и н. Спокійніше, Мироне. Я знаю про цей наказ. У Самгородку формується полк на Денікіна.

М и р о н. Плювати я хотів на ці накази! А ми з чим залишаємось? По три дні з боїв не виходимо, а вони... Виведемо загін — налетить отаман Чорний і передупить нас, безповоротно, як кошенят. Ми цей загін збирали, і він — наш! Жодного бійця не дам!

С е в е р и н. Віддамо.

М и р о н. Ні!

Македон і Опанас відійшли і про щось розмовляють, спостерігаючи за Мироном і Северином.

С е в е р и н. Треба, Мироне.

М и р о н. А проти банд кого виставимо, бабів з рогачами?

С е в е р и н. Сам підеш і я...

М и р о н. Ти мене, Северине, не лякай! Я не про себе думаю.

С е в е р и н. Якщо не про себе, то відведеш загін, і хай на фронт хлопці ідуть, а з бандами самі повоюємо. Денікіна зупинити треба, Юденича, Колчака... Вмерти, але зупинити. Уся ж Антанта на нас іде. І думати, Мироне, треба не тільки про село, а про всю Україну, про всю революцію. Гегемон березнянський.

М и р о н. За кого ти мене вважаєш?

Северин. Отож. Сьогодні оголосимо набір до нового загону. Хто може носити зброю — хай приходить.

Опанас. Конешно.

Македон. Раз таке положеніє.

Мирон. Без ножа ріжуть мене оці накази. *(До Македона)*. Гасло Мичковський пише?

Македон. Ми ще не ходили.

Мирон. Чого ж сидите?

Опанас. Зараз підемо. *(Збирається йти)*.

Мирон. Скажете, що просив Мирон Кагарлик від імені революції.

Опанас. Конешно.

Мирон. Ходімо, бо чекають тебе. Нехай нам хоч двадцять бійців залишать, Северине.

Северин. Поговоримо.

Вийшли. Згодом увійшла Любина. Відчинила вікно, вдивляється в зоряний вечір.
Хтось постукав у двері.

Любина. Заходьте.

Входить Сірий. Він у бідному селянському одязі, за плечима торбина. Сторожко оглядає хату.

Сірий. Здрастуй, сестро.

Любина *(не одразу)*. Здрастуй.

Сірий. Ти Любина?

Любина. Чого ж у родичі лізеш, якщо не знаєш?

Сірий. Тепер усі родичі.

Любина. Хто будеш?

Сірий. А чорт його знає. Фігура... Документа нема, тільки душа в тілі та за плечима торба...

Любина. Чого прийшов?

Сірий. Прислали.

Любина. Хто?

Сірий. Я — від Клима Острового. Не забула?

Пауза.

Любина. Що? Де він? Боже мій! Де він? Коли ти бачив його?

Сірий. Вранці бачив.

Любина. Чому він сам не прийшов?

Сірий. Не зміг...

Любина. Що з ним?

Сірий. Сам розкаже. Просив, щоб ти сьогодні вночі ви-
йшла до хутора... Якщо не приїде він, то я відвезу
тебе.

Любина. Де він був, що він робить, розкажи мені! Роз-
кажи!

Сірий. Не знаю.

Любина. Не хочеш... Ти щось приховуєш від мене...

Пауза.

Сірий. Він поранений... Йому було дуже погано... Він
усю ніч марив тобою... Ти вийдеш, що йому передати?

Любина *(після паузи)*. Не вийду. Хай сам приїде.

Сірий. Він сказав, що ти на крилах прилетиш, як по-
чуєш...

Любина. Не долечу вже до нього...

Сірий. Я сказав усе, що було велено... Лікар у школі
живе?

Любина. Так.

Сірий. Піду... Не забудь: вночі біля хутора. *(Іде)*.

Любина. Ні, ні!

Сірий вийшов.

Хай сам приїде! Хай сам...

Картина друга

Кімната у шкільній квартирі Гелени Мячківської. Стіл,
кілька стільців, канапа. Поличка з книгами, глобус, старий
грамофон. У кутку — селянський мисник з безліччю баночок,
пляшечок з ліками. На маленькому столику — медичні ін-
струменти. Двоє дверей: одні ведуть до суміжної кімнати,
другі — у коридор. За широким вікном — вечір. Горить лампа.
Станіслав Казимирович у білому халаті сидить за
столиком готує ліки. Із труби грамофона лине старовинний
сентиментальний вальс. Станіслав Казимирович іноді відри-
вається від роботи і дьригує однією рукою, сповнений най-
ліричніших почуттів. Вбігає Ганнуся.

Ганнуся. До вас прийшли, пропустити?

Мячківський. Прошу. *(Зняв мембрану грамофона)*.

Гануся вийшла. Входять Македон з горщиком і Опанас з сувоєм полотна.

Македон *(офіційно)*. Вся власть — Совстам!

Мячківський. Прошу!

О п а н а с. Вся чисто власть Советам.
М и ч к о в с ь к и й. Чим я можу їй прислужитися?
М а к е д о н. Прислані ми до вас головою комітету бідноти і... гегемоном революції...
М и ч к о в с ь к и й. Пшепрашам, що то є за гегемон?
М а к е д о н. Не знаю, але Мирон казав, що він гегемон революції у нашому селі, на сході казав.
О п а н а с. Одним словом, прислані ми найбільшим кому-пiстичеським більшовиком нашого села.
М а к е д о н. Просив, значить, гегемон Мирон Кагарлик, щоб ви написали на цьому полотні великими буквами...
М и ч к о в с ь к и й. Що я маю писати, шановне панство?
О п а н а с. Гасло. (*Шукає по кишенях*). Десь було на папірці записане. Де ж я його подів?
М а к е д о н. Може, скурив?
О п а н а с. Невже? (*Пауза*). Йй-богу, скурив... От влетить!
М а к е д о н. Що ж там було написано?
О п а н а с. Знаю, що було «Хай живе...». А що «хай живе» — не пам'ятаю.

Пауза.

М а к е д о н. Пишіть: «Хай живе революція в нашому селі і Мирон Кагарлик!» Мирон за людей — голову покладе.
О п а н а с. Северин Дорош — старший.
М а к е д о н. Допишіть і Северина. Хай обидва живуть, бо вони всю революцію з коней не злазять і шабель з рук не випускають.
О п а н а с. Ось вам полотно, а ось фарба. І про землю напишіть. Тільки ж дивіться, щоб усі букви помістились. Бо як Матвій пише, то ніколи йому не вистачає місця. Напише «Вся власть», а кому — не влазить. Матюкав його Кагарлик...
М а к е д о н. То бувайте здорові.

Ідуть.

М и ч к о в с ь к и й. Куди ж вельможне панство йде? Заберіть своє полотно.
О п а н а с. А на чому ж ви писати будете?
М и ч к о в с ь к и й. Я, писати? Пан Опанас жартує. Я вмію писати лише рецепти.
М а к е д о н. Але ж сам Кагарлик наказав!

Мичковський. Пшепрашам, але я не є під орудою пана Кагарлика. Пан Кагарлик — сам по собі, а я, прошу, сам собі.

Македон. Товаришу (*довго роздумує, як би звернутись до Мичковського*) ...червоний лікар, ви ще не знаєте Мирона Кагарлика! Якщо хтось проти революції, то він може й до стінки... Такий більшовик, що...

Мичковський (*перебиває*). Я не лікар. І не червоний. Я просто фельдшер і акушер із Пшемишля, який випадково опинився у вашому селі. І до вашої, пшепрашам, революції я не маю ніякого діла. Ви собі воюйте, якщо вам хочеться, а я мушу із своєю дочкою їхати до Пшемишля. Так і передайте вашому гегемонові панові Кагарлику.

Македон. Передати можна, але не подарує вам цього Кагарлик. Напишіть, як умієте... для революції.

Опанас. Він самого батюшку примусив на великдень прапора на дзвіниці почепити... Батюшка довго не хотіли, а потім перехрестилися, зняли рясу й полізли.

Чути шкільний дзвоник, дитячі голоси.

Македон. Дуже серйозний чоловік Мирон.

Мичковський. Але пан Мичковський теж має гонор!

Опанас. Воно-то, конешно, але не дуже.

Македон. Не минути біди.

Мичковський. До відзення, вельможне панство.

Македон і Опанас переглянулись, вийшли.

Входить Гелена з книгою і зошитами в руках.

Гелена. Як тато себе почуває?

Мичковський. Чудово! Щойно приходили два революціонери і хотіли зробити з мене маляра. Сьогодні вони зажадали, щоб я писав їм гасла, а завтра вони примусять мене бігати по селу з червоним прапором і танцювати «Яблучко» під гармошку. А мені, пшепрашам, не вистачає тільки танців.

Гелена. Я могла б написати.

Мичковський. Без нас обійдуться... Чого це ти затрималась, Гелено?

Гелена. Дітей багато прийшло до школи, і в мене були уроки в другу зміну.

Увійшла Ганнуса.

Ганнуса. Ви сьогодні будете обідати?

Мичковський (скинув халат). Я вас, паненко, вже три місяці вчу, що перш ніж зайти до кімнати — треба постукати.

Ганнуся. Якби ви замкнулись, то я стукала б. А так чого це я буду в двері гримати?

Гелена. Сьогодні батько просто не в настрої, Ганнусю.

Ганнуся. А в мене борщ перекипів.

Мичковський. Накривай на стіл.

Ганнуся вийшла.

Дитя природи.

Гелена. Багато було хворих?

Мичковський. Так. І ще треба йти на село.

Гелена. Ти стомився, мій бідолашний батьку.

Мичковський. Батько не може стомитись. (Пауза).
Вчора, Гелено, минуло чотири роки, як ми виїхали з нашого Пшемишля.

Гелена. А здається, ніби зовсім недавно ми сиділи з тобою на веранді нашого будиночка... Чотири роки..
Поїзди, шпиталі, Росія...

Мичковський. Нам буде що згадувати, Гелено. Ти не сумуй, дочко. Скінчаться війни, і ми повернемося з тобою до Пшемишля... І знову на дверях висітиме мідна дощечка: «Фельдшер і акушер Станіслав Мичковський». І якщо все буде добре, то ти поступиш до університету в Кракові...

Хтось гримав в двері.

Входить Ганнуся.

Ганнуся. Перекинула.

Гелена. Що перекинула?

Ганнуся. Борщ. Рогачі зламались. І що це у вас за хазяйство? Рогачів путніх нема.

Гелена (розсміялась). Будемо сьогодні без борщу, Ганнусю, не велика біда.

Мичковський. Дитя природи...

Ганнуся. Ви нашої породи, Станіславе Казимировичу, не чіпайте! Ми хоч бідні, але хазяйські!

Гелена. Так йому, Ганнусю, так.

Мичковський. Подавай, Ганнусю, друге.

Ганнуся. Та й друге перекинулось. Рогачі зламались — горщик об землю, а цурпалок як зачепився за сковороду, то вона аж до вікна відлетіла.

Мичковський. Катастрофа, м-да...

Ганнуся. От вам і «м-да». Грамофони слухасте, а рога-
чів не можете зробити!

Гелена. Переживемо, Ганнусю.

Ганнуся. Ми з тобою переживемо, а їх шкода. На них
уже й жельотка не тримається.

Мичковський. Треба казати «жилет».

Ганнуся. Добре. Я вам сала принесу. (*Вибігла*).

Мичковський. Буду збиратись, дочко, до хворих.
Ти будеш вдома?

Гелена. Ні. Просив Дорош, щоб я прийшла в ревком.

Мичковський. Що ти маєш там робити? Я не в захоп-
ленні від цього знайомства. Щовечора ти просиджуєш
у тому ревкомі, наче комісар. То не добре, Гелено.
(*Пауза*). Але я сподіваюсь, що ви там не робите ні-
чого такого, що могло б зіпсувати репутацію молодій
паньки.

Гелена. Звичайно, тату. Я просто вчусь... стріляти з ку-
лемета.

Мичковський. Матка боска Ченстоховська! Що?

Гелена. Ми вчимося стріляти з кулемета. Я, кілька
хлопців і дівчат.

Мичковський. То єсть неподобство! Ти, шшепрашам,
училась в гімназії, а не в кадетському корпусі! Якщо
я побачу тебе з кулеметом, то... не називай мене
батьком!

Гелена. Я буду називати тебе паном Мичковським.

Мичковський. Кого ти, шшепрашам, будеш вбивати?

Гелена. Контру.

Мичковський. Так, так. То є забава для паньнок. Це
поганий жарт, Гелено.

Гелена. Я тобі сказала правду.

Мичковський (*після паузи*). Добре, що в селі немає
гармат... Гелено, я тобі не дозволяю йти в більшовики,
що у тебе з ними спільного?

Гелена. Я хочу їм трошки допомогти.

Мичковський. Єзус-Марія! Україна триста років че-
кала, поки прийде Гелена Мичковська із Пшемишля
і завоює їй вільність!

Гелена. Ти мене ще не знаєш, тату.

Мичковський. Я тепер згоден, що нікому в світі не
вдалось зрозуміти жінки. Чомусь кожна з них пере-
конана, що в ній, під сукнями, сидить Жанна д'Арк,
яка тягне її на барикади! Але це згодом минає... Я те-
бе прошу, Гелено, поводитись пристойно, а коли ми

повернемось до Пшемишля, то почнеш робити революцію вдома.

Гелена. Я буду слухняною, тату... І тобі не буде соромно за мене.

Входить Ганнуся, подає Мичковському шматок хліба і сала.

Ганнуся. Нател!

Мичковський. Дякую. *(З докором подивився на дочку, вийшов у суміжну кімнату).*

Ганнуся. Батько на тебе кричав?

Гелена. Ні, він добрий.

Ганнуся. Я теж буду вчитись стріляти з кулемета! Тра-та-та-та, тра-та-та-та... Якби я була хлопцем! Пішла б у загін до Северина Дороша і: «Шаблі до бою!» *(Свиснула).* Як вітер! Р-раз, р-раз! *(Пауза).* Піду, бо мене Андрій чекатиме.

Гелена. Андрій? Ти ж казала, що він закоханий у Катерину.

Ганнуся. А я відбила.

Гелена. Дівчині, Ганнусю, не гоже чіплятися хлопцем на шию.

Ганнуся. То певно! Але я так почепилась, що він і не помітив. Ці хлопці, як телята: покличеш — прийде... Я так переживаю за Андрія, коли він з Дорошем і Кагарликом на банди ходить. А ти?

Гелена. Що?

Ганнуся *(тихо)*. За Кагарлика переживаєш?

Гелена *(різко)*. То не є моя симпатія!

Ганнуся. Знаю, знаю! Я все бачу! Дуже в мене очі видючі.

Гелена. Ганнусю, не вигадуй.

Ганнуся. А що, неправда? Ти ж як побачиш його, то немов тебе хтось у небо підносить... Кашлю і любові не приховаєш.

Гелена. У тебе великий нахил до фантазії, Ганнусю.

Ганнуся. Я не знаю, про що ти говориш, Гелено, але цей Мирон якийсь скажений. З нього все вивітрилося, тільки революція в голові залишилася. Попався б мені у руки — по п'ятах за мною ходив би.

Гелена. Такі не ходять, Ганнусю.

Ганнуся. А ти не бійся, скажи йому, чортові, що любиш...

Гелена. У тебе все так просто, Ганнусю.

Г а н н у с я. А навіщо страждати? Я сама ночей не спала, поки з Андрієм не поговорила. Все думала, думала...

Г е л е н а. Тепер спиш?

Г а н н у с я. І зараз не сплю, але думки інші...

Ніч. Іде дощ.

Г е л е н а (*підійшла до вікна*). Дощ іде... Ганнусю, у мене є до тебе одне велике-велике прохання...

Г а н н у с я. Передати щось Миронові?

Г е л е н а. Ні. Я сьогодні, мабуть, піду... мені треба до міста.

Г а н н у с я. От добре! Хустку мені купиш. Скоро повернешся?

Г е л е н а. Не знаю... Я тебе прошу не залишати батька. Йому буде тяжко самому.

Г а н н у с я. А ти хіба...

Г е л е н а. Нічого не питай мене...

Г а н н у с я. Я не залишу, Гелено.

Рвучко відчинились двері — на порозі М и р о н Кагарлик.

М и р о н. Де він? (*Рука мимоволі потягнулась до маузера, але стримав себе*). Де, питаю, пан фершал?

Г е л е н а. Тут панів, здається, нема.

М и р о н. Якщо контра, значить, пан!

Г а н н у с я. А ти не кричи!

М и р о н. Щезни!

Г а н н у с я вибігла.

За саботаж Радянської влади і революції я, як гегемон, безповоротно розстрілював, пані вчителько!

Г е л е н а (*посміхнулась*). А яке це має відношення до нас, товаришу гегемон?

М и р о н. Ваш батько плюнув мені в душу! І не тільки мені, а всій революції! Порозповзалась по землі контра...

Г е л е н а. Ви не ображайте нас, бо я вам як скажу!.. (*Стрималась*).

М и р о н. А що мені, христосуватися з ним? Проклята панська шляхта агітацію проти Радянської влади і... проти мене говорить, а я повинен мовчати? Так? Я його... гідру контрреволюції, до трибуналу! Відмовився написати для народу красиві слова... Я щоб умів, то кров'ю своєю написав би!

Гелена. Але він ніколи не писав гасел... і не цим визначається ставлення людини до революції.

Мирон. Усім визначається! Зараз Ленін так ставить вопроста: або ми, або вони. Я хочу, щоб ми... І від імені революції не стерплю ніяких... конфігурацій. А ви теж... Я вас учу з кулемета стріляти, як революційну баришню... польського трудового народу, а ви не можете перевиховати свого батька і... поставити його, безповоротно, на... рейки революції!

Входить, зав'язуючи краватку, Мичковський.

Мичковський. Добродію, не кричіть. Зараз я одягнусь, і ви мене розстріляєте, як польську шляхту. А чому б вам справді не розстріляти фельдшера і акушера Станіслава Мичковського з Пшемишля, якщо він цілі століття знущався з українського народу і тепер став... як ви сказали, шпепрашам, гідною контрреволюції? Зараз я одягнуся, Гелено, подай бідному контрреволюціонерові калоші. Я в них, пане Кагарлик, пройшов півсвіту.

Мирон. Я не знаю, чого ви шляєтесь по Україні.

Мичковський. І я не знаю, пане Кагарлик. Ми собі тихо жили в Пшемишлі... я, ласкаво шпепрашам, ставив клізми і зав'язував пупки громадянам цього чудового міста... І мав свій хліб. А коли почалась війна з германом і до нас прийшли руські, то я попросив, щоб мене взяли до військового шпиталю. І я лікував доблесне воїнство государя імператора великої неділимої... Потім наблизився фронт і шпиталь вивезли до Росії... Нас з дочкою теж забрали... Я не скажу, що для мене це була велика радість... Моя бідна донька навіть не закінчила вчительської гімназії. Вона, шпепрашам, виросла в Саратові на шпитальній кухні.

Гелена. Це нікого не цікавить, тату.

Мичковський. Хай пан Кагарлик усе знає. А коли почалась революція, то мене відпустили додому. Ви розумієте: де Саратов, а де Пшемишль. І моя дочка, пошли їй, боже, щастя, водила мене по всій Україні — знайшла час для подорожі. Якщо я буду їхати так і далі, то не скоро побачу могили своєї дорогої дружини і найкраще місто в світі — Пшемишль... Тепер пан Кагарлик може мене розстріляти, я зараз. *(Вийшов у суміжну кімнату)*.

Гелена. Сідайте, Мироне. Чаю хочете?

Мирон. Що?

Гелена. Чаю, питаю, хочете гарячого? Може, трохи охолонете.

Мирон. Обійдуся без ваших чаїв.

Гелена. Ви не дуже чемний кавалер.

Мирон. Ми до гімназій не ходили.

Гелена. Гегемони теж повинні бути культурними.

Ввійшов Мичковський, у руках тримає пальто, парасольку і глибокі калоші.

Мичковський. Я вже можу йти до трибуналу, пане Кагарлик. Тільки, прошу, заведіть мене по дорозі до Петра Черешні. *(Нахилився до Мирона, щоб не почула Гелена)*. У нього дружина не сьогодні-завтра має народити. А потім, ласкаво пшепрашам, заїдемо до Сидора Горovenка. Йому треба поставити банки. А якщо у нас буде час, то завітаємо на єдну хвиличку до Марії Степаненкової, у неї захворіла донька... А потім уже підемо до трибуналу.

Мирон. Так ми з вами всю ніч проходимо.

Мичковський. І ночі буде мало, пане Кагарлик.

Мирон. Який я вам пан?

Мичковський. Я не знаю, як вас величати. Товаришем? Добре. Дуже багато хворих, товаришу Кагарлик.

Мирон. Ми й лікаря зроду не бачили. Ви — перший, Станіславе Казимировичу.

Мичковський. Я, пшепрашам, не лікар, я — фельдшер і акушер. На лікаря не вивчився — грошей не було... Батько мій такий бідак був — ніц не мав.

Мирон. Тяжко людям без своєї землі.

Мичковський. То так є... Ми такі злидні мали, що ніколи хліба не наїдалися. Прошу ласкаво сідати.

Кагарлик безпорадно оглянувся і нарешті сів.

Гелено, принеси нам, дочко, щось перекусити.

Мирон. Спасибі, я не хочу.

Мичковський. Слухай тата, Гелено, адже я маю такого гостя в хаті.

Гелена вийшла.

(Дістає з мисника невеличку карафку і дві чарки, наливає). Гелена — то все моє щастя, пане... товаришу Кагарлик. Тільки вже не слухає мене. Так було

завжди: коли підрастають діти, то вони самі хочуть навчитися літати. *(Пауза)*. Я вам зараз таке повім, що ви не повірите. Якийсь, шшепрашам, вар'ят учить її стріляти з кулемета.

Мирон. Це я вчу.

Мичковський. То я пробачаюсь, але хіба у вас нема іншої роботи?

Мирон. Нам потрібні бійці.

Мичковський. Я вас прошу: не давайте Гелені кулемета. Вона зовсім відбилась од рук. Вона ще в Саратові ходила з солдатами по вулицях і кричала: «Вся власть Советам!», потім вона писала якісь листівки. І з ранку до ночі бігала по ревкомах... Я мав такий клопіт, що не можу вам розказати. А зараз вони завжди про щось шепечуться з Дорошем. Я думаю, що це не до добра, дай боже, щоб я помилився.

Увійшла Гелена, поставила на стіл якусь закуску.

Гелена. Прошу.

Мичковський. За ваше здоров'я, пане Мироне. Самогон — чистий, замість спирту мені служить.

Мирон. За ваше здоров'я. *(До Гелени)*. А ви?

Гелена. Це для мене занадто міцний напій.

Мичковський *(знову наливає)*. Щоб усе було добре.

Мирон *(після паузи)*. За ваше здоров'я, Гелено. Ви... даруйте, може, я щось не так...

Гелена. Нічого.

У кімнату швидко увійшов Северин Дорош, за ним Ганнуся.

Северин. Де цей гегемон? *(Здивовано подивився на Мичковського і на Кагарлика, потім на Ганнусю)*. Що ж ти мені наговорила?

Ганнуся. А чого Мирон за маузера хапався?! *(Вийшла)*.

Мичковський. Шшепрашам, але тут нічого не було. Просто пан Мирон зайшов до мене в гості...

Северин. Зрозуміло.

Гелена. Прошу вас до столу, Северине.

Северин. Спасибі, я поспішаю. *(Тихо до Гелени)*. І вам, Гелено, пора...

Гелена. Сьогодні?

Северин. Так.

Мичковський. Куди пора?

Гелена. Я тобі потім скажу, тату.

Мичковський. Завжди я маю в хаті секрети... Я теж буду збиратись, у мене вечірній обхід. (Взяв саквояж і вийшов у суміжну кімнату).

Гелена збирає посуд і виносить з кімнати.

Северин. Ти що тут затіяв? А ще гегемон.

Мирон. Нічого. Хотів, щоб краще було, а воно...

Северин. Дивись, Мироне, бо я з тебе цю анархію виб'ю.

Мирон. Слова хотів людям написати душевні... Думав, фершал почерка має...

Северин. Треба казати «фельдшер».

Мирон. Правильно.

Северин. Ти не за маузера хапайся, а за голову. Думати треба. На місці Гелени я тебе витурив би з хати...

Мирон. Мене?

Северин. Революція — це не маузер і червоні штани, а... розум і серце, чисте і гаряче.

Мирон. Пойняв.

Пауза.

Северин. З Геленою сьогодні будемо прощатись.

Мирон. З Геленою? Чому прощатись?

Северин. Уповноважений губревкому посилав її з наказом Військкредитора України у з'єднання Богданчука в Коростишівські ліси.

Мирон. Чому її? Хіба вона пробереться через фронт і застави?

Северин. Мусить.

Мирон. Але це майже вірна смерть! Уже два наші зв'язківці не повернулись. Не можна посилати таке дівчисько!

Северин. Це дівчисько, Мироне, пройшло всю Україну із завданням Центру.

Мирон. Гелена? Невже?

Пауза.

Вона ніколи нічого не говорила. А ти знав? І мовчав...

Северин. Її направив губревком до нас, щоб відпочила і влаштувала батька.

Мирон. А я думав, така собі гімназисточка...

Увійшла Гелена.

Гелена. Северине, я мушу з вами поговорити...

Северин. Можна при Миронові, Гелено.

Гелена. Коли я маю виходити?

Северин. До світання ви повинні добратись до станції. Там вас посадять в якийсь ешелон. Прoberетесь до Білопілля, а далі — пішки. Маршрут складено, села і містечка завчите напам'ять. Я вам приніс те, що обіцяв. (*Подає Гелені невеличкого браунінга*).

Гелена (*сховала браунінг під накинуту хустку*). Спасибі. До станції йти лісом чи шляхом?

Миرون. Краще через хутори, Гелено.

Северин. Мирон вам розкаже. Візка Андрій підготував, покладете якісь речі і будете вимінювати в селах на хліб.

Гелена. Я вже опанувала це мистецтво, Северине.

Северин. За батька не турбуйтеся. Чекаю вас у ревкомі.

Гелена. Гаразд.

Северин вийшов.

Входить з саквоюжем Мичковський, складає інструмент, ліки.

Мичковський. Я оце думаю, пане Мирон, що буде зовсім добре, якщо ви колись приїдете до нас у Пшемишль у гості.

Миرون. Може, й зберуся.

Мичковський. Ми з Геленою зустрінемо вас так, як це вміє робити Станіслав Мичковський.

Миرون. Мабуть, це не скоро буде, Станіславе Казимировичу.

Мичковський. Ой не говоріть, Мироне, бо від цих слів мені гірко на душі.

Миرون. А ви залишайтеся у нас. Збудуємо лікарню, а для Гелени школу нову...

Мичковський. Спасибі, але я їду до Пшемишля... Людина мусить мати ойчизну. То, прошу, єсть найдорожче. (*Збирається йти*).

Гелена. Ти надовго, тату?

Мичковський. Скоро повернуся. Якщо у вас буде вільний час, пане Мирон, то, ласкаво прошу, заходьте, бо як ми вже поїдемо, то...

Гелена. Тату, зачекай. Я хочу попрощатись з тобою, бо маю відвезти папери до... міста. Дорош просив.

Мичковський. Хіба, крім тебе, нікому?

Гелена. Це мусить зробити... грамотна людина.
Мичковський. Так, так, тепер кур'єр має закінчити хоча б гімназію.

Гелена. Не жартуй, тату... Я, може, книжок привезу дітям...

Мичковський. То ти мудро придумала: зараз у місті повно книжок. І довго ти там пробудеш?

Гелена (*допомагає батькові застебнути пальто*). Ні, може, тиждень.

Мичковський. Взавтра ти доберешся до міста, а решту днів будеш ходити до театру... Ти вже маєш навіть бінокль. (*Відхилив хустку і показав на пістолет*).

Гелена. Це не мій. Северин просив передати... Миронові. (*Поклала браунінг на стіл*). Слово даю, що...

Мичковський. Не треба. Я прожив багато років і знаю свою дочку. Якщо тебе не втримує моя любов, то слова — не втримають. Ти мене навіщось обводила по всіх містах України, коли ми вийшли з Саратова... Я мав добру подорож, але тепер я хочу знати, куди ти йдеш... Мовчи або скажи мені правду.

Гелена мовчить.

Мовчиш? Іди. Якщо ти надумала, то тебе ніхто не спинить... Тільки знай, що я не дійду без тебе до Пшемшля...

Мичковський узяв саквояж, парасольку, якимсь несміливо поцілував дочку і відвернувся, щоб витерти сльозу.

Гелена. Я скоро повернусь, тату, чекай.

Мичковський (*ще раз подивився на дочку з болем, з докором*). Так, так, нагадай про це батькові. (*Вийшов зажурений, згорблений від горя*).

Гелена. Ви інколи заходьте до нього, Мироне. Він такий самотній.

Мирон. Не хвилюйтесь, Гелено. Я вас тільки прошу, вибирайте найглухіші дороги. На станцію підете через хутори, а там на Гостру могилу.

Гелена. Добре.

Мирон. Біля Ружинських лісів — нишпорять гайдамаки Чорного, будьте обережні.

Пауза.

Гелена. Чого ви так дивитесь на мене, ніби вперше побачили?

Мирон. Не вперше... Мені здається, що я вас знаю давно.
Гелена. Це тільки здається. Ми зустрілись з вами лише три місяці тому. Пам'ятаєте? У той день ви примусили попа прапора почепити на дзвіниці. То, до речі, був не дуже лицарський вчинок.

Мирон. А він сказав на службі в церкві, що в мене на лобі печать антихристова! Якби не Северин, то я наставив би йому таких печаток, що й архієрей не впізнав би. Контра! *(Пауза)*. Вам треба збиратись?

Гелена. Так.

Мирон. Гелено, ви пробачте, якщо я вас образив. Не думайте про мене погано. *(Вийшов, але через мить повернувся знову. Не зводить з Гелени погляду)*.

Довге мовчання.

Гелена не здивувалась, що він повернувся.

По радіо, наче її думки.

Голос Гелени. У нього очі то зелені, то сірі... Мені страшенно подобаються його очі. Вони такі неспокійні, у них завжди вогонь... Може, він проведе мене за село?.. Я люблю його... Невже він не бачить?.. Я скажу йому про це і піду... Ні, не скажу... В'януть мої слова... Я пройшла половину Росії і всю Україну, щоб зустріти свою любов... Мені хочеться пригорнутись до нього і сказати якісь слова. Я не знаю, що сказати йому...

Мовчання.

Голос Мирона. Чому вона мовчить! І я не можу промовити жодного слова... Я люблю цю дівчину... Треба підійти до неї і сказати... Зараз порахую до трьох і підійду... Один, два, три... Ні, я скажу їй на прощання... Мені треба йти... Не можу йти...

Голос Гелени. Я скажу йому, коли повернусь... Дівчині незручно чіплятись мужчинам на шию... Які дурниці... Мене ще ніхто не цілував... Я боюсь ходити вночі... Коли б вони знали, як мені буває страшно... трошки страшно... Якби він пішов зі мною... Ми пройшли б удвох усюди... Я була б вірним другом... Мені треба йти... і я плачу сухими слізьми... Яка темна ніч... і не видно моєї зорі...

Голос Мирона. Мені не можна любити її, бо тоді я забуду про революцію... Коли б вона повернулась... Я скажу їй, що вона красива... Ні, любов розслаблює

мене... А я міг би з нею одружитись... Мені треба йти...

Мирон. Мені треба йти.

Гелена. Ідіть, Мироне.

Мирон. Я вас буду чекати.

Голос Мирона. Ще крок і я доторкнуся до її грудей...
У мене паморочиться голова...

Голос Гелени. У мене паморочиться голова... Хай
уже йде, бо я нароблю дурниць... Гелено, не смій...

Гелена. Ідіть уже.

Мирон мовчки вийшов.

Гелена складає речі, принесла мішки.

Входять Андрій і Ганнуса. Андрій — русявий, сором'язливий хлопець в старому галіфе з леями і в опорках. На голові — кавалерійський кашкет. А взагалі Андрій зараз нагадує пересувний арсенал: хрест-навхрест кулеметні стрічки, за плечима гвинтівка, на поясі гранати. Гелена схвала пістолета.

Андрій. Я вам полагодив візка, Гелено. Сказав Дорош, щоб ви вже йшли. Я вас проведу.

Гелена. Спасибі.

Ганнуса. Це, Гелено, Андрій, той, що...

Гелена. Ми вже знайомі. Приймай гостя, Ганнусю, а я зберуся в дорогу. *(Вийшла)*.

Ганнуса. Хоч би голос подав, а то — наче німий.

Андрій. Якби щось запитали, то я сказав би.

Ганнуса *(підводить Андрія до грамофона)*. Оце — грамофон. Бачиш, ось коробка. Накручуєш, потім ставиш оце і — грає.

Андрій. От живуть...

Ганнуса. Тепер можеш іти.

Андрій. Я Гелену почекаю. Ганнусю, хай заграє.

Ганнуса. Попроси.

Андрій. Кого?

Ганнуса. Мене.

Андрій. Прошу тебе, хай заграє.

Ганнуса. Не так проси.

Андрій. А як?

Ганнуса *(кинулась до полицки, розгорнула якусь книжку, показує)*. Отак мене проси.

Андрій. Та що ти, Ганнусю!

Ганнуса. Ставай!

Андрій, заглядаючи в книжку, стає навколішки.

На одне ставай. Так. (*Простягнула руку*). Цілуй.
А н д р і й. Та що ти? Я ж червоний боєць... І хочу бути
гегемоном, як Мирон.
Г а н н у с я. Цілуй. Це по-культурному, мені Гелена роз-
казувала.
А н д р і й. Ну хіба що раз. (*Поцілував руку Ганнусі*).
Г а н н у с я (*поставила пластинку*). Тепер слухай.

Музика.

А н д р і й (*після паузи*). От живуть! Це, мабуть, на мико-
лаївські гроші за нього карбованців тисячу треба
дати.
Г а н н у с я (*показує на глобуса*). А це глобус... Отака
наша Земля, кругла.
А н д р і й. От живуть...
Г а н н у с я. А ми ось тут. (*Читає*). «Російська імперія...»
А н д р і й. Нема зараз ніякої імперії... (*Розглядає*). От
живуть...
Г а н н у с я. А тут всякі лікарські інструменти...
А н д р і й. Колись і я вивчусь, усе знатиму... Я можу і на
механіка вивчитись або на телеграфіста, їй-богу...
Кавав Мирон, що після війни пошле мене вчитись...
Г а н н у с я. А Катерина пустить?
А н д р і й (*з докором*). Ганнусю, мені, крім тебе, нікого
не треба.
Г а н н у с я (*замріяно*). І мені...

Увійшла Гелена, зодягнута в дорогу, з мішком в руках,
вирвала з зошита листок паперу, щось написала.

Г е л е н а. Ходімо, Андрію. Ганнусю, це батькові віддаси.
Г а н н у с я. Купиш мені хустку?
Г е л е н а (*після паузи*). Куплю... Красиву-красиву, ні
в кого такої не буде.

Андрій узяв мішка, щось шепнув Ганнусі і вийшов.

Г а н н у с я. Подобається тобі Андрій?
Г е л е н а. Дуже... Людину, Ганнусю, найбільше, знаєш,
що прикрашає?
Г а н н у с я. Вбрання.
Г е л е н а. Любов, дівчинко. Любов. Справжня, чиста, щи-
ра. З нею людина стає красивою, сміливою... Хай
завжди буде в тебе любов, Ганнусю.
Г а н н у с я. А в тебе?
Г е л е н а (*після мовчання*). У мене в.

Гелена. Так. Щаслива...

Ганнуся. Ти щаслива?

Гелена окинула поглядом кімнату, ніби прощаючись, взяла батьків халат, на якусь мить припала до нього обличчям і вийшла. Ганнуся провела її поглядом, потім поставила пластинку. Музика. Ганнуся накинула на себе білий халат і закрутилась у танці. Вона не помітила, як увійшов Мичковський і ніжно дивиться на неї.

Ганнуся (*побачила Мичковського*). Ой!

Мичковський. Танцюй, Ганнусю, танцюй, дитино...

Ганнуся (*побала записку*). Це вам від Гелени.

Мичковський (*читає*). «Тату, не йди без мене до Пшемшля...»

Ганнуся. Якщо я вам не потрібна, то... бо мене... чекають...

Мичковський. Іди, Ганнусю.

Ганнуся вийшла. Мичковський перечитує записку.

Музика.

Переміна світла.

Мичковський, закутавшись у плед, сидить на канапі з запискою в руці. За вікном чути цокіт копит. Хтось стукає в двері. Мичковський вийшов. Голос Сірого: «Тут лікар живе? Відчиняй! Та швидше!»

Входить Мичковський, за ним — Сірий з наганом в руці.

Сірий. Хто є, крім вас?

Мичковський. Нікого.

Сірий (*заглянув у другу кімнату*), *відчинив сінешні двері, гукнув*). Хлопці, можна!

Входить Клим Островий. Високий, міцний. Синій жупан і френч наопашки. Ліва рука і груди перебинтовані. Островий ступає важко, видно, що йому коштує неймовірних зусиль кожен крок. Подзенькують шпори на хромових чоботях. Маузер на поясі, нагайка в руці.

Островий. Сірий, хай хлопці забирають коней і чекають біля хутора.

Сірий. Слухаю, пане сотник.

Островий. Жодного пострілу, щоб не помітили!

Сірий. Могила, пане сотник.

Островий. Хай простежать за Дорошем і Кагарликом, вони кудись збираються.

Сірий. Слухаю.

Островий. Сам стій у сінях і...

Сірий. Не сумлівайтесь, пане сотник. (*Вийшов*).

Островий. Я... поранений... в руку... давно...

Мичковський. Хто ви?

Островий. Не питайте. Розв'язуйте, бо я сконаю від болю... Швидше!

Мичковський розбинтовує руку.

Я прошу врятувати мені руку — озолочу... Чусте, мені потрібні руки... (Стогне).

Мичковський. Коли ви були поранені?

Островий. Тиждень тому... Ну, що? Я не можу поворухнути навіть пальцем, чорт забирай! Та говоріть же що-небудь!

Пауза.

Мичковський. У вас гангрена.

Островий. Що?!

Мичковський. У вас гангрена. Якщо не ампутувати руку, то вам не довго залишиться... Чому ви не звернулись зразу до лікаря?

Островий. Там, де я був, пане, тільки вили вовки після бою.

Мичковський. У мене, пшепрашам, нема наркозу... Хай ваші товариші поїдуть до повіту, може, дістануть...

Островий. Ріжте!

Мичковський. Як, пшепрашам, без анестезії?

Островий. Ріжте, я вам сказав! (Майже упав на канану).

Мичковський. Я не можу, ви собі не уявляєте, що то за біль.

Островий (крізь зуби). Ріжте...

Переміна світла.

Островий лежить на канапі, прикритий жупаном, тихо стогне. Мичковський стоїть біля вікна, витирає руки.

Води... води... палить мене вогнем. Води.

Мичковський напоїв його водою.

Котра година?

Мичковський. Третя.

Островий. Мене хтось кидав у прірву... глибоко... темно, і там були... шури... Сірий не повернувся?

Мичковський. Ні.

Островий. Шури... у прірві... Мені болять всі кістки і... рука... мою руку з'їли шури... Де ж він? Чому її

нема? Вона прийде... Я, мабуть, помираю. (*Пробує встати*). Ні, я ще...

Мичковський. Ви мусите лежати хоча б три дні.

Островий. Я не можу лежати й години!

Мичковський. То не є розумно, пане Островий. Ви ризикуєте життям.

Островий. Я звик... Я не можу тут залишитись... Болить рука, болить...

Мичковський. Так завжди буває після ампутації... Ви ще довго будете відчувати її.

Островий. О, як вона була потрібна мені, моя рука. (*Стогне*).

Чутно кроки. Увійшла Любина. Злякано дивиться на Острового, сповзла з плечей чорна хустка. Любина впала на коліна перед Островим.

Любина. Кліме! Що з тобою? Це я! Де ти був ці довгі роки?.. Я чекала тебе... А тепер уже пізно... Де ти блукав?

Островий. Дай я подивлюсь на тебе, Любино. (*Майже кричить*). Пане лікар! Світла! Проженіть цю темряву, бо вона дивиться мені в душу!

Мичковський підкручує гюта і виходить в суміжну кімнату.

Любина. Боже, який ти блідий. (*Відхилив полу жупана*). Де твоя рука?

Островий (*хотів підвестись, але безсило впав на подушку*). Нема... Я так поспішав до тебе... Але між нами завжди була прірва... я не міг здолати її. Я люблю тебе, згубо моя, моя нещасна Любино! Я стомився... я скам'янів у чеканні... Ти не забула мене? Не забула наших вечорів?.. Води... Горить усе...

Любина поїть його водою.

Любина (*вдивляється в обличчя Острового*). Це наче сон... Ти колись приходив до мене уві сні щонаочі, заглядав у чорні вікна і цезав на світанні, ніби сонця боявся... І я проклинала сонце, бо воно проганяло тебе... Якби ти прийшов тоді, то я не віддала б тебе ні сонцю, ні темним ночам... А тепер... Я чекала тебе три роки... Як ти тяжко стогнеш... Це мене карає бог... Віддай мені свій біль і свої муки... Я все стерплю... А я не винна... Я полюбила Дороша. (*Крикнула*). Він умирає!

Швидко увійшов Мичковський, нахилився над Островим. Десь далеко пролунали постріли. Мичковський готує шприц.

Мичковський. Він втратив свідомість.

Любина. Врятуйте його, благаю вас! Відженіть цю смерть! Робіть щось!

Мичковський *(зробив укол)*. Заспокойтесь, пані.

Любина. Кліме! Ти чуєш мене?

Островий. Чую... І не прощаю. *(Зірвався з канапи і впав на підлогу, завив від болю)*.

Крикнула Любина. Мичковський схопив якусь пляшечку, схилився над Островим.

Кулемет... Кулемети, Сирій! Стій! По комісарах — вогонь! Стій! *(Знову хоче зірватись з підлоги, але вже свідомість повернулася до нього)*. Мені погано, Любіно...

Любина і Мичковський кладуть Острового на канапу.

Любина. Зараз тобі стане легше.

Островий. Поклади мені на груди свою руку... Твої коси пахнуть любистком... Ні, зеленими врунами... колосками... О, я не забув, як пахнуть колоски... Котра година? Ще не світає?

Любина. Уже зажеврилось небо на сході...

Островий. Хай би ця ніч була вічною... Ні, ніч і ти... і більше нічого, і більше нікого... Але я мушу йти...

Любина. Куди?

Мичковський. Пан Островий, пшепрашам, з'їхав з глузду. Вам треба лежати.

Островий. Я мушу. *(Зібравши всі свої сили, встав, ступив кілька кроків)*.

Від нього, мов од примари, відступає Любина. Мичковський накинув на нього жупан, вийшов.

Любина. Ти залишишся, чуєш!

Островий. Щоб твій Дорош пристрелив мене, як собаку?

І, мабуть, лише тепер Любина збагнула, хто стоїть перед нею. Вона мимоволі відступила до стіни, немов шукаючи захисту. Цокіт копит.

Любина. Ти... ти... ні...

Островий. Я — сотник вільного війська отамана Чорного.

Любина. Кліме!

Островий. І не дивись на мене такими очима. Моя совість чиста перед тобою і перед... Україною... Не вийшов з мене комісар... Я не продався, як твій Дорош...

Любина. Неправда!

Островий. Ти не плач... Я, може, тобі й прощу... Не плач, бо мене печуть твої сльози.

Любина. Краще б я не бачила тебе ніколи.

Островий. Збирайся!

Любина. Куди?

Островий. Зі мною.

Вбігає Сірий.

Сірий. Пане сотник, сюди їдуть. Їх двоє, верхи.

Островий (*вихопив маузер, відчинив вікно, до Любини*). Ховайся! Сірий, гранату!

Любина. Не смійте!

Чути покiт копит.

Увійшов Мичковський.

Островий. Геть! (*Кинувся до дверей, але втратив свідомість*).

Мичковський і Сірий підхопили його і винесли в другу кімнату.

Любина. Що мені робити, що?

Швидко входить Северин Дорош. Любина ледве встигла сховати під хустку шапку Острового.

Северин (*до Любини*). Де Мичковський?

Мичковський входить з другої кімнати.

Северин. Станіславе Казимировичу, Мирона поранили! Вас проведе Андрій. Сідайте на мого коня. Швидше!

Мичковський (*збирає інструменти*). Поранення тяжке?

Северин. Не знаю. Ми біля хутора наскочили на гайдамацький роз'їзд.

Мичковський. Іду, але в мене пацієнт...

Любина (*нетерпляче випроводжає Мичковського*). Ідіть, ідіть уже, я сама...

Мичковський вийшов.

Северин (*виглянув у вікно*). Андрію, потім коня приведеш!

Цокіт копит.

Що з тобою, Любино?

Любина (*поступово опанувала себе*). Нічого... Хто Мирона поранив?

Северин. Гайдамаки... Вони когось чекали... Темно було. Вони вдарили по нас. Я оглянувся — лежить Мирон на полі, і кінь над ним... А ти чого тут серед ночі?

Любина. Це я... я... прийшла... погано мені стало. Я по ліки...

Северин. Ти вся тремтиш, ходімо, я відведу тебе до дому.

Любина. Не можу... Я повинна дочекатись лікаря... Іди, Северине, іди...

Северин. Я не залишу тебе саму. Що з тобою сталось?

Любина. Я ж тобі казала... Я, я... вже ношу його під своїм серцем.

Северин. Зараз привезу Мичковського. (*Виглядає у вікно*). Де ж це Андрій запропастився?.. Тобі краще? Не хвилюйся, Любино, все буде добре... Я зватра ж заберу тебе до себе... Ні, ні, мовчи... Ми будемо разом...

Цокіт копит.

Голос Андрія: «Северине, виходь!» Щось упало в суміжній кімнаті, Северин насторожився, Любина випроваджує його.

Любина. Іди, іди.

Северин вийшов.

(*Мов скам'яніла біля дверей. Потім кинулась до вікна*).

Цокіт копит.

(*Покликала*). Северине! (*Але зразу ж замовкла, злякано подивилась на двері, за якими, може, конав Островий*).

По радіо чути тихий, тривожний голос Любини.

Голос Любини. Ні, я не можу видати його. Вони не повинні зустрітись, бо один з них сьогодні буде мертвим... А якщо Северин? Ні, ні! Не хочу, щоб смерть чорною приморою стояла над моїм життям і над ним, ще не народженим...

З кімнати вибігає з маузером Островий. За ним — Сірий.

Островий. Втік?.. Що зі мною буде?.. (До Любиної).
Сука! Уб'ю! (Похитнувся). Рука... Гади...

Сірий вийшов.

Любиної. Ідь звідси!

Островий. Проганяєш? Я без тебе не поїду. Не поїду!
Нікому тебе не віддам... Я стільки років чекав тебе,
Любино...

Любиної. Пізно ти приїхав, та ще й не на тому коні...

Островий. У мене коней багато... Цілі табуни землю
копитами б'ють... І світ за мною горить...

Любиної. І виростають хрести.

Островий. Праведні... Збирайся! А з Дорошем я сам
колись попрощаюсь...

Любиної. Він мій. У мене вже кров його...

Островий. Так ти мене чекала? Я виточу її, по краплі
лині виціджу. Скільки ж платять за ніч комісари?

Любиної. Не смій!

Островий. Тараню чи пшоном розплачуються?

Любиної. Я тебе не хочу бачити. На твоїх руках... кров
народу.

Островий. Я — вояк... Я за святе діло воюю. За волю.
Я не хочу ні перед ким плазувати, мені набридло бу-
ти хробаком... Хіба ти не знаєш, як я жив? Я був
бидлом, наймитом... Пухнув з голоду, і короста роз'-
їдала моє тіло... Тепер я всім відомщу... всьому світо-
ві... За мною військо йде. Я буду карати і милувати.

Любиної. Не будеш... Хто тебе навчив цьому? Хто зро-
бив з тебе бандита?

Островий. Я не бандит. Я — сотник вільного війська.
У мене є гербова грамота від отамана Чорного і його
уряду. Мені дадуть шістнадцять десятин землі і
хутір... Чуєш? Шістнадцять десятин! Стану на ній,
вросту ногами і... нікого не підпущу. Хто посягне —
горло перегризу... І ти будеш зі мною... Вистраждана,
вигорювана, сплюндрована моя любов...

Любиної. Не буду... Я... я... ненавиджу тебе... Це, це
твоїми руками Чорний і Денікін заливають кров'ю
нашу землю. Ти... ти зрадник!

Островий (вихопив маузер і кинув до ніг Любиної).
Бери, стріляй, якщо я бандит! Стріляй у саме серце...
там — тільки ти...

Цокіт копит.
Вбігає Сірий.

С і р и й (*підняв маузер*). Сюди знову їдуть... Світає, пане сотник, небезпечно... Я не знаю, як ви дійдете.

О с т р о в и й. Дійду, доповзу. (*До Любики*). Я прийду по тебе... Чекай. Не сховаєшся ніде. На краю світу, під землею, в хмарах знайду. І не врятує тебе ніхто. Ні Северин, ні бог, ні сам чорт не врятує.

Островий і Сірий вийшли. Любики впала на канапу і тихо заплакала.

З а в і с а

ДІЯ ДРУГА

Картина третя

Минуло два тижні.

Осіннє надвечір'я.

Майдан, видно стіну давіниці, двері зірвані з петель. На стіні написано чорними каракулями: «Смерть Денікіну!» і «Я люблю тебе, Маруся». Далі — зруйнований мур і пощерблені мармурові сходи, що, напевне, ведуть до панського будинку. Біля них — старовинний ліхтар на стовпі. Кілька почорнілих від часу колод. Валяється поламаний столик і крісло з високою обідраною спинкою. У глибині сцени не виразно бовваніє старий похилий хрест. Входить М и р о н К а г а р л и к. У нього перев'язана голова. Вийшов на сходи, заглянув у будинок.

М и р о н (*гукає*). *Андрію!* Чого ти прикипів до неї? Ганнусю, відпускаяй мого писаря, бо я без нього — як без рук.

Увійшов Андрій у своєму бойовому спорядженні. Крім гранати, на поясі у нього висить ще велика чорнильниця. Андрій несе оковану скриньку з великим замком.

А н д р і й. Там хоч трохи прибрали?

М и р о н. Не встигли. Хоча б для шпиталю дві кімнати опорядили, бо Мичковський жити не дасть.

А н д р і й. Де ж буде Радянська влада?

М и р о н. Тут.

А н д р і й. Ставити канцелярію?

М и р о н. Став. Попросиш якусь молодичку, щоб підлогу помила.

А н д р і й. Тітці Василині скажу.

М и р о н. Відчиняй канцелярію, наказа писати будемо.

Андрій поставив крісло для Мирона, сундучка — на пень, столика підсунув до колоди, щоб не перекинувся, відімкнув сундучок, дістав лист шпалери, відв'язав чорнильницю.

А н д р і й. Що писати?

М и р о н. Наказ, черга...

А н д р і й. Вісімнадцята... Ой і багато ж ми наказів пишемо. Зібрав би сход і сказав, що там треба.

М и р о н. Сход — само собою. А печатку до чого я приб'ю? Наказ без печатки все одно, що... колесо без шини — моці не має... Пиши. *(Повільно диктує)*. «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» Це зверху, безповоротно, великими літерами.

А н д р і й. Знову «єднайтеся»?

М и р о н. Ти мене, Андрію, не вчи. Казав же Северин, що без пролетарів не можна, бо це гегемон революції... Та пиши красиво!

А н д р і й. Взяв би собі якусь дівчину за писаря, то вона б тобі кожну букву виводила.

М и р о н. Не може при мені дівчина бути писарем, бо в мене іноді такі слова зриваються, що...

А н д р і й. Чув... Некультурний ти, Мироне.

М и р о н. Що?

А н д р і й. Некультурний, кажу.

М и р о н *(з жалем)*. Да.

А н д р і й. А я вже культурний... Ти коли-небудь руку дівчині цілував?

М и р о н. Ні... Матері цілував...

А н д р і й. А я вже.

М и р о н. Це тільки буржуазія руки цілує. Ти мені дивись! Кому руку цілував?

А н д р і й. Ганнусі.

М и р о н *(після паузи)*. Тільки ж дивись, щоб ніхто не бачив.

Пауза.

А н д р і й. Ганнуся сказала, що Гелена тебе...

М и р о н *(перебиває)*. Пиши! «Червоний комітет бідноти села Березни звертається до пролетарської свідомості і наказує революційним громадянам, контрреволюційним куркулям... і батюшці...» Батюшку викресли... Ні, не так. *(Замислився)*.

А н д р і й. Сказала Ганнуся, що Гелена любить тебе... Колись призналась їй.

М и р о н (*перебив*). Пиши! «Революційних громадян комбед прорисить, а контрреволюційним куркулям наказує категорично і... безповоротно здати хліб і фураж для фронту. Список додається». Написав? (*Виймає велику дерев'яну печатку і з силою прикладає на шпалери*). Стерлась печатка. Серпа й молота ще видно, а колосочків нема. Треба попросити дядька Македона, щоб нову вирізав.

А н д р і й (*все ще думає про своє*). Казала Ганнуся, що старий фєршал всі ночі не спить, все по хаті ходить...

М и р о н. Треба казати не «фєршал», а «фєльдшер».

А н д р і й. Добре. Чому її досі нема, Мироне? Вже тиждень, як мала повернутись.

Мирон відійшов, мовчить.

Жалко її.

М и р о н. Приїде Северин з повіту, може, що розкаже.

А н д р і й. Хороша дівчина була... Ганнуся розказувала, що...

М и р о н. Чого панахиду розводиш?!

А н д р і й. Я нічого, просто згадав... Дуже культурна дівчина... А ти...

М и р о н. Культурна, культурна! Поки не розтрощимо банди й Денікіна — ти мені про цю культуру забудь, бо дівчата для революціонера — це, значить, перва погібель! Тобі треба, к приміру, в бій їти, або... коня чистити, гвинтівку, чи в дозорі стояти, а ти... про неї думаєш... То який же ти в чорта боець і гегемон, коли в тебе в серці не пролетарська злість до ворога світової революції, а... любовна кваша? Відвоюєшся, а тоді хоч соловейком заливайся на всю округу і руки цілуй — нічого тобі не скажу, а зараз про все забудь. Так я розумію.

А н д р і й. А я від любові ще зліший стаю до ворогів світової революції і комбеду.

М и р о н. Все одно забороняю. Ленін так ставить вопроса: або ми, або вони... І ніякої любові бути не може!

Пауза.

А н д р і й. Мироне, а Ленін жонатий?

М и р о н (*категорично*). Ні! Для Лєніна перве діло — революція! «Всі на фронт!» — і ніякої любові!

А н д р і й. Ну, а Северин і Любина... Северин же ще більший більшовик, ніж ти, а...

М и р о н. Та замовчи ти! Я і до нього доберусь.

Входять Македон і Опанас з сажнем в руці. У Опанаса на носі старовинне пенсне, прив'язане мотузочком до гудзика. Він раз по раз поправляє його. Поскидали шапки.

М а к е д о н *(відкашлявся)*. Вся власть Советам.

Кагарлик мовчить.

Вся, кажу, власть Советам. *(Шарпнув Опанаса за рукав)*.

О п а н а с. Вся чисто власть Советам.

М и р о н. Ви чого переді мною шапки скидаєте?!

Македон і Опанас наділи шапки.

Тепер буду з вами говорити, товариші революційні громадяни. Ніяк вас до свободи не привчу.

А н д р і й. Дядьку Опанасе, а що то у вас на носі?

О п а н а с. Окуляри такі... Герасим у панському маєтку вчора знайшов, то я виміняв у нього.

М а к е д о н. Теля віддав.

А н д р і й. Та ну!

О п а н а с. Що «ну»? «Декрета» ж про землю хотів сам прочитати, а то другий рік ношу... Що для мене теля? Цілий рік мучився, а зараз ніби на світ народився... Все чисто прочитав... Тепер, Мироне, я з тобою по «Декрету» говорити буду. Розкажуй, як з землею буде.

М а к е д о н. Ми від громади прислані.

Андрій вловив погляд Мирона і вийшов.

М и р о н. Приїде з повіту землемір, і всю панську землю розділимо.

О п а н а с. Ми і самі можемо... Я ось уже сажня зробив. Візьми. Добрий сажень.

М и р о н *(взяв сажня, роздивляється, потім вийняв з-за халляви складаного аршина, зміряв)*. Ви що ж, Опанасе Кіндратовичу, Радянську владу обдурюєте?

О п а н а с. Ти мені політики не підшивай.

М и р о н. А сажень на п'ятнадцять вершків більший!

О п а н а с. Та ну! А наче міряв...

М и р о н. Мене, Опанасе Кіндратовичу, не проведеш...

О п а н а с. Ошибка, конешно, вийшла...

Македон. Ну, може, на який вершок помилився чоловік.

Опанас. Конешно, для громади сажня робив... І якби мені якийсь зайвий клаптик землі прирізали, то згодилася б... У мене, як той казав, вісім спідниць в хаті. Заміж колись треба буде видавати, Катерина вже в годах, Ксеня — дівка на всю губу, Маришка — на хлопців оком косить, Галя павшпиньки спинається, у Мотрі пазуха наливається... Дика дивізія...

Мирон. Наша власть нікого не зобидить, Опанасе Кіндратовичу. Хай спинаються ваші дівчата — всіх землею і радістю наділимо.

Опанас. Конешно.

Мирон. Ми вам не тільки землю дамо, а... небо й зірок...

Македон. Це добре, коли над полем зоря... Борони тягнеш, сієш чи косиш — вона над тобою... І сині роси на світанні, як гіркі сльози землі, і молоді вітри... У цей час і сам стаєш вищим і чистішим душею... Наче сонце вічне воскресє в тобі...

Опанас. Конешно, але щоб до кожної зірки ще по десяти п'ять...

Македон. Я тобі про небесну і земну красу, а ти про своє. Не може чоловік без краси на світі жити.

Опанас. Але якби з цієї зірки та ще й користь якась була, тоді б я...

Мирон. Може, колись доберуться люди і до зір.

Опанас. Буť такого не може. Там твердь небесна. Батюшка говорили...

Мирон. Дурний ваш цп і його молитва! Мені сам Дорош казав, що там... атмосфера, значить... матерія, і, одним словом, бога нет.

Опанас. Якщо Севери казав, то конешно. Але де там матерія взялась, хтось же її туди привіз?

Македон. То все наука, Опанасе, не твого розуму діло.

Опанас. Ні, якщо вже я, значить, народжений на світ, то ти мені про все дай понятія... Оце вже окуляри маю, то за книжки засяду і до різдва всі науки пройду... А сажень, Миронє, хай буде.

Мирон. Сажня ви змайстрували, а хліба для фронту мало здали.

Опанас. Більше нема.

Мирон. Брешете ви, Опанасе Кіндратовичу, безповоротно, вибачайте на слові. Ви ж орендували землю? Сховала Васишина.

Опанаас. Може, якийсь пуд і вкинула.
Мирон. А Македон Степанович здав і в загін самооборони записався, а ви?
Опанаас. То записуй мою дивізію. Моя Василина за трьох справиться, як, борони боже, шаблю спірє. І Катерину запиши... Якби в мене сини були... Нема синів.

Мовчання.

Македон. Нема синів... *(Ніби сам до себе)*. Грицькові ще нічого... Пише-каже, що в австріяк... хромові чоботи, пише... каже, що баришні, пише... а Йван пише... *(жест)* жизнь моя, тату...

Мирон. Повернуться сини, Македоне Степановичу.

Опанаас. Конешно... А хліба нема, Мироне.

Мирон. Два пуди хліба для революції пошкодували...

Опанаас. Ти, Мироне, не дуже, бо я, може, більший революціонер, ніж ти.

Мирон *(розсміявся)*. Ви революціонер?

Опанаас *(до Македона)*. Сміється, бачиш? *(До Кагарлика)*. Якщо ти хочеш знати, то я... може, той... *(Ще раз глянув на Македона)*. Контр... революціонер...

Мирон. Оцьому повірю! Контра ви і є, Опанасе Кіндратовичу.

Опанаас. Ти собі говори що хочеш, а я, значить, собі... червоний контр... революціонер. Як німці відступали, то я в них палімйота вкрав і через Македона передав Дорошеві в загін. Скажи йому, Македоне.

Македон. Передав Опанас кулемета.

Мирон. Контрреволюціонер по-вченому — значить контра. Пойняли?

Опанаас *(безпорадно дивиться то на Македона, то на Кагарлика)*. Пойняли, тільки що це воно?

Мирон. Всі, хто проти нас.

Опанаас. Конешно. А палімйота я... відбив у німців і прініс, і... давай мені землі на всю дивізію, бо я і від німців, і від петлюрівців через політику постраждав.

Мирон. Почекайте, почекайте, а хто петлюрівців з хлібом-сіллю зустрічав?

Опанаас. То Василина. Вона була без поняття. І ти мені цим очей не коли, бо якби не Василина, то я, Мироне, сам був би гегемоном і комбедом... і ходив би в Северином по праву руку... І зараз, якщо ти вже так

хочеш, запишуся в загін і рвону на Денікіна хоч сьогодні. Записуй!

Мирон. Отак би зразу.

Опанас. Або трохи пізніше... Бо якщо і ви підете на фронт, то хто землю засіє? Як дасте мені землі, то я хліба на весь полк насію...

Македон. Опанас насіє. А хліба треба, бо на ньому весь світ тримається і... революція на ньому замішана.

Мирон. Це правда. Але зараз треба владу свою захистити.

Опанас. Якби Ленін приїхав сюди зі своєю дивізією, то тікав би цей Денікін з бандами, аж курява стояла б над землею.

Мирон. З якою дивізією? Нема в Леніна ніякої дивізії. Він усіма арміями червоними командує, народом...

Опанас. Я ж кажу, якби приїхав з арміями, то з Денікіна і гудзика не зосталось... Леніна, кажуть, ні куля, ні шабля не бере.

Македон. Хіба Ленін з солдатів?

Опанас. Конешно!

Мирон. Що ви там торочите, Опанасе Кіндратовичу? Ленін — учений... Найученіший революціонер, гегемон світового пролетаріату і... друг Карла... товариша Маркса.

Опанас. Гм. Ти Кузьму Червінного з Горобіївки знаєш? Біля млина живе.

Мирон. Знаю.

Опанас. Так оцей Кузьма з Леніним служив в одному ескадроні. О.

Македон. Ні, Ленін з робочого люду, він в Пітері на литейному працював.

Опанас. Був на литейному, а потім на фронт пішов, у кавалерію.

Мирон. Бреше Кузьма! Безповоротно бреше!

Опанас. Щоб я жодного слова не зв'язав, якщо це не свята правда. Сам чув, як розказував Кузьма на ярмарку в Борщагівці. Каже, що на всю армію не було хоробрішого за Леніна. Генерали перед ним навитьяжку стояли. Штири «єгорії» має, повний, значить, єгорівський кавалер. За солдата і за бідних — горою стояв. Кінь у нього — вороний, вдарить копитами — іскри січе, гривкою — вітер здіймає... Отак. Якби Ленін, то він ці банди сам порозганяв би, лічно... і без нас обійшовся.

Мирон. Не може Ленін без народу.

Опанас. Ленін не може? Македоне, скажи ти йому. Нічого ти, Мироне, хоч і партійний, не знаєш. Штири «горії» — це тобі що, жарт?

Мирон. Ніхто не може без народу... І Ленін не може.

Опанас. Прикуси, Мироне, язика, бо я, конешно, мовчати, але як почує Дорош, то виженуть тебе з вашої партії, аж загуркоче.

Мирон (*розсміявся*). Народ для Леніна — перве діло, бо наша партія — за народ.

Македон. І я так розумію.

Опанас. Конешно. Але Кузьма брехати не буде... Точно, штири «горії»... Одним словом, Ленін!

Македон. Ще люди про комунію, Мироне, говорять, як воно буде? Так, як ти розповідав, чи...

Мирон. Ні. Сказав Северин, що це діло добровільне.

Опанас. Конешно, бо я — несогласний. Кажуть, ніби всіх зженуть в одну хату, з одного котла їсти будуть і під однією ковдрою спати.

Мирон. Все це брехні куркульські!

Македон. Не може бути такого.

Опанас. Конешно, бо хто таку ковдру пошив? І під однією ковдрою неудобство, бо кожен, значить, живий чоловік... А моя Василина за комунію. Не хоче брати землі.

Мирон. Про все домовимось. Я вас, Македоне Степановичу, прошу печатку мені підправити. (*Подає печатку*). Колосочки стерлись. Виріжте мені замість них, безповоротно, дві шаблі по боках.

Цокіт копит.

Опанас. Колосочки краще.

Мирон. Час такий, що без шаблі ні серпа, ні молота не втримаємо.

Македон. Зроблю. Для нас шабля — діло звичне.

Опанас. Конешно... То, значить, записуй мене в загін, і хай видадуть мені ружжо.

Опанас і Македон виходять. Мирон складає якісь папери в скриньку.

Входить Северин Дорош, видно, що тільки зліз з коня, в руках нагайка.

Мирон. Нарешті! Дізнався? Де вона, чому досі нема?

Северин. Вона не скоро прийде, Мироне.

М и р о н. Вбили? Кажі? Коли? Що з нею?

Пауза.

С е в е р и н. Військова революційна Рада України направила Гелену із завданням у Білорусію в польські з'єднання... для агітаційної роботи. Ось передала батькові і тобі. *(Подав Миронові складений аркушик паперу)*.

М и р о н. А казала, що повернеться... Що ж ти батькові скажеш?

С е в е р и н. Вона сама написала про все.

Мирон читає листа.

Ця дівчина, Мироне, страху не знає.

Мовчання.

М и р о н. Северине, що таке Венера?

С е в е р и н. Богиня така була. Красива, шельма! Я колись у нашого пана бачив, з мarmуру вирізана...

М и р о н. Ні, вона про зірку пише... Я прочитаю, тільки не смійся. *(Читає)*. «Коли з'явиться на небі ця зірка — я завжди буду дивитись на неї... Коли-небудь погляньте і ви... тоді зустрінуться наші очі і ви почувете мій голос...»

Мовчання.

С е в е р и н. Вечірню зірку Венерою звать... Он вона... Бачиш?

М и р о н. Бачу...

С е в е р и н. Дивись і слухай...

Мирон відійшов.

Це добре, коли є зірка, Мироне.

Мовчання.

М и р о н. А якщо не зустріню ніколи? *(Пауза)*. Я не сказав їй ні слова.

С е в е р и н. Треба вміти чекати. Рік, два, п'ять... все життя.

М и р о н. Все життя...

Мовчання.

С е в е р и н. Патрони привезли?

Мирон. Мало патронів. Я роздав хлопцям... Один кулемет у нас залишився, та й бійців на пальцях порахувати можна...

Северин. Щоночі виставляй пости, Мироне. Знахобнів Чорний до краю. Вчора на Кам'янку налетів якийсь Однорукий з каральним загonom. Всіх комбідівців постріляли.

Мирон. Якби нам хоча б шабель двісті. Ми показали б і Чорному, і Однорукому! Безповоротно.

Северин. Бійці на фронті потрібні, Мироне.

Деся дуже далеко чути пісню: «Ой да вспомним, братцы, мы кубанцы...»

Мирон. Чуєш?

Северин. Полк на Самгородок пішов.

Мирон. А ми тут сидимо.

Северин. Треба комусь і тут.

Мирон. А мені оце щоб коня та шаблю!.. *(Тихо заспівує).*

Ой да как дралися мы с панами
От рассвета и допоздна...

Северин підхоплює пісню.

Мирон і Северин *(співають).*

С нами музыка играла —
Барабаны громко бьют...
Ой да командир наш не трусливый,
Вин все время впереди,
Получил большую рану
От бандита на груди...

Увійшла Любина, зупинилась, слухав.

Любина. Северине, я чекаю з учорашнього дня, а ти...
Северин. Зараз підемо, Любино. Запроси і Мирона, по-вечеряємо разом, поговоримо і попрощаємось. Взавтра я піду.

Любина. Знову?

Мирон. Куди?

Любина. Надовго?

Северин. Мабуть, надовго, Любино. Ревком посилав мене до Чорного.

Любина. До гайдамак?

Мирон. Навіщо?

Северин (до Любини). Тільки ти не хвилюйся. Там на-зрівас бунт. Наші товариші добре попрацювали... Ну мені і доручив ревком завершити цю операцію... Жупан маю... Побуду ще в гайдамацькій шкурі.

Любина. Який бунт, про що ти говориш?

Северин. Там сотні обдурених селянських хлопців. Ми розколемо військо Чорного, і вони перейдуть на наш бік.

Любина. Ти не підеш, туди, Северине.

Северин. Треба, Любино. Для нас треба, для партії... А я солдат. Ви тут з Мироном хазяйнують, землю роздайте — сіяти треба... Але й гвиптівок не випускайте з рук. Якщо налетять — дайте знати нашому полку в Самгородку. Він ще там з тиждень пробуде. Бийте в дзвони — їхні передові застави почують, тут недалеко. Ну і самі тримайтесь. Кулемета одного масте...

Мирон. Ти сам поїдеш?

Северин. Андрія візьму.

Любина. Ти не поїдеш, Северине... Ти не можеш поїхати до Чорного.

Северин. Любино, хіба ти ще не звикла?

Любина. Я не пущу тебе! Не пущу! Там... там... Клим Островий у Чорного.

Пауза.

Северин. Островий? Та ти що?

Мирон. Хто сказав?

Любина. Я бачила його... Він був тут...

Северин. Коли?

Любина. Тієї ночі, коли Мирона поранили.

Северин. Ні чорта не розумію! Клим Островий у Чорного?

Мирон. Ніколи не повірю!

Любина. І я не хотіла вірити, поки сама не побачила. Його вночі привезли до Мичковського. Він відрізав йому руку... Тоді, коли ти приходив,— Островий був у другій кімнаті.

Пауза.

Северин. І ти мовчала?

Любина. Мовчала. Не могла я сказати, не могла... Я не знаю, що тоді творилося зі мною... Я боялась за тебе... за своє щастя... Якби ви зустрілись, то була б смерть...

А я не хочу смертей! (*Кинулась на груди Северино-ві*). Я тоді думала тільки про тебе і... свою любов.

Мовчання.

Мирон взяв скриньку і поніс її кудись по сходах.

Северин. Іди, Любино, додому.

Любина. Ти мені скажи, що не підеш туди.

Мовчання.

Северин. Піду.

Любина. Він побачить, і тебе зразу схоплять!

Северин. Взавтра я мушу їхати.

Любина. Тоді візьми і мене з собою. Ти ж Гелену послав? Може, на смерть послав? А я теж могла б.

Северин. Якщо буде треба — підеш. Всі підуть.

Мовчання. Любина підійшла до Северина і так, як і тоді в хаті, взяла в свої ніжні долоні чубату голову Северина, дивиться просто в очі. По радіо тихий, задумливий голос Любини.

Голос Любини. Так тривожно в мене на серці... Може, востаннє ми так стоїмо... Опадає листя з кленів... Якби я могла, то пішла б з ним на край світу... від смерті захистила б... криницею стала б в степу, коли буде мучити його спрага... зорею зійшла б вночі на небі... битою дорогою простелилася б... У нього вже з'явилась сивина... Чому я не бачила її раніше? Я не зупиню його... Мабуть, для нього мало тільки нашого щастя...

Голос Северина. Не дивись на мене так тривожно... Я повинен іти... Я мушу... Крім тебе, у мене є ще обов'язок... Зрозумій, що так треба... для тебе, для нашого майбутнього сина... для всіх... Тільки народи мені сина.

Любина. Іди. (*Повільно вийшла*).

Увійшов Мирон.

Мирон. Тобі справді небезпечно з'являтися там, Северине.

Северин. Мене чекають товариші. І ховатись від нього я не буду... Хліб завтра відправте робітникам у депо, Мироне.

Мирон. Якщо переберемось через застави.

Северин. Хоч по небу, а довезіть... Учителя десь підшукайте замість Гелени... діти ж до школи приходять... Вдовам партизан допоможіть обсіятись.

Мирон. Я куркулів мобілізую... культурно... А Гелени ніхто не замінить...

Мирон дивиться в небо, шукаючи вечірню зірку.
Входить Опанас Деркач з статуеткою Венери Мілоської в руках.

Опанас. А я вам баришню для кумпанії приніс. (*Поставив на стіл, витирає шапкою пилюку*). У підвалі, сердешна, лежала. Герасим хотів її молотком, та я не дав. Жалко. Така фігура... Тільки якийсь дурний махамет руки пооббивав.

Дорош і Мирон підійшли, оглядають.

Мирон. Навіщо ви її сюди принесли, заберіть, безповоротно, щоб і духу її тут не було.

Опанас. Я вже додому носив, то Василина вигнала, бо у мене ж дивізія в хаті... А баришня натуральна... Шкода, як пропаде.

Северин. Це і є Венера, Мироне.

Мирон. Та ну? (*Пауза*). Хай стоїть, Опанасе Кіндратовичу. (*Переніс Венеру на маленький столик, подумав, скинув френча й накинув на статуетку*).

Опанас. Вид у неї, конешно, безприкслонний... (*Придивляється*). На мою Василю схожа. Йй-богу, всі форми Василяніні.

Северин. Це богиня, Опанасе Кіндратовичу.

Опанас. Ну то й що? Куди цій богині до Василяніні! Як ще молодою була, то як пройде — ярмарок у Борщівці завмирав. А як заспівав! Вітер стихав. А до роботи! Серп у її руках — наче блискавка, зірки жати могла... А як розмалює комина чи рушника вишиє! Куди цій богині! Якби хто мою Василю з каменя вирізав, ото було б диво! (*Пауза*). А ти, Северине, землеміра привіз?

Северин. Самі поділимо землю.

Опанас. Конешно. Я вже й сажня зробив. Давайте, хлопці, швидше, бо земля аж просить, щоб засіяли.

Мирон. Взавтра, Опанасе Кіндратовичу.

Опанас. Конешно. А баришня хай стоїть, для... краси життя... І скажи, Северине, щоб видали ружжо. Скоро нам з Македоном на пост, а який же я солдат без ружжа?

Дорош. Ідіть у ревком, там одержите.

Опанас. Спасибі. (*Вийшов*).

Мирон (*розглядає Венеру*). Добре богам. Поклони їм б'ють і зорі їхніми іменами називають... Ти хотів би, Северине, бути богом?

Северин. Ні.

Мирон. А я хотів би... Або хоч архангелом...

Северин. Який з тебе в біса архангел?

Мирон. Грішний.

Северин. Не проміняв би я, Мироне, нашого життя ні на який рай... Те, що я відчуваю,— богам і не снилось... Хіба знають боги, що таке атака, коли тільки вітер у вухах свистить і падає ворог до твоїх ніг. Або коли землю роздаєш людям... а вона лежить безмежна і вічна в ранкових синіх росах — чистих, як сама наша правда... або... замреш в обіймах коханої... Добре бути людиною на землі...

Мирон. Я ще ніколи не завмирав... В атаки ходив, хліб і землю роздавав, а того... не було... (*Пауза*). Ти мені скажи, Северине... Ленін жонатий?

Северин. Жонатий.

Мирон. Не брешеш?

Северин. У нього дружина — Надія Крупська. Теж революціонерка.

Мовчання.

Мирон. Да-а. А я думав, що любов у революцію більшовикам забороняється.

Северин (*розсміявся*). Чудний ти. Революція — це життя, Мироне, і нам треба дуже багато любові, щоб перемогти... і жити.

Мирон. Я про дівчат, Северине...

Северин. І дівчат треба кохати, щоб відчути всю красу життя, як Опанас Кіндратович каже... І поле, і ліс... і дитину на руках...

Мирон. І, значить, повну свободу.

Северин. І повну свободу. А за неї, Мироне, можна все віддати. Навіть життя.

Входить Станіслав Казимирович Мичковський. Він у довгій толстовці, солдатському галіфе і обмотках. На плечі висить брезентова сумка з червоним хрестом.

Мичковський. Пшепрашам, Мироне, але я буду скаржитись.

Северин. Що таке, Станіславе Казимировичу?

Мирон. Слово честі, взавтра все зробимо.

Мичковський. Прийшов до мене Мирон і сказав, щоб я став червоним фельдшером і відкрив шпиталь для Самгородського полку, бо привозять поранених. По дружбі з паном Мироном я погодився. Думаю, пособлю вашій революції, поки до Пшемишля не поїду... Відвели мені у панському майонтку дві залі, але там не є чисто. А я люблю порядок, бо я, пшепрашам, не який там коновал, а естем фельдшер Станіслав Мичковський!

Северин (*підійшов до Мичковського, подав листа*). Це від Гелени.

Мичковський (*тремтячими руками взяв листа, довго протирає окуляри. Розгорнув, почав читати*). пшепрашам бардзо... Гелено, моя дрога цуречка... (*Пробіг очима листа, потім притиснув його до грудей*).

Переміна світла.

Сутеніє.

На сцені Дорош, Мирон, Мичковський і Андрій.

Северин. Отже, Андрію, вирушаємо вдосвіта.

Андрій. Я готовий, Северине. Тільки в мене — ні коня, ні чобіт — пролетаріат...

Северин. Кінь буде.

Мирон. Чоботи свої дам. Скажеш матері, щоб юхтові дали.

Андрій. Добре. (*Подав ключа Миронові*). Візьми ключа від канцелярії.

Мирон. А ти Василину поклич, просив же, щоб підлогу помили.

Андрій. Зараз піду. (*Вийшов*).

Мичковський. І ще прошу вас, панове, дайте мені папір з печаткою, щоб з повіту ліків трохи прислали.

Мирон. Напишу, Станіславе Казимировичу.

Мичковський. І перкалю білого на бинти треба, і самогону, пшепрашам, бо спирту нема.

Мирон. Дістанемо.

Мичковський. І сестер милосердних треба.

Северин. Любина вам допоможе і Ганнуся.

Мирон. Опанасову дивізію покличемо.

Мичковський. Так, так, бо якщо вже я є червоний фельдшер, то запрошую вас до послуху і допомоги.

Северин. Спасибі вам велике, Станіславе Казимировичу, від нашої революції.

М и ч к о в с ь к и й. Але, шшепрашам, я ще ніц не зробив такого, аби мав подяку.

М и р о н. Багато ви зробили.

С е в е р и н. І за дочку спасібі вам.

М и ч к о в с ь к и й. Ой пане Северине, таку печаль маю. Добирались до Пшемишля, а водила вона мене по всій Україні... Де тепер, шшепрашам, той Пшемишль? Пише, що поверне Військо Польське на Ленінову сторону... Я не відаю, як це вона буде їх повертати... Хай пан бог їй помагає... Ви гадасте, що моя Гелена вміє робити агітацію?

С е в е р и н. Уміє, Станіславе Казимировичу...

М и ч к о в с ь к и й. То я не знаю, але моя Гелена справжня полька!

С е в е р и н. Вам не доведеться за неї червоніти перед Польщею. Ну, до зустрічі! (*Вийшов*).

М и ч к о в с ь к и й. Северин — то єсть файний ревком... Ваш Ленін може бути спокійним, якщо в його партії такі люди.

М и р о н. Ми, Станіславе Казимировичу, Леніна не підведемо ніколи.

М и ч к о в с ь к и й. Натурально... Я вам скажу, Мироне, якщо буде треба, то і я, шшепрашам, єще не впаду з коня... Так, так, можете мене мати на увазі і скажіть про це своїй партії.

За лаштунками чути голос Василини: «Та я з тебе перевесло скручу! Воно ще й ружжом буде переді мною розмахувати, трясця твоїй матері!»

Входить В а с и л и н а з вінником, тягне за собою гвинтівку. За нею йде, опустивши голову, А н д р і й.

А н д р і й. Тітко Василю, віддайте ружжо!

В а с и л и н а. Ти мене по-доброму попроси, то я тобі чорта живого зроблю!

М и ч к о в с ь к и й. Як то, пані Василю?

М и р о н. Чого ви кричите, Василю?

В а с и л и н а. Ти, Мироне, до мене отаких пущьвірків не посилай, бо я жінка слаба.

А н д р і й. Я ж вас по-доброму просив, а ви зразу за рогачі і ружжо видерли.

В а с и л и н а. А я теж маю свою амбіцію. Ти ж бачив, що в мене хліб у печі? Так ні, пристав, як шевська смола: йди та йди підлогу мити, щоб вона тобі провалилася! Мале, а таке революційне.

М и р о н. Це я просив.

М и ч к о в с ь к и й. Нам треба шпиталь відкривати, пані Васирино.

В а с и л и н а (до Андрія). Бери її і тікай, а то як розсерджусь, то й штани здеру. (Кинула гвинтівку).

Андрій вибіг.

А я мовчати не буду. Я Северинові розкажу, як ти з мирними жінками воюєш. Всі мене лякають, всіх я мушу боятись, а я жінка слаба, ось і фершал знає.

М и р о н. Ніхто вас не лякає, Васирино. (Сміється). Чи при петлюрівцях вам краще було?

В а с и л и н о. Щоб тобі, Мироне, заціпило й не відпускало!

М и ч к о в с ь к и й. Прошу до спокою, пані Васирино.

М и р о н (сміється). Ви ж їх хлібом-сіллю зустрічали.

В а с и л и н а. Щоб їх чорти в пеклі стрічали. (До Мичковського). Я оце як подивлюсь, то жодна власть мені не підходить.

М и р о н. Так ви що, за анархію?

В а с и л и н а. Я — за свободу. Але самі подумайте: при царі мене по волосних управах тягали за те, що панові на великдень дала, хай бог простить, дулю... В революцію оцей Мирон з дядьками на два дні в льох зачинили за те, що більшовиків з іконами вийшла стрічати і конюшню панську підпалила.

М и р о н. Якби не зачинили, то ви, тітко Васирино, все село безповоротно спалили б. А панський маєток і для нашої власті згодиться.

В а с и л и н а. Вдерлися німці, то прийшли корову забирати. То я схопила вила-трійчатка та одного по голові, другого, а далі й не пам'ятаю, бо взяли мене, бідолашну, та нагаями... А я ж мухи не зобиджу... Потім петлюри приплелись. Ну, думаю, свобода, землю віддадуть і корівчину... Взяла хліба-солі, стрічку червону до жакета причепила та й пішла за село зустрічати... Боже мій! Як побачив якийсь петлюрівський махамет червону бинду на моему жакеті та сашкою мене, сашкою, тупим боком... Три дні пролежала... (До Мирона). Ти не смійся з мого горя... Вибили наші петлюрівців з села і знову до мене: ти, питають, петлюрівців з хлібом-сіллю зустрічала? Кажу, я. Дай їй, кажуть, куркульській підголосниці, п'ять шомполів, щоб порозумнішала. І були б дали, якби Северин не розтолкував їм, що я з бідного роду.

Мичковський. Ви, пані Василю, мали справжню баталію.

Мирон. Все через вашого язичка.

Василина. Уже й поклялась, що мовчатиму, як риба, розкидана по дорозі, поки ліворуція не скінчиться... І мовчала б, та принесло Андрія з ружжом... І з Опанасом хоч скрутись. Теля віддав за окуляри, а сам зібрався на війну.

Мирон. Куди?

Василина. В самооборону записався. А я не пуцу, бо в мене восьмеро в хаті.

Мирон. А хто ж село оборонятиме? Знову якась банда ввірветься і будуть вас шаблею хрестити.

Василина. А не діждуть! Я сама супроти них піду! І дочок своїх виставлю, бо я, значить, за свободу...

Мичковський. Але пан Опанас, шпешрапам, ліпший вояк, ніж пані.

Василина. То певно! *(Пауза)*. Записуй Опанаса. Хай уже йде, тільки дивись, Мироне, бо він такий, що в самісіньке пекло полізе, а у мене ж восьмеро...

Мирон. Революційна ви жєнщина, тїтко Василю! Тисну вам руку від імені комбєду!

Василина *(подала руку, грохи засоромилась)*. Конєшно. Хїба ми гїрші за лєудей? *(Побачила Опанаса)*. Мій їде.

Проходять по сєні Опанас з обрїзом і Македон з гвинтївкою. Побачивши дружину, Опанас ховає обрїза.

Куди ж це ви зїбрались?

Македон. В обход.

Опанас. Ми на посту, Василю.

Василина. Та підходь, не бїйся. Записала я тебе в самооборону.

Опанас. Ти мене записала?

Василина. Я... А чого це в тебе таке маленьке ружжо?

Македон. Це обрїз. А в мене гвинтївка.

Василина *(забрала в Македона гвинтївку і віддала Опанасовї, а обрїз — Македоновї)*. Ти мого Опанаса не зобиджай, Македоне... А тепер їдїть.

Опанас і Македон продовжують свій обхїд.

Опанас *(на виходї)*. Полїтична жїнка в мене, Македоне.

Опанас і Македон вїйшли.

Мирон. Йй-богу, взяв би я вас, тітко Василю, в свій ескадрон.

Василина. Якщо буде треба, то клич... Заговорилася з вами, а в мене ж хліб у печі, мабуть, на чорний вугіль перегрів. Взавтра приведу свою дивізію і в шпиталі приберемо. Бувайте здорові. Як мій Опанас каже: вся власть Советам! *(Вийшла)*.

Мирон засвітив ліхтаря біля сходів. Входять Андрій і Ганнуса. Андрій у чоботях, без зброї.

Андрій. Спасибі за чоботи.

Мирон *(зняв свого френча з Венери)*. Носи на здоров'я. Ганнуса *(до Мичковського)*. Я вам вечерю приготувала, Станіславе Казимировичу.

Мичковський. Ти в мене славна господиня, Ганнусю. *(Вийшов)*.

Ганнуса. Що, Мироне, зірки рахуєш?

Мирон. Дивлюся...

Ганнуса. Он вечірня. Бачиш?

Мирон. А ти звідки знаєш, що мені вечірня потрібна?

Ганнуса. Я все знаю... Правда, Андрію?

Андрій. Ти все знаєш, Ганнусю...

Мирон. Красива зірка...

Андрій. Хіба ти раніше не бачив її?

Мирон. Усі бачив, а цю вперше. Ні чорта ви не розумієте, молодята! *(Замріяно дивиться в зоряне небо)*.

Голос Гелени по радіо: «Я далеко від тебе... Між нами — фронти і пожежі... А я все іду, а я все іду... Коли мені буває тяжко — я думаю про тебе, і це надає мені сили і... мужності... Добре, що я зустріла тебе, свою незвідану любов...»

Тільки треба вміти чекати. *(Вийшов)*.

Ганнуса і Андрій провели його здивованими поглядами. Ганнуса побачила статуетку Венери.

Ганнуса. Поглянь яка!

Андрій. Та-а...

Ганнуса. Це не соромно, це — красиво...

Андрій. Та-а...

Ганнуса. Може, і вона колись була живою, і ходила по землі, і любила...

Андрій. Та-а...

Ганнуса. А потім скам'яніла від горя або від кохання...
А ти повір.

Андрій. Якщо ти хочеш, то я повірю. Я тобі, Ганнусю, дуже вірю...

Ганнуся. І я тобі... Ти ж повертайся швидко.

Андрій. Як Северин скаже.

Ганнуся. Тобі страшно?

Андрій. З Северином ні.

Ганнуся. Ми все життя будемо разом.

Андрій. Все життя.

Ганнуся. А це багато — все життя?

Андрій. Це залежить від того, як прожити його.

Ганнуся. За життя, мабуть, можна всю землю обійти...

Садків можна багато посадити...

Андрій. Можна.

Ганнуся. От щоби знати, яке життя буде колись, які люди будуть...

Андрій. Комунія буде, сказав Северин. І люди будуть інші.

Ганнуся. Які ж вони будуть?

Андрій. Красиві.

Ганнуся. Красивіші за нас?

Андрій. Напевне.

Ганнуся. Кучеряві будуть, хороші...

Андрій. Розумні і чесні... Зла не буде, заздрості, вон, а буде братство, Северин казав... і любов буде...

Ганнуся. От хочу в комунію! Я, Андрію, весь час чекаю чогось...

Цокіт копит.

Андрій. І я...

Входять Македон з обрізом і Опанас з гвинтівкою.

Ганнуся. Мабуть, ми чекаємо щастя.

Андрій (*побачив Македона і Опанаса*). О, нашого полку прибуло! Гвардія прийшла.

Ганнуся. Ви хоч стріляти вмісте, дядьку Опанасе?

Опанас. Всю науку пройшов.

Македон і Опанас сіли, закурили. Андрій і Ганнуся відійшли в глибину сцени.

Македон (*продовжує свою печальну розповідь*). То Грицько пише, що, каже, в австріяк... чоботи хромові, пише... каже, що, пише... вино... баришні, пише...

А Йван пише, що, каже (*жест*)... жизнь моя, тату...

Опанас. Конешно... А в мене: Катерина вже в годах,

Ксеня — дівка на всю губу, Маринка вже на хлопців оком косить, у Мотрі пауза, як той каже, наливає-тьця... Дика дивізія...

Раптом десь на селі пролунали постріли. Промчались в ершики. Крики. Загавкали собаки.

А н д р і й. Банда! Ганнусю, за мною!

Вибігли.

М а к е д о н. Ну, тримайся, Опанасе!

Вибігли. Десь розгоряється бій. Чути крики: «Островий! Однорукий!» Спалахи бою. Наче скаржиться земля на свої рани.

На сцену вкочують кулемета М и р о н і А н д р і й. Залягли. Дали кілька черг.

М и р о н. Чорт! Патрони вийшли! Андрію, я сам. Сідай на коня і — до наших.

А н д р і й. А ти?

М и р о н. Прoberися! Умри, а проберись! Давай гранати! *(Взяв гранати і виштовхнув Андрія)*. Ех, зоре моя вечірняя, зійди наді мною... Іду, Северине, іду! *(Вихопив маузер і вибіг)*.

Вбухи. На сцені темрява. Стихає бій.

Прожектори тривожно висвітлюють сцену. Поспішає кудись із своєю сумкою М и ч к о в с ь к и й. Його наздоганяє Л ю б и н а.

Л ю б и н а. Де Северин? Де він?!

М и ч к о в с ь к и й. Я бачив його біля мосту... Коня під ним убило... Сюди ідуть, пані Любино, ховайтесь!

Л ю б и н а. Знайдіть його, може, він поранений або... Ідіть! Молю! *(Вбігла в дзвіницю)*.

М и ч к о в с ь к и й. Куди ви, пані Любино?

Вбігає С і р и й з наганом в руці. Цокіт копит.

С і р и й. Де вона? Де вона поділась?! *(До Мичковського)*. Руки вгору!

М и ч к о в с ь к и й. Пшепрашам, але я не маю часу, пане бандит! *(Вибіг)*.

С і р и й *(сторопило дивиться йому вслід)*. Тьху, прокляття!

І раптом загули дзвони. Знову постріли. Десь спалахнула пожежа, заплакала дитина. Дзвони б'ють на сполох. Цокіт кінських копит.

Вбігає на сцену однорукий К л и м О с т р о в и й з маузером.

Островий. Знайшов?! Шкуру спущу! *(Гукає комусь)*.
Шмарук! Комісара до мене живого чи мертвого!
Сірий *(здогадався)*. Вона там! *(Побіг у дзвіницю)*.

Цокіт копит. Постріли. Стихли дзвони.

Островий *(гукає)*. Село оточить! Кулемети виставте,
щоб жодна душа не пролізла! Торчук! Передай ота-
манові, що сотню Бакуна я на Городище послав, а тут
сам справлюсь. До ранку від комунії тільки головеш-
ки залишаться. Марш!

Сірий виводить із дзвіниці Любину.

Сірий. Є, пане сотник!

Островий. Чого роздзвонилася?

Любина. Будь ти проклятий!

Островий. Мене вже прокляття не беруть. Сірий, при-
веди коня для неї!

Сірий. Слухаю, пане сотник! *(Вибіг)*.

Любина кинулась бігти, але Островий перепинив.

Любина. Відпусти!

Островий. Тепер не втечеш! Якщо не підеш зі мною,
то уб'ю, як гадюку, разом з ненародженим більшови-
цьким щеням!

Любина. Стріляй. Ну!

Островий. Ні, не треба мені твоєї смерті... Мені по-
трібне твоє життя... Ти, ти мені потрібна, бо я згорю
в цьому чаду і в цій крові втоплюся. Я не можу без
тебе жити, чуєш, проклята?! На коліна впаду перед
тобою... Чого ти ще хочеш? Скажи! *(Підійшов до Лю-
бини)*.

Любина. Геть!

Островий. Зв'яжу, замордюю!.. Посміхнися до мене!
Я хочу, щоб ти сміялась!.. Не будеш? Козакам віддам
на всю ніч! *(Кинувся з маузером до Любини)*.

Любина стоїть, навіть не поворухнеться. Два козак
і Сірий вводять зв'язаного Северина Дороша. Біла
сорочка на ньому порвана, запеклася кров на чолі. Любина
кинулася до Северина, але її відштовхнули козак.

1-й козак. Багато наших викосив комісар, ледве взяли.

Любина. Пустіть! Северине, як же це вони тебе? Пу-
стіть, гади!

Островий. Сірий! Забери її у дзвіницю, чого роти по-
роззявляли?!

Северин. Не чіпайте її!

Сірий потягнув Любину у дзвіницю. Видно, як вона впала на сходах. Над нею стоїть з нагаєм у руці Сірий.

Островий (*підійшов до Северина, маузером доторкнувся до підборіддя*). Здоров, товаришу давній. От і зустрілись... Що ж, і привітатись не хочеш?

Северин. Відпусти Любину.

Островий. Тут уже моя власть, пане комісар. (*Раптом крикнув*). На коліна! Ну!

Козаки накинулись на Дороша, але з ніг не звалили.

Северин. На колінах ти мене, Островий, не побачиш.

Островий. На шибениці побачу!

Северин. Але не на колінах.

Островий. Довела тебе твоя революція! Комунії захотів? Землі? Нагодуємо! Шезнеш, і сліду ніхто не знайде. Мовчиш?! Говори! Кайся! Проси! (*Підбіг і вдарив Северина маузером*).

Северин. Погано б'єш. Рука легка... Я не так ударив би.

Островий. Мовчати!

Любина (*звелась на ноги, але її не випускає Сірий*).

Островий, відпусти його, відпусти! Згадай усе... і відпусти.

Островий. Я все забув...

Северин. Любіно, не смій... Хай він не почув від тебе жодного слова... Дружино моя, якщо житимеш, розкажи... всім... що я до кінця...

Любина вирвалась із дзвіниці, підбігла до Северина.

Островий (*знову відштовхнув її*). Дружино?! А чому ж на весілля не покликали? І вінчались без мене, комунари! Я вас обвінчаю! Сірий, забери її!

Сірий схопив Любину і потягнув у дзвіницю, кинув і завмер над нею з наганом.

Северин. Я і мертвий відомщу тобі, Островий! Не буде вам пощади! Канете в безвість, прокляті і забуті людьми!

Островий. Замокни! Я... я... розіпну тебе, і чорні круки розірвуть твоє серце...

Северин. Ні... Я оживу, чуєш? Оживу у нашій правді! У синові житиму, в онуках своїх...

Островий. Взяти!

Козаки накинулись на Северина. Любина побігла в дзвіницю.
Северин. Любіно, прощай... Прощай...
Островий. Чого стоїте! Ведіть! Всіх постріляю!

І раптом загули дзвони. Десь далеко почулись постріли і могутнє «ура».

Сірий. Нас оточують.

2-й козак. Самгородський полк іде! Тікаймо!

Островий. Куди?! Ведіть! За мною! За мною, чортові душі!

Козаки виводять Северина. Вибіг Островий.

Голос Северина: «Любіно, прощай, про...»

Гудуть дзвони.

І знову спалахи бою. Могутнє «ура» прокотилось під нічним небом. І стихло все.

Переміна світла.

У напівтемряві стоїть розіп'ятий на старому хресті Северин Дорош. Вбігає переключаний, прорешечений кулями Клим Островий.

Островий (*він ще встигнув крикнути, ні, прохрипіти*).
Любіно, не стрі...

Постріл. Упав Клим Островий перед Северином Дорошем. Ні, звівся. Дивиться вже мертвими очима на Северина. Впав на одне коліно, на друге, а тоді вже — ниць. Лежить, як повержене зло світу, перед великою правдою Северина Дороша. Сходить сонце.

Десь проходить червоний полк.

Далека пісня:

«Ой да командир наш не трусливий,

Он все время впереди...»

Стихла...

Епілог

Безкрає поле і над ним — зоряне небо.

Стоїть на землі Любіна Македонівна — проста жінка, яких мільйони у нас. Вона вся в чорному. Ні, це не печаль... Вона дивиться в небо. Там, у зоряному безмежжі, веде ракету її син. Син Северина Дороша.

У залі, ні, над усією землею, лунають позивні сигнали зоряного корабля мосї Вітчизни.

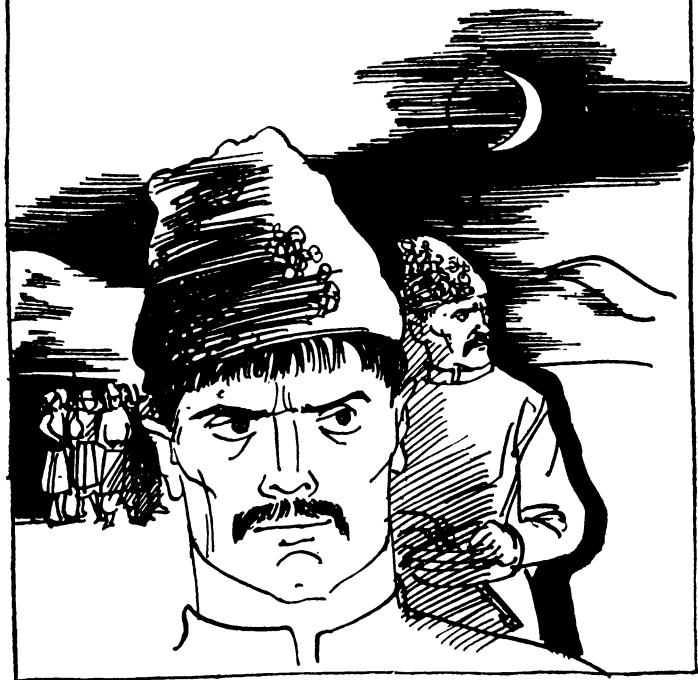
Завіса

ЗА СИБІРОМ СОНЦЕ СХОДИТЬ

Драма на дві дії

«...Я нагадаю вам одне ім'я, навіки
овіяне славою,— Устим Кармалюк».

М. Горький

У ДРАМІ ДІЮТЬ:

Устим Кармалюк, 42 роки.

Єгор Морозов, 30 років.

Дунай, 40 років.

Данило Барабаш, 50 років.

Северин Чорноморець, 30 років.

Августин Чарновський, 28 років.

Іван Преподобний, 50 років.

Остап, 16 років.

Уляна, 30 років.

Магда, 24 роки.

Івга, 45 років.

Рудковський, 25 років.

Макуха, 50 років.

Пігловський, 40 років.

Дембов, 45 років.

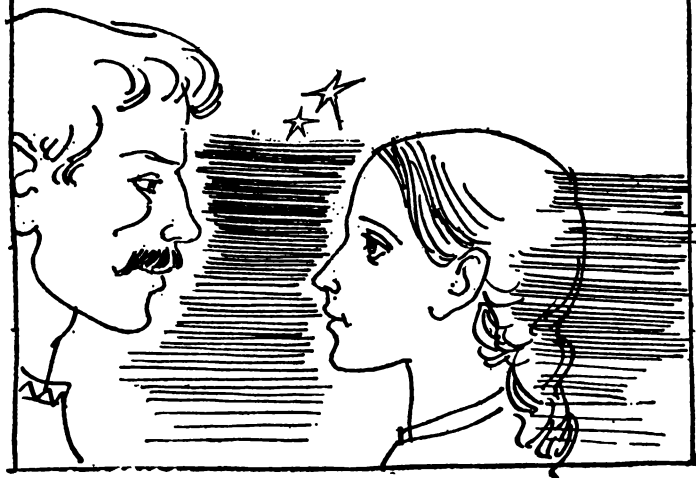
Шевський, 30 років.

Козуб, 45 років.

Лошаков, 50 років.

Повстанці, селяни, солдати,
гайдуки.

Дія відбувається на Україні в 1831—1835 рр.

Пролог

...Важкі зимові хмари висять над припшклим Летичевом. На міський майдан солдати зганяють людей. Схлипують жінки, плачуть діти, іржуть коні, лунають військові команди. На площу прибуло і панство — осторонь стоять Рудковський, Дембов, Козодуб, Лошаків і Пігловський. Увійшов Макуха.

Макуха. Зараз розпочнуть, вельможне панство.

Солдати проносять важку дубову лаву. З батогом у руках проходить Кат. Десь далеко задзвонили дзвони. Хрестяться люди. Входять судові чиновники, вітаються з панами.

— Ведуть! — почувлося з натовпу.

— Кармалюка ведуть!

Солдати вводять закованого в кайдани Устима Кармалюка. Він обвів поглядом натовп, з гідністю вклонився людям і повільно піднявся до місця кари. Запала тиша. Секретар повітового суду зійшов на поміст.

Секретар суду (*читає вирок*). Тисяча вісімсот тридцять першого року, грудня, третього дня. За указом його імператорської величності Літинський повітовий суд купно з членами Літинського городського магістрату слухав екстракт і дійсну справу по Устима Кармалюка, який утретє тікав з каторжної роботи, вважає вчинити таке: перше — злочинця Устима Кармалюка за втечу третій раз з каторжної роботи... на основі статуту Литовського, розділу 14 артикула, 7 параграфу: 1-го розділу, II артикула, 18 статуту коронного, 1347 року книги I, на сторінці 28 і уставу благочинства 271-ї статті, відділення 5, визнавши винуватцем, покарати його 101 ударом батога і, поновивши вказані знаки, вислати знову в каторжну роботу під суворим наглядом...

Сипнули шротом солдатські барабани. Стогін прокотився у натовпі. Свистить батіг.

Рудковський. П'ять... Дев'ять...

Б'ють барабани, дзвонять дзвони.

Лошаків (*хреститься*). Двадцять вісім... Тридцять два...

Свистить батіг. Плачуть жінки.

Рудковський. Вісімдесят шість...
Козуб. І не застогнав. Вісімдесят сім...
Рудковський. Дев'яносто два...

У тривожну музику влітається мелодія пісні «За Сибіром сонце сходить»...

— Тавро! — чути голос Ката.
— Закують і — в Сибір! — говорить Рудковський. — Навжди.

Козуб. Слава богу.

І раптом прорвався голос Остапа:
— Тагу! Не вмирайте!..
...Плакали жінки і діти, іржали коні, дзвонили дзвони — карали Кармалюка...

ДІЯ ПЕРША

Картина перша

Край лісу, недалеко від шляху, на високому пагорбі, стоїть старий мисливський будиночок пана Рудковського. Почорніли, поросли мохом його дерев'яні стіни, хиткі сходи ведуть до невисокої вежі, прибудованої вже, мабуть, пізніше до цієї трохи екзотичної споруди. За нею глибокий яр, видно лише верхів'я дерев, що ростуть на його схилах. На подвір'ї лежать колоди, стоїть забутий віз без колеса, на парканчику горшки.

Тепер тут корчма Уляни Процикової — на високій тичці жмут сіна, певна ознака... У корчмі простора кімната з різним шинкарським начинням, дубовий стіл, лави. На покуті ікони, блимає лампадка, на стінах кетяги торішньої калини. Ще одні двері ведуть у світлицю Уляни.

Уляна, володарка цієї корчми, здається, не може скаржитись ні на вроду, ні на свою долю. У тридцять літ зберегла свою красу і веселу вдачу, хоча в її очах завжди проступає тяжка тривога... Зимовий світанок. На стінах корчми відблиск від каміна. За вікном не вщухає хуртовина. Широкий піл застелений шкурами. На ньому лежить Рудковський, поруч сидить Уляна.

Уляна. Господи, мете як...

Рудковський (*потягнувся до пляшки, вона порожня*).
Хай мете. Ніякий лайдак не поткнеться сюди. (*Встав, узяв повну пляшку, йде до Уляни*).

Уляна (*кутаючись у велику хустку*). Мете ж як, господи...

Рудковський (*налив вино у чарки, подав Уляні, випив, рвучко обняв її*). Тремтиш уся? (*Цілує Уляну*).

- Чуєш, як серце б'ється? Чуєш? Я божеволю біля тебе...
- Уляна (*виривається з обіймів*). Відпустіть... не можу я... не можу...
- Рудковський. Що це з тобою сьогодні?
- Уляна. Не знаю, що зі мною коїться... Страшно... Нам не треба здивуватися, і так уже всі говорять.
- Рудковський. Кого ти боїшся? Його? (*Мовчання*). Його чекаєш?
- Уляна. Нікого я не чекаю... Мені все байдуже...
- Рудковський (*не втримався*). Брешеш. Брешеш! По очах твоїх бачу. Жди, але радості не буде...
- Уляна. Не кричіть на мене, пане Рудковський!
- Рудковський. Я помітив, як ти спалахнула, коли почувла, що він знову втік із Сибіру. Зраділа?! Він сюди не дійде. Клянуся богом!.. Як згадаю, що ти була його полюбовницею, — задушив би тебе.
- Уляна. Воля ваша, але то все неправда.
- Рудковський. Якби не я, сиділа б досі в якомусь смердючому острозі або разом з ним волочила кайдани в Сибіру...
- Уляна. На все воля божа.
- Рудковський. Не божа, а моя! За кожне свідчення, яке щезло зі справи слідчої комісії Кам'янецького суду, я платив золотом. Уляно... За любов платив!
- Уляна. Яка любов? Панська забава...
- Рудковський. Чим ти незадоволена? Я все зробив для тебе. Вільну відписав, свій будинок мисливський...
- Уляна (*перебиває*). ...віддав під якусь паршиву корчму...
- Рудковський. Ви, пані, ще й з гонором? Я все тобі простив, бо живу тільки в чеканні цих хмільних ночей, наче чарами приворожений до тебе... І ти, пташко, не вирвешся з моїх рук. Ти забудеш його! Я примушу тебе забути, щоб щез він із твоєї пам'яті...
- Уляна. Чого ви хочете від мене?
- Рудковський. Вірності й послуху.
- Уляна. Усе заберіть, усе, тільки дайте мені спокій!
- Рудковський. Поки він на волі — спокою не буде, пані Уляно.

Хтось грюкає у двері. Обов презирнулись.

Уляна (*з жахом*). Він!

Знову грюкіт у двері.

Рудковський *(узяв пістоль)*. Відчиняй!

Уляна *(підійшла до дверей)*. Хто там?

Голос Шевського. Посланець до пана Рудковського.

Уляна відчинила двері, увійшов Шевський, у снігу, обкутаний башликом.

Рудковський. Ви ще не поїхали? Що сталося? *(До Уляни)*. Вийди.

Уляна зайшла до світлиці.

Шевський *(подає пакет)*. Веліли в жандармерії передати вам. Терміново.

Рудковський *(розірвав пакет, прочитав)*. Об'явився... Що ж, зустрінемо. *(Пауза)*. Негайно в загін Барабаша!

Шевський. Слухаю.

Рудковський. І менше прислухайтеся до того, що вам говорять ті остолопи з жандармерії. Якщо ви будете через кожні три місяці зникати, то Барабаш швидко розкусить, що за писар у його загоні. Бути там невідлучно!

Шевський. Так є!

Рудковський. Донесення тільки письмові... Він неодмінно зустрінеється з Барабашем. Тоді дійте рішуче... і вас чекатиме слава, пане Шевський.

Шевський. Я не промахнуся, мій пане!

Рудковський. Хай вам бог помагає.

Потис руку Шевському, той вийшов.

Увійшла Уляна, вже одягнена. Рудковський пильно дивиться на неї.

Уляна. Чого ви так дивитесь на мене? *(Мовчання)*. Пане Теодоре, що сталося?

Рудковський. Недарма ти тремтіла. Він уже тут.

Уляна. Хто?

Рудковський. Кармалюк. Вчора спалили цукроварню пана Глинського.

Уляна *(тихо)*. Знову пожежі... кров і смерть.

Рудковський. Хто сів вітер, той поже бурю, Уляно. *(Пауза)*. Слухай, думаю, він не з'явиться тут... Але якщо прийде до тебе... Мовчи, я знаю... і не вимагаю багато. Побачиш його чи щось почувш — зразу дай знати мені.

Уляна. Але я...

Рудковський *(перебив)*. Негайно. *(Подав гаманець з грішми)*. Голоті не шкодує горілки і — слухай, слухай... Тільки не приведи господи щось утайти від мене... Рудковський зради не прощає. *(Підійшов до Уляни, неждано усміхнувся)*. Не сумуй, я скоро повернуся.

Уляна. Коли ж чекати?

Рудковський. Не знаю. *(Показав пакет)*. Ось викликає військовий губернатор до Кам'янця... Будемо кінчати з цим таврованим каторжником... Сподіваюсь, ти будеш мудра.

Рудковський поцілував Улянну і вийшов.

Чути тупіт кінських копит. Уляна залишилася сама, прибрала посуд, їй страшно.

Звпала свічку, впала навколiшки перед іконою, але не змогла молитися — розридалася.

Входить Устим Кармалюк, запорошений снігом. Обличчя давно не голене, з-під шапки на чоло спадає русявий чуб.

Кармалюк. Гріхи замолюєш?

Уляна побачила його, повільно звелась.

Уляна. Ти?.. Прийшов... Прийшов! Кармелю! *(Кинулась до нього, припала до грудей)*. Живий! Боже мій, а я...

Кармалюк *(легенько відвів її руки)*. Не ждала?

Уляна. Не вірила, але чекала. Ой як чекала! Очі прогледіла. Щодня... роками чекала, як схід сонця... А воно не сходило, твоє сонце холодне.

Кармалюк. Моє сонце сходило за Сибіром... *(Пауза. Оглядає корчму)*. Залишив тебе кріпачкою — застав шинкаркою. За які ж такі послуги благодать панська?

Уляна. Петро мій урятував на ловах старого Рудковського... Від вепра стріляного... Сам смерть прийняв... За те мене на волю відпущено. Продала свою хату вдовину, поля десятину... Тепер тут бідує.

Кармалюк. Часто він буває у тебе?

Уляна. Хто?

Кармалюк. Рудковський! Через тебе рука на нього не піднялася, бо ж рознесуть твоє паршиве кубло.

Уляна. Тобі щось наговорено?! Не вір, нікому не вір, Устиме! Лише тебе люблю, тебе, кару й покуту мою... Жила тільки думками про тебе... Тепер нікому не від-

дам, у самісіньке пекло піду за тобою... Я так чекала тебе!

К а р м а л ю к. Такі, як ти, не чекають. Я ще волочив кайдани на тобольському тракті, а ти вже пірнула в панські перини.

У л я н а (впала на коліна, обхопила чоботи Кармалюка). Що ти говориш?! Душа моя чиста перед тобою, присягаюся...

К а р м а л ю к. Душа?.. У тих снігах я молився не богові, хай простить, а тобі... Не підходь.

У л я н а. Ну, вбий! Чого ж ти? Убий! (Раптом). Боїшся?! Не молитися треба було, Кармелю, а рятувати мене... А ти гасав зі своїми ватагами по лісах та палив панські палаци... Ти думав про мене? Ти ж про все на світі тоді забув. Кинув напризволяще, а тепер прийшов судити? Не боюся я твого суду! Я вільна і живу, як хочу... І на чііх перинах я сплю, тобі до того зась. Я не жона твоя — і... Прощай. (Взяла шкуру й пішла нагору в світлицю).

К а р м а л ю к важко опустився на лаву. Десь далеко пролунали постріли. Чути голоси:

— Лови!

— Стій!

— Переймай!

Входить Єгор Морозов.

Є г о р. Когось ловлять гайдуки, чуєш, Кармелю? (Пауза). Там коні добрячі під сідлами стоять, а наші потомилися... Один сірий, у яблуках... Чого мовчиш, отамане? (Пауза. Розгублено). Бачив її?

К а р м а л ю к. Бачив.

Є г о р. То будемо ночувати чи...

К а р м а л ю к. Поїдемо.

Є г о р (здивовано). Стільки розказував про неї — і раптом... Де вона?

К а р м а л ю к. Нема... Нічого нема... І ніхто не ждав мене... Стомився, постарів я, Морозов... Піду, заберу Марію, дітей і подамся у Таврію... Хочу дітей бачити, сіяти... радіти сонцю і дощам. Піду я звідси.

Є г о р. А як же хлопці?! Дунай, Барабаш, ти ж так поспішав до них... Вони чекають...

Вбігає Уляна.

У л я н а. Тікай, Кармелю! Ради бога! Гайдуки ведуть когось. Макуха з ними!

Єгор *(кинувся до дверей, відскочив)*. Пізно. Не встигнемо.

Уляна *(показала нагору)*. У світлицю йдіть! Мерщій!

Єгор *(підводить за плечі Кармалюка)*. Ходімо. Кармелю!

Кармалюк і Єгор піднялися по сходах. Голоси. Розчинилися двері, і гайдуки вштовхують Магду. Вона впала на підлогу, боса, коси розплетені, на зап'ястях рук обірване мотуззя... Входить Макуха, розв'язав башлик, сів біля столу.

Макуха *(до Уляни)*. Чого стоїш? Наливай! *(Уляна подала чарку горілки. Макуха випив)*. Прокляте сім'я барабашівське!

Перший гайдук. Четвертий раз тікає! Зубами вірвочки перегризла, як вовчиця...

Макуха. Від Макухи ще ніхто не втік... *(До Магди)*. Я тебе до ліжка пана Козуба на аркані притягну!

Магда, зібравши останні сили, у відчай кидається до дверей. Макуха збив кулаком дівчину з ніг. Кричить.

В кайдани! Чого стоїте, псота! В'яжіть!

Гайдуки кинулися до Магди, в'яжуть. І в цей час вскакують Кармалюк і Морозов, блиснули пістолі в руках. Розгубилися гайдуки.

Кармалюк. Зброю! Кидайте сюди!

Єгор. Поглухли?!

Макуха. В шаблі! Бий лайдаків! Взяти їх!

Кармалюк *(стрельнув угору)*. Мовчати! Зброю!

Гайдуки кидають зброю.

Кармалюк *(до Макухи)*. Ну!

Макуха. Підкоряюся силі, але знайте, що я летичівський поліцмейстер і состою на государевій службі... За напад на мене на вас чекає шибениця!

Магда тяжко застогнала.

Кармалюк *(до Морозова)*. Подивись, що з нею.

Єгор і Уляна переносять Магду на лежак. Уляна поїть її водою.

Єгор. Жива... Очі сині-сині, отамане.

Макуха. Іменем закону велю повернути нам дівку! Я супроводжую обоз пана Козуба. Вона продана і належить його мосці...

Єгор (ткнув пістолем Макуху в живіт). Зараз я тебе втихомирю на віки вічні!..

Уляна (крикнула). Кармелю, не треба!

Магда. Кармалюк? Господи!

Пауза.

Макуха. Кармалюк? П-помилуйте. (Макуха почав заїкатись. На все життя). З-землю сирю буду їсти. Помилуйте, у м-мене діти... (До гайдуків). К-кланяйтесь, і-іроди, п-пану отаману, н-нижче, гунцвоти! (Б'є поклони перед Кармалюком і Єгором).

Кармалюк (до Макухи). Троє коней під сідлами, швидко!

Макуха. Т-троє к-коней п-під сідлами п-пану отаману, прентко! (Гайдук вибігає).

Кармалюк (до Магди). Звідки ти, чия?

Магда. З Лопатинець... Магда я. Барабашева.

Кармалюк. Барабашева?! Де батько?

Магда. Не відаю.

Вбігає гайдук. Тим часом Уляна принесла кожуха, чоботи, одягає Магду.

Гайдук. Коней подано! (До Макухи). Я і вашого жеребця сірого привів, пане Макухо!

Макуха. Д-добре вчинив, п-пан Кармалюк дякувати будуть...

Кармалюк (до Морозова). Пора!

Єгор (взяв на руки Магду). Куди ж ми, отамане?

Кармалюк. Туди, де чекають...

Єгор (посміхнувся). А казав — у Таврію...

Кармалюк. У Таврію потім... Не пускає мене Макуха... Ходімо. (До Макухи). А з вами я ще зустрінусь, пане поліцмейстер!

Макуха (впав на коліна). В-все к-кину... церковним старостою п-пиду. Псалтиря дітям ч-читатиму вглас... Антифони і кондаки напам'ять вчитиму, тільки н-не к-карайте!

Кармалюк, Єгор і Магда вийшли, забравши гайдучькі пістолі. Чути, як рвонули з місця коні. Макуха пришов до тьми, хреститься.

Ш-шо іроди, в-вислужилися?! Я в-вас батогами! Я в-вас в Сибір! Двох лайдаків злякалися, пся крові! Ще й жеребця м-мого віддав, бидло!

Г а й д у к. Та і ви ж, пане Макухо, самі...

М а к у х а. Я н-не став таки н-на коліна п-перед каторжником! Яко стовп стояв...

Д р у г и й г а й д у к. Стояли стовпом, а потім і землю хотіли їсти.

М а к у х а. Т-то не від страху, а від злості! Я ще п-покажу тому здрайцеві, хто т-такий М-макуха!

Г а й д у к. А казали, в церковні старости підете і кондаки будете читати.

М а к у х а. Мовчать, пся крєв! Марш з очей, і-іроди! *(Гайдуки вийшли. До Уляни)*. Т-ти знаєш, що б-буває з тими, хто переховує к-каторжника?

У л я н а. А з тим, хто відпустив його?..

М а к у х а. В-відьма! П-про те, що т-т-тут б-було, нікому ні слова. Зрозуміла? Тобі б-буде краще.

Макуха вийшов. Мовчки стоїть Уляна.

Переміна світла.

Картина друга

Весна. Вечорів. У корчмі й на подвір'ї чуєть своїх численних побратимів Дунай. Йому десь років сорок, одягнений в офіцерський френч, нові чоботи, вуса «під Кармалюка». Серед присутніх є старші, є молодші, але всі намагаються бути схожими на свого ватажка. У цьому строкатому, веселому товаристві непомітно примостився і Ёгор Морозов — придивляється до Дуная. Уляна прислужує дунаївцям. Різноголосий хор співає «Як засядем, браття, коло чари...».

1 - й повстанець *(підняв чарку)*. Слава отаману!

Г о л о с и. Слава нашому Кармелю! *(Випили)*.

Д у н а й *(сипнув жменю грошей на стіл)*. Не шкодуй, чорноброва, наливай! Кармалюк гуляє!

У л я н а. Ти Кармалюк?

Д у н а й. Подивіться на неї! Не вірять!

Усі зареготали.

3 - й повстанець. Не думала, що живого стрінеш?!

4 - й повстанець. Сам перед тобою! Наливай!

1 - й селянин. Дай тобі, боже, Кармелю, здоров'я, а нам удачі!

2 - й повстанець *(до Ёгора)*. А ти чого за Кармеля не п'єш? Кажі: «Слава отаману!» Голосно кажі. Не хоче...

Ё г о р. Я непитущий.

Дунай. Ну й дідько з ним! А ти, шинкарочко?

Уляна. За тебе — виг'ю!

2-й селянин. Раз на віку таке щастя випада!

2-й повстанець (до Ёгора). Випий з Кармалюком —
буде що дітям розказувати!

Ёгор. А казали, він у Сибіру.

Дунай (почув). Хто, я? Не довели, не дотягли... Я з кам'янецької тюрми р-раз — і на волі. Як вітер, як пісня...

2-й повстанець (до Ёгора). Чув? Я тебе питаю, чув? Намалював крейдою Кармель на стіні човна — сів і поплив. (Ёгор засміявся). Не вірить, отамане... Хто ти такий? Щось я тебе у нашій сотні не бачив...

Ёгор. Подорожній.

Дунай. Чого сікаєшся до нього? Гуляй, хлопці, я частую! (Знову сипнув жменю грошей, повстанці підбирають).

2-й повстанець. Ти бачив таке, га? Бідних награждає Кармель, а багатих не милує.

Ёгор. Щедрий.

2-й повстанець. Що хочеш, віддасть, не віриш? (До Дуная). Не вірить оце стерво! (Тягне Ёгора з-за столу). От попроси чоботи в отамана, от попроси! (Підійшов до Дуная). Не хоче!

Дунай. Кармалюку не віриш? Скидай чоботи!

2-й повстанець. Не хоче, стерво! Ану, хлопці! (Дунайці кинулися до Ёгора, роззули. Дунай віддав свої нові чоботи Ёгору, взяв його старі).

Дунай. Носи і згадуй!

2-й селянин. Кланяйся отаману.

Ёгор. Спасибі, славні чоботи.

2-й повстанець. Оце Кармель, оце наш!

Дунай. А чого музика мовчить?! Ану, гайда по струнах, шельми! (Подивився на порвані чоботи, до Ёгора). Витримають твої чи ні?!

Заграли музики. Повстанці танцюють, вдарив шапкою об землю Дунай, підхопив Улянуну... У цей час непомітно входить Кармалюк із Северином та кількома своїми товаришами. За ними йде старенький селянин з торбинкою і батіжком. Деякий час вони мовчки спостерігають буйний танок. Северин вийняв пістоль, вистрелив угору. Всі завмерли від несподіванки. Пауза.

Дунай (побачив Кармалюка, кинувся до нього). Батьку! Кармелю, нарешті!

Кармалюк (*зупинив його жестом*). Хто взяв у нього коня?!

Селянин (*і собі*). Хто взяв у нього коня?

Кармалюк. Своїх грабуєте, конокради?!

Селянин (*і собі несміло*). Своїх грабуєте? Цей же коник мене на світі тримав...

Кармалюк. Ще раз питаю, хто забрав коня?!

Селянин (*і собі*). Ще раз питаю, хто забрав у нього коня?

Дунай. Ну, я... Треба було — не на хрестини ж їхали.

Кармалюк мовчки шмагає Дунаю канчуком.
Стоїть Дунай, схиливши голову.

Кармалюк (*кинув канчука*). Це на перший раз! (*До всіх*). За грабїж каратиму смертю! (*До селянина*). Виберіть собі найкращого коня і — простіть.

Селянин. Не візьму, Кармелю, якось переб'юся, а вам знадобиться... Ще й сина свого, Андрія, пришлю... (*Іде, потім повернувся*). А як панів переб'єте, то відпусти його додому... Чина ніякого не давай — хай при землі буде.

Кармалюк. За сина спасибі. (*Селянин вийшов*). А тепер здоров, Дунаю. (*Усі захоплено вітають отамана*). Дякую за ласку, товариство, а тепер нам з Дунаєм поговорити треба.

Повстанці виходять. Уляна зустрілась поглядом з Кармалюком і теж вийшла.

(*До Северина*). Вартових вистав, хай за шляхом стежать. (*Северин вийшов*).

Дунай. Нарешті, Кармелю, дочекався тебе. Тепер, куди скажеш, піду — на Кам'янець, на Вінницю...

Кармалюк. Не поспішай, Дунаю.

Увійшов Северин.

Северин. А кого ж чекати?

Кармалюк. У тебе, Дунаю, людей скільки?

Дунай. Як свисну, то сотень чотири збереться.

Северин. Та моїх дві...

Кармалюк. Мало.

Северин і Дунай здивовано переглянулися.

Єгор. А як ще Ткач прийде та Магда приведе Трояна...

Кармалюк. Мало!

Голос вартового. Чарновський їде!
Дунай. То скільки ж отак сидіти будемо?

Входить Чарновський, привітався.

Чарновський. Прибув, отамане!

Кармалюк. Де Барабаш?!

Чарновський. Хіба ще нема?

Кармалюк. Ти йому все передав, що я просив?

Чарновський. Передав.

Кармалюк. Що він сказав?

Чарновський. Приїде. Мав ще вчора бути.

Кармалюк. Де ж він, чорти б його забрали?

Пауза.

Дунай (*нерішуче*). Барабаш, мабуть, не приїде.

Кармалюк насторожився.

Северин. Чутки погані пішли, Кармелю.

Кармалюк. Які?!

Северин. Кажуть, буцім підкупили пани Барабаша...

Дунай. І ніби він слово дав, що піде з Поділля.

Северин. Тисячі взяв і щез...

Кармалюк (*зірвався*). Та ви що?! Ніколи не повірю!
І щоб цих розмов не чув! (*До Чарновського*). Які ще вісті?

Чарновський. Погані, Кармелю. Знову прийшло височайше веління імператора виставити проти нас регулярні війська... Губернатор зразу скликав панів з усієї губернії, наказав зібрати під команду Рудковського гайдуків од кожного маєтку... Почнуться облоги.

Пауза.

Єгор. Сам цар проти тебе йде, Кармелю...

Дунай. Що ж будемо робити, отамане?

Пауза.

Кармалюк (*мовчки ходить, поглянув на порвані чоботи Дунай*). Скидай.

Дунай скинув чобота, Кармелюк дістав шило і дратву, латає.

Дунай. Скажи мені, Кармелю, ну, розженемо панів, землю роздамо людям, а далі як жити будемо?

Пауза.

К а р м а л ю к. Вільно будемо жити...

Пауза.

Д у н а й. А правити миром хто буде? Цар?

К а р м а л ю к. Потім щось, Дунаю, придумаємо...

Пауза.

Д у н а й. А якби тебе, Кармелю, на царя, га?

Є г о р. Ну що ти мелеш? Що ти, питаю, мелеш? Який же з нього цар, та ще й імператор?.. Цар — це ж повелитель всія Русі... Бєлія і Малия, князь Курляндський і прочая, і прочая... Він науки всякі пройшов... На царя вчився...

С е в е р и н. А Кармеля життя вчло.

Д у н а й. Я не знаю, Морозов, чи зумів би твій цар хоч раз із свого Сибіру втекти, а Устим тричі тікав... І знав по-польському й по-російському...

С е в е р и н. І по-єврейському мову поведе.

Д у н а й. А твій цар по-нашому і по-єврейському не втне...

Є г о р. Чого ви причепилися до мене з тим царем?

С е в е р и н. А взимку тебе, Кармелю, Чарновський по книжках підучить на царя. Підучиш, Чарновський?

Ч а р н о в с ь к и й. Спробую...

К а р м а л ю к. Дурний піп, дурна його й молитва...

Пауза.

Є г о р. Ми зустрічали в Тобольську офіцерів російських, які проти самого царя в Петербурзі виступили... Разом з нами кайдани волочили.

Ч а р н о в с ь к и й. Ех, нам би тих офіцерів та їхні полки...

К а р м а л ю к. Якби ж то...

Пауза.

Д у н а й. Значить, не хочеш на царя. А то ми тобі підсобили б... Ось назнач мене, к приміру, скарбником, то я жодної копійки на вітер не пушу...

С е в е р и н *(розсміявся)*. Ти, не пустиш?

Д у н а й. Не пушу. Всі гроші носитиму при собі у скрипці... Або постав мене до земельного діла, сам із сажнем піду й так наміряю, що будуть люди за тебе щодня богу молитися... Звісно, для бідних сажня більшого зроблю...

К а р м а л ю к *(віддав чобота)*. Носи, скарбничий... Вісімнадцять років я шарпав панські мастки... Спалю —

нові зводять, поки я в Сибіру. А люд в ярмі... Треба збирати докупи всі загони, йти по селах, піднімати народ... Мені не розпорошені ватаги потрібні, а військо! (*Грюкнув кулаком по столу*). Де Барабаш? Його загони — моя надія. Пороху нам треба, зброї!

Дунай. Де ж її взяти?

Кармалюк. Дістати. Відбити. Купити. Хай ковалі розпалюють горна і кують шаблі та списи. Тисячі!

Северин. Сподіваєшся весь край підняти?!

Кармалюк. Якби всі піднялись, то панів за одну піч не стало б... Скільки їх? Жменя. А нас море.

За лаштунками гомін.

Голоси.— Барабаш приїхав!

— Здоров, Даниле!

— А начіпляв на себе!

— Думав, то сам граф Потоцький зі свитою!

Кармалюк (*схопився з місця. До Северина і Дуная*). Бачите, приїхав! (*Вийшов назустріч Барабашу*).

Входять, обнявшись, Кармалюк і Барабаш.

На Барабашеві розкішний одяг. За ним Шевський із жупаном в руках та кілька повстанців. Барабаш вітається з друзями Кармалюка.

Барабаш. А це писар, Аптон Шевський, вірний побратим мій... (*Узяв жупан, подав Кармалюку*). Від мене, Кармелю. Носи здоров.

Кармалюк. Спасибі за дарунок... Чекав та виглядав тебе, Даниле.

Барабаш. Знать, судилося нам стрітись іще на цьому світі... За Магду спасибі, не знаю, чим і віддячу.

Кармалюк. Морозову дякуй, славного зятя матимеш. Барабаш (*обняв Морозова*). Якщо любляться — перечити не буду.

Кармалюк. Ну, сідай, Барабаше, час дорогий. (*Усі сіли*). Так що ти на Дністрі отаборився? Пора вже й повертатися.

Барабаш. Нам поспішати нікуди, Устиме. Так, писарю? Шевський. Свята правда.

Кармалюк. Ти, Барабаше, мені тут потрібен. Твої загони і ти.

Барабаш. Либопь, не з того починаєш, отамане...

Кармалюк. Чому не з того?

Барабаш. Бо у кожного своя дорога, правда, писарю?

Шевський. Своя... у кожного.

Кармалюк. То правда. (*Кармалюк пильно дивиться в очі Барабашеві*). Але ж ти знаєш: проти нас ідуть регулярні війська генерала Вігенштейна.

Чарновський. І панські сотні.

Кармалюк. Якщо ми не об'єднаємося, вони передують наші загони по одному.

Барабаш. Мене жоден чорт не спіймає. Ми так: наскочили, вдарили, шелесту нарobiliли — і шукай вітра в полі... Я роками збирав свої загони, Кармелю, і на погибель їх не поведу.

Кармалюк. А навіщо ж ти їх збирав?

Барабаш. Я, Кармалюче, волю народну бороню... Послухай моєї ради: поки не пізно — накажи усім загонам розсипатися по лісах і най кожен діє на свій розсуд — маєтків багато...

Єгор. Це зрада, отамане!

Барабаш. Ти такими словами не розкидайся, ще мало каші з'їв.

Дупай. Скільки обозів у Таврію відправив?

Северин. Маєток надумав звести на горі людському?

Барабаш. Ти, Кармалюче, позатикай роти своїм отаманчикам! Два обози відправив. Гармат хочу купити. Мої хлопці були на ливарному в Херсоні, говорили... Робітні люди допоможуть.

Дупай. Та не слухай його, Кармелю! Вони біля своїх казанів жиром пообростали...

Северин. Він Пігловського відпустив! Відпустив катюгу?

Дупай. Ти ж панам продався, шкура!

Барабаш. Такої образи я нікому не прошу! (*Встав*).

Кармалюк. Цитьте! (*Пауза*). Даниле, я не для того збираю загони, щоб вони розпадалися. Треба злитися воедино. Пристаєш до нас?

Барабаш (*після паузи*). Ні.

Шевський. Не бути цьому, отамане.

Кармалюк. Подумай, Барабаше, добре подумай. Або йти нам однією дорогою, або розійдемося назавжди.

Барабаш. Легко розлучаєшся, Устиме. За мою вірність, за те, що любив, як брата? Подумай, Кармалюче! І менше слухай своїх отаманчиків, бо доведуть вони тебе...

Кармалюк (*віддає жупан Барабашеві*). Забери. Не на мої плечі він.

Б а р а б а ш. Як знаєш. *(Взяв жупан і вийшов. За ним Шевський і повстанці).*

М о в ч а н н я.

К а р м а л ю к. Чарновський, скажи, щоб стежили за кожним їхнім кроком.

Ч а р н о в с ь к и й в и й ш о в.

Д у н а й. Навіщо ти їх відпустив, Кармелю?

С е в е р и н. Треба розброїти усіх. Дозволь, отамане!

Д у н а й. Барабаша і писаря затримати б і від їхнього імені привести заgonи сюди.

К а р м а л ю к. Не гарячкуй. Я не один рік знаю Барабаша... Хай подумає.

Д у н а й. Що тут думати? Продався він!

К а р м а л ю к. Цить!

С е в е р и н. Як знаєш, ми тебе попередили.

В х о д и т ь Ч а р н о в с ь к и й.

К а р м а л ю к. Що там?

Ч а р н о в с ь к и й. До річки пішов Барабаш із писарем.

Ч у т и г о л о с и.

— Магда!

— Магда приїхала!

У в і й ш л а М а г д а.

М а г д а. Тату! *(Оглянула всіх).* Де він?

К а р м а л ю к. Що скажеш?

М а г д а *(все ще шукає очима батька).* Я знайшла загін Трояна аж під Вінницею. Тиждень блукала по лісах... Приїде... А де батько?

К а р м а л ю к. Єгоре, пошукайте.

Є г о р і М а г д а в и й ш л и. Десь далеко лунає пісня «За Сибіром сонце сходить».

К а р м а л ю к *(прислухається).* Що за пісню вони співають?

Ч а р н о в с ь к и й. Про тебе, Кармелю.

К а р м а л ю к. Хіба їм мало тих, що від матерів чули?

Д у н а й. Ще одна буде.

С е в е р и н. Такої й не знаю. Придумав же хтось...

Ч а р н о в с ь к и й. У загоні Барабаша склали, я чув, коли був там.

Северин *(до Кармалюка)*. Навіщо ти його відпустив?
Кармалюк. Помовч!

Входять Івга та Іван Преподобний. Вона огрядна
молодиця, закутана в три хустки, він миршавенький, у посто-
лах, з торбинкою за плечима. Вартовий не пускає їх.

Івга. Кажу ж, до Кармалюка треба!
Дунай. Та пропустіть їх!

Івга вирішила, що це і є Кармелюк, упала перед Ду-
наєм навколішки і Преподобного змусила.

Івга. Благословен будь нині і присно. *(До Івана)*. Чого
очі на корчму витріщив?

Дунай показав їм Кармалюка. Івга підвелася і зно-
ву стала навколішки з Преподобним уже перед Кар-
малюком.

Преподобний. Благословен будь нині і присно... Ста-
ра, не штовхайся, бо зіб'юся... Благословен будь...

Кармалюк *(піднімає їх)*. З чим прийшли, люди добрі?

Івга. Ти Кармалюк? Забожись.

Кармалюк. Присягаюсь: я.

Івга. Вже півмісяця шукаємо тебе... Вийшли з дому ще
в день святих апостолів Ераста, Олімпа і...

Преподобний. Родіона і мученика Ореста...

Івга *(долонею затуляє рота чоловікові)*. ...А прибилися
до тебе аж сьогодні, на святого мученика...

Преподобний. ...на святих мучеників... преподобного
Аліція Стовпника і святого Інокентія...

Кармалюк. Мучеників багато, усіх не згадасте. З чим
прийшли?

Івга. Чоловіка свого тобі привела, Преподобного... Бери!

Кармалюк. А нащо він мені?

Івга. Та й мені не потрібний, але візьми його в кармалю-
ки, бо вже несила... Півроку в льоху сидить...

Дунай. Чому?

Івга. Бо дурний! Як ви ото спалили гуральню Козуба, то
на другий день приїхав сам пан...

Преподобний. І пани з повіту в гайдуками...

Івга. І пан Козуб, кажу, був...

Преподобний. ...сердитий такий. У кацавейці, при
білому кашкеті... То іду я до кума Петра, щоб тютюну
вкришити... Бакун у нього...

Івга *(затуляє йому рота)*. То йде мов нещастя по дорозі,
а навстріч пан з економом...

Преподобний. Та як уперіщить мене нагайкою... Чом, каже, бидло, гуральню не гасив...

Івга (*загуляє йому рота*). А мій пришелепуватий замість того, щоб у ноги панові, скрутив йому дулю та в городи...

Усі розсміялися.

Преподобний (*гордо*). Дві дулі дав. Одну пану Козубу, а другу — економу.

Івга. Спіймали його солдати та шомполами... До півсмерті... Потім пан виїхав до свого палацу, а мій заліз у лях і не вилазить. То забери його, Кармелю, собі... До роботи справний, тільки дух у нього заячий... Він і води принесе, і скотину напоїть. І — підстригти може...

Преподобний. Чи зорати, чи посіяти...

Северин. Нам нібито сіячів не бракує.

Кармалюк (*посміхнувся*). Що мені з тобою робити?

Преподобний. Візьми, отамане, бо вона мене однаково здасть комусь.

Івга. До коней його пристав чи...

Кармалюк. Доведеться взяти Преподобного, буде кому панам дулі давати. Навздогін...

Преподобний. Спасибі... Йди вже, стара, додому, бо у нас діло чоловіче. (*Обнімає Івгу*).

Івга. Що?! Самого тебе не залишу. (*До Кармалюка*). І мене бери. Я твоїх хлопців нагодую, оберу...

Преподобний. Бери, отамане, бо не відчепиться.

Кармалюк. Прийми їх, Дунаю, до свого коша.

Дунай. Приймаю. (*Киває вартовим*). Відведіть та нагодуйте.

Преподобний. А я вже вас підстрижу. (*Вартові виводять Івгу і Преподобного*). Іду до кума, щоб вкришити тютюну... бакун у нього... Коли навстріч мені пан у кацавейці і при білому кашкеті... (*Івга загулила йому рота*).

Івга. Оце вже як розбалакається — ніхто не спинить. (*Вийшли*).

Чарновський. Що ж будемо робити, отамане?

Дунай. Барабаш до осені думатиме!

Кармалюк. Ходімо порадимось.

Кармалюк з товаришами пішли нагору в світлицю. Водять Магда і Барабаш. Чути пісню про Кармалюка.

Б а р а б а ш. Зустрів би тебе, Магденятко моє, не впізнав би... От що з нами пани роблять... порозкидали по білому світі, щоб і забули одне одного... Тепер тебе не відпущу, дочко.

М а г д а. Тату, а про Єгора забули?..

Б а р а б а ш. Куди голка, туди й нитка. Прийде — прийму, як сина.

М а г д а. Він Кармалюка не покине... Поговір, тату, про вас іде тяжкий.

Б а р а б а ш. Не вір, дочко. То Макуха з папами розпустили... Чистий я перед Кармелем, а він... Не чекав я такого...

М а г д а. Чого, тату?

Б а р а б а ш. Я про нього пісню, а він мене в зрадники...

М а г д а. Ви пісню про нього? Оту?.. Як склали?

Б а р а б а ш. Не знаю... Їхав якимсь полем... їхав та думав про нашу долю... Думав та журився, а вона почала співати...

М а г д а. Хто?

Б а р а б а ш. Душа... А потім слова почали родитися, сходити в мені, як жито, як молитва...

М а г д а. Ой які ви в мене, тату! (*Пауза*). Нам треба разом бути... З Кармелем, правда? Ну, скажіть! (*Обняла батька*).

Б а р а б а ш мовчки поцілував дочку і вийшов.
Увійшов Єгор.

Є г о р. Ну що?

М а г д а. Він буде з нами, Єгоре. Приведе свої сотні.

Є г о р. Сказав?

М а г д а. Я в очах прочитала.

Є г о р (*посміхнувся*). Всевидюща ти в мене. (*Обняв Магду*). Моя... єдина, найрідніша... Я сказав Кармалюкові...

М а г д а. Що?

Є г о р. Кохаю тебе. Одружимося. Я, здається, йшов до тебе все життя...

М а г д а. І я...

Є г о р. Через Сибір, каторгу... через усю мою Росію... наче знав, що десь далеко, на Україні, є ти... і ждеш мене...

М а г д а. Я теж чекала тебе, хоч не знала, який ти із себе... Але як побачила тебе вперше... коли взяв мене на руки... впізнала тебе, Єгоре... Я щаслива!.. Буду вірною

тобі до смерті... жоною буду... другом... Тільки хай не полишає мене твоя любов.

Єгор. Вона житиме в мені вічно. Якщо навіть загину — вона залишиться з тобою.

Магда. Без тебе її не буде, Єгоре... Вона зі мною, поки в ти.

Єгор. І ти...

Чути голос Барабаша: «Шевський, сідлай коней!»

Магда. Батько!

Входять Барабаш.

Барабаш. Мені пора, дочко.

Магда. Ідете, не лишаєтесь з нами?!

Барабаш. Я повернусь.

Магда. Добре, тату... Ми з Єгором будемо чекати вас.

Барабаш. Ти, Морозов, доглянь її... Одна вона в мене... і в тебе.

Єгор. Хочу просити вас... Я люблю Магду...

Барабаш. Бог благословить. А я лиш хочу, щоб щасливі були... вірні одне одному і... своїй землі.

Магда і Єгор (*вклонилися*). Спасибі.

Барабаш. Повернуся — весілля справимо. Ми ще поживемо на нашій землі, діти. Насіємося, наробимося, наспіваємося... Онуків дочекаємось, аби лиш воля була.

Єгор. Аби лиш воля, батьку. (*Обнялися*).

Барабаш. Ідїть, а я ще Кармелю слово скажу.

Магда. Ми проведемо вас.

Єгор і Магда вийшли, Барабаш іде в корчму, входить Шевський.

Шевський. Ти необачний, отамане!

Барабаш. Я все зважив! Коні під сідлами?!

Шевський. Готові, але чому так спішно? Ти подумай! Був сам отаманом, а тепер у прислужники, так?! Не матимеш ні шани людської, ні честі. Не випадає тобі, славному отаману, під рукою Кармалюка ходити! Не випадає.

Барабаш. Уже чув про це. Годі! Я до слави байдужий, Шевський. Не про себе думаю, а про діло Кармелєве — йому й служитиму. Вели усім — на коні!

Шевський. Що ж, воля твоя, Барабаше, та колись проклинатимеш цю годину.

Б а р а б а ш. Знай своє місце, писарю! (*Зайшов у корчму, зукнув*). Кармалюк, я кличу тебе!

К а р м а л ю к увійшов.

К а р м а л ю к. Слухаю.

І в цей час Шевський вихопив пістоля, стріляє в Кармалюка. Він похитнувся, схопився за плече. Шевський тікає. Вбігає з криком Уляна. Барабаш кидається до Кармалюка.

У л я н а. Вбили! Кармеля вбили!

Вбігають Чарновський, Северин і Дунай.

Б а р а б а ш. Шевського ловить!

Чарновський, Северин і Дунай вибігли.

У л я н а. Води! (*Сама побігла, принесла води*).

Б а р а б а ш. Перев'язати треба!

Барабаш скинув з себе жупан, розірвав сорочку, перев'язують з Уляною Кармалюка.

К а р м а л ю к. Кепсько стріляє твій писар.

Входять у супроводі натовпу повстанців Магда, Северин, Преподобний, Івга, Чарновський, Дунай і Єгор. Кармалюк іде їм назустріч.

Є г о р. Не здогнали. Утік, чорнильна душа...

С е в е р и н. Якби ж поле, а то ліс навкруги, темно, вислизнув!

Погляди всіх звернені до Барабаша.

Ч а р н о в с ь к и й (*до Барабаша*). Так ось якого ти писаря до нас привів?!

Д у н а й. Христопродавець! Бачите, що задумали! На палю його!

Гомін, вигуки:

- Змії підколотні!
- Лакузи панські!
- На шибеницю його!
- Бий гадину!
- Смерть зрадникам!

М а г д а (*кинулася до батька*). Цитьте. Неправда це! Неправда! Кармелю! Єгоре!

С е в е р и н. Зв'язати!

Знову гомін. Барабаша в'яжуть.

Кармалюк. Тихо! Що скажеш їм, Барабаше?

Барабаш. Нічого...

Кармалюк. Справді, тобі краще мовчати!

Северин. Я ж казав, що панами він куплений!

Барабаш. Як віри мені нема — карайте. Тільки не знав я, кого пригрів...

Чарновський. Усе ти добре знав, лише втекти не встиг. Конею навіщо звелів сідлати?

Магда. Що ви говорите?! Як смієте?! Тату, скажіть їм...
(До Ёгора). І ти не віриш?! Де ж правда?!

Барабаш. Не плач, Магдо. Немає в цім чорнім ділі моєї провини, дочко... З цим і живи на світі. А повзати на колінах Барабаш не вмів, Кармелю! Стріляйте.

Гомін.

Кармалюк. Я, може, простив би тобі, та люди... Хай буде праведним наш суд.

Магда. Чом ти не онімієш, Кармелю?! Це ж обмова! Люди! Тату! (Магда ходить, у благанні простягнувши руки).

Мовчання, потім вигуки: «Смерть!».

Кармалюк. Северине?

Северин. Кара.

Кармалюк. Чарновський?

Чарновський. Смерть зраднику!

Кармалюк. Дунай?

Дунай. Так!

Кармалюк. Морозов?

Пауза.

Ёгор. Смерть!

Магда. Я проклинаю вас! Тату! Тату! Тату...

Магда знепритомніла. Уляна, Івга і повстанці відвели її до світлиці.

Барабаш. Ведіть.

Кармалюк. Я казав тобі, якщо розійдуться наші дороги — то назавжди. Ти вибрав собі чорну дорогу... Ти зрадив не одного мене, а тисячі нещасних, замордованих у тюрмах, на каторгах, посиротілих дітей наших зрадив, які ще дивляться на світ з колиски. Ганьбою повіки буде вкрите твоє ім'я!

Б а р а б а ш. Сліпий ти у люті своїй і чиниш несправедливо. Мене уб'єш, але правда спливе, Кармелю. І смерть моя буде ятрити тобі душу, поки й житимеш... Ну, чого ж ви поникли, отамани й отаманчики? Ведіть Барабаша. (*Барабаш, напруживши м'язи, розірвав мотуззя і кинув до ніг Кармалюка*). Злякались? (*Іде*).

С е в е р и н. Хто злякався, ми?! Моя рука не схибить на зрадника!

Б а р а б а ш. Єдине прошу — дочку відпусти... Хай іде в світи... Колись ще згадаєш мене, Кармелю.

Б а р а б а ш а виводять. На сцені Кармалюк, в кутку причаїлася Уляна.

К а р м е л ю к (*кинувся за Барабашем*) Сстійте, стійте! (*Але пролунали постріл і крик Магди: «Тату!» Запала тиша. Мов загнаний звір, ходить по корчмі Кармалюк, спотикаючись об лави, столи. Кармалюк розтрощив стільця і в безсиллі впав на стіл.*

У л я н а. Наче сон... Страшний сон... Устиме, не карайся, Устиме. Ідьмо. Чуєш, ти ж казав, що у Таврію ми з тобою... Забув? Усе забув. Мене, моє кохання... Не маю ж нікого на цьому білому світі... Не кидай мене, Кармелю, бо я над прірвою... Покинеш — зірвуся... Тікаймо! У мене є гроші, багато грошей... Забудь, усе забудь... Я тобі народжу синів... Будуть у нас кароокі кармалючата... Забудемо горе. (*Цілує його*). Я принесу тобі радість... Втоплю у своєму коханні. Чуєш?!

К а р м а л ю к (*піднявся*). Не спокушуй, Уляно. Не розманіжуй свою казкою... Я не можу думати тільки про себе. Тисячі верстов ми з Єгором брели сибірськими снігами, замерзали в Уральських горах... Я проклинав свою судьбу, але йшов до волі...

У л я н а. І прийшов?

К а р м а л ю к. Іду... До скону йтиму... Така випала мені доля. Іншої не хочу.

Повільно спадає завіса.

ДІЯ ДРУГА

Декорація першої дії. Осінь. Червоніють кущі калини. Перед корчмою, на подвір'ї, в солдатами та гайдуками порядкує Пігловський — розстеляють килими, вносять посуд. За корчмою горить вогнище. Вечоріє. З долини чути гавкання собак, звуки мисливських рижків, постріли. Увійшла Уляна.

Уляна. Либонь, вепра загнали.
Пігловський (*прислухається*). Без мене. Якби ж не
рука, пся крєв!

Уляна. Де пан поранив?

Пігловський. Не в покоях же з дівками, а в бою
з лайдаками кармалюківськими.

Прискакав Рудковський, кинув гвинтівку гайдукові.

Рудковський. Можете привітати, Франце, два вепри
і еден олень!

Пігловський. То відомо в цілім краю, що пан Рудков-
ський меткий стрілець. Піду погляну.

Рудковський (*підійшов до Уляни*). Чого ховаєшся?

Уляна. Панові здалося.

Рудковський. Знаєш, чого я приїхав сюди?

Уляна. На полювання.

Рудковський. Я приїхав виконати свою обіцянку.

Уляна. Яку?

Рудковський. Повісити.

Уляна. Воля ваша... Пан сам буде вішати?

Рудковський. Ти ще й насміхаєшся? Насміхаєшся,
суко?!

Рудковський вдарив Улян у нагаєм раз, другий. Уля-
на стоїть, мов скам'яніла.

Уляна. Я не знала, що пан може бути і таким ласкавим.
За що?

Рудковський. Не знаєш?! Кармалюк у тебе був?!

Пауза.

Уляна. Був.

Рудковський. Чому не сказала, не дала знати?

Уляна. Здається, пан нікого не прислав до мене.

Рудковський. Чом не прийшла в повіт, не заявила
в жандармерію?! Мені особисто.

Пауза.

Уляна. Я збиралась, але він поїхав.

Рудковський. Я не вірю жодному твоєму слову.

Уляна. Тоді нічого не питайте!

Рудковський. Він ночував у тебе? Кажі!

Уляна. Він знає, що я з вами... Чуєте? Знає! Не при-
їздить більше. Дайте мені спокій.

Рудковський. Ні, ти ще послужиш мені... Ти ще не відплатила й сотої долі за те, що я зробив для тебе. Не люблю мати боржників.

Уляна (*тихо*). Я розплачувалась гріхом... Чого ви ще хочете?

Рудковський. Кармалюка. Ти повинна заманити його сюди. І все.

Уляна. Я не зможу, він не послухає мене... Я боюся!.. Ви... ви вб'єте його!

Рудковський. Ніхто його вбивати не збирається... Нам треба спіймати його і... настановити на путь істинний, щоб смута в краю припинилася, щоб люди не страждали через нього... Ти зробиш це.

Уляна. Ні, ні, це страшно! Я не піду до нього!

Мовчання.

Рудковський. До речі, принеси мені «вільну», яку я написав тобі... Де вона?

Уляна. Це та, де орел намальований?

Уляна пішла до світлиці, принесла згорточок паперу, подала Рудковському.

Рудковський. Знаєш, що це таке? В цих паперах твоя воля, твоє життя. Без них ти — ніщо. Можу скарати тебе на смерть, продати, обміняти на паршивого пса...

Уляна. Вірю... ви все можете.

Рудковський. Я зараз порву оцю твою «вільну» і завтра ти будеш у моєму свинарнику, а де опинишся потім — іще не знаю. Вибирай.

Рудковський намірився порвати «вільну». Уляна падає перед ним на коліна.

Уляна. Не рвіть! Не треба! Це ж буде смерть моя! Не хочу бути кріпачкою... Благаю вас, дайте мені мою волю... Я все зроблю, що накажете...

Пауза.

Рудковський (*ховає папери*). Я радий, що до тебе повернувся розум...

Входять, весело розмовляючи, Макуха, Козуб, підполковник Дембов, Пігловський і маленький панок Лошakov. Гайдуки проносять через подвір'я вбитих вепрів і оленя. Уляна зайшла в корчму.

Козуб. Спасибі вам, пане Рудковський, за полювання.
Звіра у ваших лісах видимо-невидимо...

Дембов. І хорти добрячі.

Рудковський. Радий, що панство мало насолоду.

Лошаков. Не можу дивитися на божу твар бездиханну... Крові боюся. (*Хреститься*).

Пігловський. А поласувати вепрятиною пан Лошаков не відмовиться?

Лошаков. Я вегетаріанець. М'яса не вживаю, горілки вже (*мовчки рахує на пальцях*) тиждень не п'ю. Ось при собі вожу (*показує валізку*) харч безкровний, богоугодний, травичку всяку...

Козуб. То ви, Герасиме Йвановичу, від скупості на сіно перейшли. (*Пани розсміялися*). А я, грішний, люблю поїсти... Харч силу дає. А ви вже на тараню звелися... Треба по-нашому: випив чарку, закусив капустою квашеною...

Макуха. Х-холодцем або с-салом з часничком...

Козуб. Після третьої мона...

Пігловський. Флячками, флячками, пане Козуб.

Козуб. Мона і флячками, а краще кров'янюкою зі шкварками, а під смажену ковбасу ще чарку, а тоді вже й до обіду. Не ковтайте слини, Герасиме Йвановичу.

Дембов. Почекайте, судар, з обідом. Стерлядки треба, ще й кулебяки деко. Тоді піде й четверта.

Макуха. Ш-шиночки врізати кавалок і в-вареничків макітерочку...

Лошаков. Варенички — то богоугодно.

Козуб. Почекайте з варениками, Макухо, до четвертої чарки я велю курчаток подати, що розімліли в печі... Кісточки тільки хрусь, хрусь... За що Україну вважаю — поїсти любить...

Лошаков. Мать чесная! Гріх, щоб кісточки тварі божої тріщали. Я зомлів би...

Рудковський. Але пан Лошаков не падав, коли на його цукроварні солдати езекуцію влаштували.

Пігловський (*розсміявся*). Скільки поховали?

Макуха. Чотирьох п-по проток-колу...

Лошаков. Я того не видів.

Рудковський. Прошу, панове, що бог послав.

Пігловський ляскає в долоні, гайдучи розносять келихи і свіжину. Лошаков виймає з валізи пляшку молока, хліб, їсть.

Рудковський. Ваше здоров'я, ясновельможні.

Випили.

Козуб (до Макухи). Ви хоч охорону виставили?

Макуха. К-кругом стоять. Звелів усіх, хто повз корчму їде ч-чи йде, затрим-мувати.

Дембов. Мої солдати стоять, не бійтеся, пане Козуб. Та й Кармалюк після останнього бою не скоро отямиться.

Козуб (смачно жує). Я вам простити не можу, пане Макухо, що ви тоді випустили з рук Кармалюка! Не можу!

Пігловський. Така нагода була!

Рудковський. Ще й дівку віддав. Пан Козуб досі лікті кусає, що не встиг потішитись. (Розсміялися всі).

Козуб. Треба було б здерти з пана поліцмейстера карбованців триста за дівку... Забув по доброті своїй.

Макуха. Я в-вам об-боз врятував. Я н-на ніготь в-від смерті б-був... Вискочив К-кармалюк зі своєю ватагою, їх душ із сорок б-було... Оружні всі. Я с-скочив на к-коня, за ш-шаблю і в атаку... Т-трех зразу п-поклав... А ті розбіглись... Якби не поранили м-мене, то був би прикінчив к-каторжника...

Козуб. Тільки заїкаться почав пан Макуха...

Макуха. Пікою м-мене було вдарено у в-вуху... В-ви пане Козуб, того бою н-не бачили... М-мені «Анну на ш-шию» треба б-було б пожалувати, а ви...

Дембов. Я хочу випити за нашу першу перемогу, панове! (Випили).

Козуб. Кармалюк не чекав такого!

Пігловський. Ми в першу чергу дякуємо вашим військам, пане Дембов!

Рудковський. Саме так, пане Франце, бо наші зағони він розніс би.

Пігловський. Не перебільшуйте, пане Рудковський, його доблесті.

Рудковський. Як офіцер, я віддаю йому належне. Він хоробрий і хитрий.

Макуха. Ми їх давно передушили б, але в-вони н-неправильно воюють.

Козуб. Нема ж ніякого фронту! Вранці вони тут, увечері там. Поки ми підтягуємо наші зағони для бою, вони вже в іншому місці...

Дембов. Це партизанщина, а не фронтальна війна. Нам треба міняти тактику.

Рудковський. Але партизанщина, прошу пана підполковника, то є теж російська тактика. Наполеон у дванадцятому році...

Дембов. То було двадцять років тому, і партизанами в Росії командували дворяни, офіцери, а це смерд, темне бидло.

Рудковський. Цей смерд нав'язував нам свою тактику, а не ми йому. Ви це визнаєте?

Дембов. Збіг обставин. Я не можу визнати за якимось хлопом військового таланту.

Рудковський. Розумію, але наша амбіція не може, на жаль, спростувати факти.

Лошаков. Тактика, факти, амбіція... а Поділля стільки років не має спокою. Сором на всю Росію! Сам імператор уже скільки років височайше повеліває припинити смуту, а ми нічого не можемо вдіяти. От вам і амбіція. Палити все! Палити! Невже ми не впорасьмо із сотнею бандюг?

Рудковський. До останнього заслання в Сибір, пане Лошаков, він мав дванадцять тисяч війська, а зараз — двадцять!

Пігловський. Єзус-Марія!

Рудковський. Бої ще тільки починаються, панове. І якщо не розгромимо цього варнака — пошесть перекинеться на всю Україну і Польщу. До нього йдуть із Курщини, з Полтавщини, з Харківщини...

Пігловський. Поляки переступають через католицьку віру і пристають до нього! Ось де зараза!

Рудковський. Ми у свій час недооцінили, панове, цього хлопського генерала...

Входить солдат, до Дембова.

Солдат. Вашвисокоблагородів, бричку затримали!

Дембов. Хто такі?

Солдат. Батюшка і ще двоє при них.

Лошаков. Батюшку було б пропустити.

Солдат. Велено всіх затримувати.

Дембов. Приведи. (*Солдат вийшов*). Отже, панове, ми повинні зібрати в один кулак всі ваші загони і мої війська... Пройдемо чорним смерчем по всій губернії і далі...

П і г л о в с ь к и й. Але ми не можемо залишити наші фільварки без охорони. Мій масток горів уже шість разів, пся кров!

Д е м б о в. На жаль, кожен з вас найперше думає про свій масток.

Л о ш а к о в. Фільварок пана підполковника в Росії, то вам безпечно. А в мене гуральню спалили, і божа твар розбіглася...

Д е м б о в. Я, панове, захищаю всю Росію!

Солдат супроводжує Кармалюка, він у підряснику, з бородою, й хрест на грудях. З ним Дунай і Єгор, одягнений під кушця, на оці в нього чорна пов'язка. Солдат вийшов.

К а р м а л ю к. З неділею святою, вельможне панство!

Панство невлад відповіло: «Спасибі!», «І ви будьте здорові, отче!».

Д е м б о в. Куди путь тримаєте?

К а р м а л ю к. На храм у Шаргород, на покров пресвятої богородиці і апостола Ананія з церковним старостою моїм та купцем другої гільдії Савватієм Картузовим...

М а к у х а (*придивляється до Єгора*). А д-де п-приход маєте?

К а р м а л ю к. Біля Немирова хрест свій несучи.

Р у д к о в с ь к и й. З Немирова до Шаргорода не цією дорогою, отче.

К а р м а л ю к. До благочинного в Літин заїдали. Даруйте, що трапезу перебили...

К о з у б. Не погребуйте, отче, нашим хлібом-сіллю.

Р у д к о в с ь к и й (*подав знак гайдукам, ті підносять келихи*). Просимо до коляції, подорожні.

М а к у х а (*до Єгора*). Н-наче я десь бачив п-пана кушця.

Є г о р. Купець на місці не сидить, пане. Вовка ноги годують, а мене дорога...

К а р м а л ю к (*перехрестився. Дунай і Єгор теж*). Очі всі на тя, господи, уповають, і ти даєш їм пищу во благовременії, отвергаєши ти щедрю руку твою і ісполняєши всяке животне благоволеніє... (*Випили, закусили*).

К о з у б (*теж перехрестився*). Що чувати на білому світі, святий отче? Тихо на дорогах?

К а р м а л ю к. Хвалити бога, пригод у путі не мали, а чим пан стривожений?

Л о ш а к о в. Лайдаки кармалюківські по лісах бродять, отче.

Д у н а й (*хреститься*). Сохрани й помилуй...

М а к у х а. А в-ви що, н-не чули, б-батюшко!? Такі бої недавно були.

К а р м а л ю к. Чути чув, але не видів... Господи, вoadвигни силу твою і приїди во єже спасати ни. Да воскреснет бог і розточаться вразі єго, і да біжать от лица єго ненавидящі єго. Яко ісчезаєт дим, да ісчезнут. Боже вам помози ізловити нехриста і суд праведний вчинити. Амін.

Л о ш а к о в (*і собі*). Амін.

Д у н а й. А казали, спіймано верховоду.

Д е м б о в. Недовго чекати, панове.

К а р м а л ю к. То хіба не може ясновельможне панство приборкати лайдаків? Налякали ви нас.

Д у н а й. Одверни і сохрани. Може, додому вернемось панотче?

Є г о р. І я не хочу зі своїм товаром до їх рук потрапити.

Р у д к о в с ь к и й. Наші загони пильнують у всіх повітових містах, а на дорогах все може бути, бо після бою розбрелися його недобитки.

К а р м а л ю к. Ми дякували б, аби вказали нам путь безпечний.

К о з у б. Ідьте на Летичів, Ярмолинці, Копайгород... Завтра там всюди стануть наші оружні сотні і війська підполковника Дембова.

К а р м а л ю к. Спасибі. То ми вже так і триматимем путь.

П і г л о в с ь к и й. То ще по єдній та й у дорогу!

Вишили, гайдукі збирають шкури, посуд.

Р у д к о в с ь к и й. На коні, панове!

Л о ш а к о в. Може, проведете мене, бо я не маю гайдуків і боюсь.

Д е м б о в. Ідьте спокійно, пане Лошаков. Я гарантую, що через тиждень у вашому повіті не залишиться жодної кармалюківської банди. Слово офіцера! Благословіть, батюшко!

К а р м а л ю к (*перехрестив*). Хай вам бог помагає.

Панство виходить. Уляна проводить їх. Макуха ще раз придивляється до Єгора.

М а к у х а. Д-де ж це я вас бачив?

Єгор. На ярмарку, пане поліцмейстер. Батюшку в церкві стрічають, а купця — на торзі.

Панство вийшло.

Дунай. Пронесло, слава тобі господи! Казав же, давайте поминемо корчму.

Єгор. Думає, упізнає Макуха... А клявся, що псалтиря читатиме.

Кармалюк зриває бороду, затикає за пояс хреста поруч з пістолем. Єгор скинув пов'язку з ока.

Дунай. Якби впізнали, тут би нам і кінець.

Кармалюк. Може, так було б краще. *(Відвернувся)*.

Єгор. Тепер хоч знаємо, де стоять їхні заслони. Доберемося до своїх загонів і вдаримо.

Кармалюк. Ми вже вдарили... Стільки хлопців поклав під Мурафою...

Єгор. Ми ж не знали, що там полк Дембова.

Дунай. Твої вини нема, Кармалюк... Якби не наскочили...

Кармалюк. Не виправдовуй мене, Дунаю. Ви не знали про полк Дембова, а я повинен був знати! Повинен! Боже мій... Клим Острога посічений. Іван Коваленко, Петро Долманов... А я живий... Люди не простять... найкращий загін загубив... кинув, наче в прірву.

Єгор. Але й вони запам'ятають...

Кармалюк. Ідіть, утішники, до чортової матері, щоб я вас не бачив! Чуєте?! Геть з очей! *(Єгор і Дунай переглянулися здивовано, вийшли)*.

Кармалюк сам. Увійшла Уляна.

Уляна. Що з тобою, Кармелю?

Кармалюк. Горілки!.. Тризну справлятиму! *(Уляна принесла невелику карафку. Кармалюк викинув її через вікно)*. Чого ти мені наперстками носиш? *(Уляна стенула плечима і поставила на стіл сулію)*
Іди геть.

Уляна. Я посиджу з тобою, Устиме.

Кармалюк. Кому кажу?!

Уляна вийшла. Кармалюк налив кварту горілки, випив. Налив знову. Випив... Довго дивиться кудись у безвість... Опустив голову на важкі кулаки і заплакав... Увійшли Єгор і Дунай.

Єгор. Гуляєш, отамане?! (*Прибрав сулію зі столу*). Чого киснеш?! Устань! Чуєш? (*Єгор схопив його за комір чумарки і підняв з лави*).

Кармалюк. Іди геть, Морозов, бо я...

Єгор. Нікуди не піду! Збирайся в дорогу... Тебе чекає Україна. Ми не бачили твоїх сліз, Кармалюче!.. Я можу плакати і топити горе в горілці, він може, а ти не маєш права, бо ти надія нещасних, які вірять тобі, як богів... Ти навіть умерти не мавш права... Мусиш жити... навіть мертвий.

Мовчання.

Кармалюк. Мушу... (*Кармалюк надів кашкета*). Дунаю, коні готові?

Дунай. Готові, отамане.

Кармалюк. Ти, Морозов, залишайся... Хто підійде — посилай до Літина... Я буду чекати.

З'являється Уляна. Кармалюк, Єгор і Дунай ідуть.

Уляна. Ідеш, Кармелю? І не попрощався...

Дунай і Морозов вийшли.

Кармалюк. Треба. Чекають мене.

Уляна. А хіба я не чекаю? (*Пауза*). Не любиш... Набридла я тобі...

Кармалюк. Не про це думаю зараз, Уляно.

Уляна. Знаю. Навіть у думках твоїх мені немає місця... Ідеш, а мені — знову чекати тебе... Скільки? Місяць, рік? Біду моє серце чує... Чужим стаєш... Може, я була тільки привидом?

Кармалюк. Ні... не примарою приходиш, а живеш отут... тривожиш і мучиш... безсилий я перед тобою, пошу цю любов, наче тяжку покару...

Уляна. Хіба кохання кара?

Кармалюк. Моє — і гріх, і кара відразу...

Уляна. Я згодна вмерти грішницею... Лиш поцілуй... Так, як колись... (*Кармалюк поцілував Улян*у). Я чекатиму тебе.

Кармалюк. Чекай... Хочу, щоб чекали мене... Тоді смерть мене боїться. Обминає...

Входить Єгор.

Єгор. Пора, отамане!

Кармалюк обняв Єгора і вийшов. Тупіт кінських копит.
Сутеніє.

Уляна. Єгоре, хочу спитати тебе... Тільки правду скажи... Там, у Сибіру, він згадував мене?

Єгор. Згадував... І її, і тебе...

Уляна. Люба я йому зараз? Скажи?

Єгор. Лиш він про те знає...

Уляна. Попроси, щоб забрав мене звідси, вблагай, бо він не чує мене... Хай забере з собою... я жтттям йому буду, сонцем, повітрям, хлібом... Бо як залишить, як забуде, смертю йому стану.

Єгор. Божевільна!

Уляна (*після паузи*). А твоя де?

Єгор. Магда? Не знаю. Тоді викрали її Барабашеві козаки, і слід пропав... Не вберіг.

Чути тупіт кінських копит. Єгор насторожився.

Уляна. Сюди їдуть!

Єгор швидко відійшов за корчму. Вбігає повстанець із загону Барабаша.

1-й повстанець. Нікого нема?!

Уляна. Нікого.

Повстанець пронизливо свиснув, вбігають Барабашеві козаки, шаснули по корчмі, заглянули у світлицю — нікого не знайшли. Входить Магда. На ній смушева шапка, біла свитина. За поясом пістоль, у руці нагайка.

Магда. Нема?!

2-й повстанець. Все обнишпорили. Немає, Магдо!

Уляна. Ще один отаман об'явився! Магдо!

Магда. Шевського до мене!

Повстанці приводять на аркані Шевського.

Їх тут нема! Збрехав?!

Шевський. Присягаюся, що саме тут я мав зустрітись з Рудковським і Макухою!

Магда (*до Уляни*). Рудковський був тут? Кажі правду!

Уляна. Був... Поїхали... давно...

Магда. Не встигли!

Уляна. Магдо, що це ти задумала? (*Показує на Шевського*). Це ж той, що в Кармеля стріляв?! Куди ти ведеш його?

Магда. По всій Україні проведу. Вздовж і впоперек, поки не змию ганьби зі свого батька! З ним я судитиму Кармалюка.

Увіходить Морозов.

Єгор. Магдо!

Пауза.

Магда. А-а, це ти... Єгорушко?.. Ішов до мене... через сніги, через усю Росію?.. Це ти просив благословення у мого батька?

Єгор. Магдо!

Магда. Якщо ви з Кармалюком не повірили мовму батькові, то вислухай правду від ворога! (*До Шевського*). Скажи йому сам! (*Шевський мовчить*). Ну!

Шевський. Барабаш не винен... Він не знав, хто я... І я не хотів... мене Рудковський примусив.

Пауза.

Магда (*показала на Шевського*). Виведіть! Чув?

Пауза. Шевського вивели.

Єгор. Мені нічого сказати, Магдо... Це страшно. (*Пауза*). Я люблю тебе, Магдо!

Магда. Не підходь, проклятий! (*Пауза*). Скажи, де Кармалюк... Я хочу подивитися йому в очі... Щоб знав правду. Вона не дасть йому спокою, поки світу й сонця. Йди!

Єгор. Кармалюка знайдеш під Літином... Що ж, прощай, Магдо!

Єгов вийшов. Немов скам'яніла, стоїть Магда.

Переміна світла.

У корчмі сидять Кармалюк, Чарновський, Дунай і Єгор.

Входить Северин.

Северин. Обози зі зброєю підійшли, Кармелю.

Кармалюк. Добре, що встигли. Спасибі. Всіх попередили?

Чарновський. Усі готові, Устиме.

Кармалюк. Виступаємо вночі. На гарнізон Дембова в Проскурові піду я. Маю борг перед паном підполковником за той бій. Єгор — на Кам'янець. Дунай і Чорноморець — на Літин.

Чарновський. На Літин мав іти я.

Кармалюк. Тобі, Августине, випала дальша дорога. Хочу, щоб пішов до Дністра, по слідах Барабашевих... Треба збити з павтелику генерала Вітгенштейна. У бої не лізь, лиш пройди з сотнями, хай люди бачать, що ми є, що неподолані...

Чарновський. Пройду, отамане.

Кармалюк. Сотні, які вийдуть з боїв, зупиняються там, де визначила рада. У таборах залишаємо тільки навчені загони, решта хай розходяться по селах, хуторах і чекають сигналу. Я завжди так робив. А весною знову почнемо. Думаю відрядити наших послів до братів російських, до козацтва славного, щоб на поміч прийшли.

Вбігає повстанець.

Повстанець. Так що поліцмейстера! Макуху ведуть!

Кармалюк. Макуху? Де спіймали?

Повстанець. Так що сам і приїхав.

Дунай. Як сам?

Повстанець. Так що на коні, а з ним ще п'ятеро. Дуже сердитий поліцейський. Мале, а верещить, як різаний. Так що лається й каже, що його Кармалюк чекає.

Кармалюк. Авжеж, давно чекаю.

Повстанці вводять переодягненого в поліцмейстерську форму Івана Преподобного, вона висить на ньому мішком, але Іван тримається з гідністю. За ним іде Івга.

Преподобний *(розштовхує свою охорону)*. Р-розійтись і не балакати до мене! Кого ти шарпаєш, кого! Ти таких штанів ще й не бачило, а шарпає, псота!

Кармалюк. Преподобний! *(Усі розсміялися)*. Де це ти доп'яв отаке?

Івга. Де не повернеться — золоті верби ростуть.

Преподобний *(до Івги)*. Розійтись і не балакати до мене!

Дунай. Макуху роздягнув?

Преподобний. Самі поліцмейстер віддали... І чоботи на рипах... Чуєте? Вони обідали в корчмі біля Деражні, то ми їх і накрили...

Кармалюк. А Макуха де?

Преподобний. Вони в мішок залізли. Самі. *(Гукнув)*. Хлопці, несить!

Повстапці вносять мішок і витрушують з нього переляканого Макуху. Він побачив Кармалюка і впав на коліна.

Кармалюк. Ось і здибалися ще раз, пане Макухо. Псалтиря читаєте?

Макуха. Чи-чи... Я н-не вільний од гос-сударевої служби відректися... К-каюсь!

Преподобний. Цілу дорогу каюся... в мої штани, ір-дова душа!

Ївга. Іване, скинь оце з себе, бо люди тебе не признають. Преподобний. Р-розійтись, Ївго, і не балакати зараз до мене.

Кармалюк. А божилися, пане Макухо, що церковним старостою станете.

Дунай. Гріхи не пускають. Скільки наших у Сибір спровадив? На гілляку його!

Повстапці.— Смерть проклятому!
— Давай зашморг!

Макуха. Я в-вам р-розкажу, помилуйте... Н-на в-вас чатують війська Дембова і сотні Рудковського... Я с-скажу, де...

Кармалюк *(до Чарновського)*. Вислухай, Августине, пана Макуху, може, щось і пригодиться... *(Чарновський з козаками виводять Макуху)*. А тобі, Преподобний, дякую. Виходить, що ти не тільки дулі панам можеш давати.

Ївга. Він у мене такий!

Преподобний. Я такий! Накажеш — губернатора в налігачі приведу!

Кармалюк. Це вже ти загнув, брате.

Преподобний. Ну... тоді пристава.

Ївга. Він у мене такий! Скинь оце та людей не лякай!

Преподобний. Розійтись, Ївго, і не балакати зі мною голосно. Бо я...

Ївга випроваджує Преподобного, розходяться повстанці.

Кармалюк *(до своїх товаришів)*. Скажіть старшинам, щоб збирали сотні на раду. Слово перед походом три-матиму.

Усі виходять. Вбігає стривожена Ульяна.

Ульяна. Устиме, гості до тебе.

Кармалюк. Хто?

Уляна. Син.

Пауза.

Кармалюк. Де він?

Входить Остап. Йому шістнадцять років, у блаженській одежі, з торбинкою за плечима, погляд насторожений. Кармалюк обіймає сина.

Остап (*гРЕЧНО ухилився від нежданої ласки*). Дядьку, ви мені свитку порвете.

У Кармалюка опустилися руки. Стояв перед сином безпорадний, навіть винуватий.

Кармалюк. Я твій батько... Не пам'ятавш? Батько я...
Остап. Мій батько — Кармалюк... Устим Якимів... Мати казали...

Кармалюк. Оце ж я і є.

Пауза.

Остап (*до Уляни*). Вони?

Уляна. Він. (*Відійшла до корчми*).

Кармалюк. Я, я, сину.

Остап (*скинув з плеча торбинку, поклонився*). Здрастуйте, тату. Веліла мати кланятися і сказати, щоб ви додому верталися, якщо хочете застати живими їх і нас трійко... І ще вони передали вам оце... (*Вийняв з торбинки гаптованого рушника, подав батькові*). На ньому ви з мамою вінчалися...

Кармалюк взяв, відійшов, сів на колоду, схилив обличчя на рушник.
Мовчання.

І ще мама казали, що калина, яку ви посадили вдвох, засохла... Цвіла, цвіла та й усохла... А нас на панцину гонять щодня та б'ють... Іван усе біля волів, а я у підпасках... А ночами мама плачуть... так тяжко плачуть... І ви плачете?

Кармалюк (*підвівся*). Мені не можна, сину.

Пауза.

Остап. То ходімо, тату.

Кармалюк. Куди?

Остап. Додому. Мати казали, що ви нас у Таврію забере, на волю... Ми ждемо, ждемо, а ви не йдете...

Мама посивіли, а вас нема... Сказали, щоб я без вас не приходив... А якщо не прийдете, то щоб ви були прокляті, щоб ми... і люди вас забули... Я не хочу, щоб ви були прокляті... Пісню про вас чув на ярмарку...

У л я н а. Хай поїсть дитина в дороги.

К а р м а л ю к. Іди, сину.

О с т а п. Маю свій хліб. Мені додому треба, казали мати, щоб зразу й повертався, бо шукатимуть гайдуки. Ви йдете зі мною, тату?

К а р м а л ю к. Ні, сину... Зараз не можу... А тебе відвезуть. Збери, Уляно, харчів на дорогу.

У л я н а веде О с т а п а в корчму, складає в торбину харчі.
К а р м а л ю к покликав Д у н а я.

Д у н а й. Слухаю, отамане.

К а р м а л ю к. Скажи Виру, щоб відвіз сина, бо пішки він і за тиждень не добереться.

Д у н а й. Не турбуйся, доставимо.

К а р м а л ю к. Почекай, Дунаю. Гроші в тебе є?

Д у н а й. У скарбниці тільки ті, що на порох та на чорний день тримаємо, я ж маю два золотих. *(Подає гаманця)*.

К а р м а л ю к. Марії хотів передати, а в мене ні гроша.

Д у н а й. Із скарбниці візьми.

К а р м а л ю к. Ні.

Д у н а й. Я в хлопців позичу. *(Вийшов)*.

Підійшла У л я н а, подає К а р м а л ю к у гроші у вузлику.

У л я н а. Візьми, Кармелю, для неї...

К а р м а л ю к. Не відкуплюся, Уляно... І забути не зможу. *(Складає рушника)*.

У л я н а. Тобі цим рушником світ зав'язано?

З корчми вийшов О с т а п.

О с т а п. Я йду, тату.

К а р м а л ю к. Добре, сину. Матері скажи, най простить...
Якщо зможе — най чекає.

У л я н а. Ось гроші й живіть собі.

О с т а п. Нам не треба ваших грошей, тітко.

К а р м а л ю к. Іди, Уляно, прошу...

Увійшов Д у н а й.

Д у н а й *(подав гроші у вузлику)*. Назбирав трохи, Кармелю.

К а р м а л ю к. Спасибі. *(Шоклав гроші у синову горбинку)*. Іди, сиону. Може, колись побачимось... Чом ти не великий?..

К а р м а л ю к прощається з сином. О с т а п і Д у н а й ідуть. К а р м а л ю к зламав кетяг червоної калини, віддав синові.

К а р м а л ю к. Мамі передай...

У л я н а. Очистився?

К а р м а л ю к. Не святотатствуй, Уляно, не треба...

У л я н а. Хай усі знають, що люблю тебе і нікому не віддам, нікому! Ні їй, ні дітям твоїм... Прошу тебе ще раз, закликаю! Кинь усе! Тікаймо...

К а р м а л ю к. Не можу я, Уляно.

У л я н а. Подумай про себе, про нас... *(Сказала щось тихо Кармалюку)*.

К а р м а л ю к. Невже?! Уляно, правда?!

У л я н а. Правда... Буде у тебе ще один син, Кармелю. Наш...

Мовчання. У с т и м ніжно обняв У л я н у.

К а р м а л ю к. Спасибі тобі... Нам треба синів... Бережи себе, моя дорога.

У л я н а. Ти мусиш думати про нього, Кармелю, а не про свою обшарпану голоту.

К а р м а л ю к *(після паузи)*. Голота?.. То мій народ, Уляно... І поки він у неволі — навіть рай буде для мене пеклом.

Мовчання. Входить М а г д а.

У л я н а. Хай буде пекло! *(Побачила Магду, стрепенулась)*. Устиме!

К а р м а л ю к *(обернувся. Теж побачив Магду. Пауза. До Уляни)*. Іди... *(Уляна вийшла)*.

М а г д а повільно підходить до Кармалюка. Кожен крок — ніби вічність... У цей час лунають команди.

Г о л о с ь Г о р а: Слушайте! Сотня Дуная!

Г о л о с я. — Тут усі!

— Загін Северина Чорноморця!

— Готові!

— Сотня Кароля Вітвіцького!

— Чекаємо поклику!

— Сотня Матвія Вира!

— Тутечки!
— Сотня Василя Петрова!
— Як один!
— Загін Августина Чарновського!
— Напоготові!

Пауза.

Кармалюк. Не дивись на мене так... Печаль у твоїх очах попелить мою душу... Стою перед тобою, як перед богом, як перед совістю моєї отчої землі... Прости за батька... за сльози й могили, які лишав за собою... Прости мені, магдуаному ворогами, несправедливому в люті своїй...

Магда. Кармелю... Візьми мене з собою в похід. Візьми. Сцену заповнюють повстанці, спалахують смолоскипи...

Єгор. Сотні чекають, отамане! *(Побачив Магду, але ні-
дійти не зміг. Зустрілись їхні погляди)*.

Кармалюк. Магду візьмеш до свого загону, Морозов.
Єгор. Візьму.

Івга обняла Магду... Кармалюк вибіг на вежу.

Голоси. — Цитьте!
— Слава Кармелю!

Кармалюк. Веду вас на праведний бій за волю! За землю!

І сотні голосів: — За волю і землю!
— За землю і волю!

Наші руки звикли до плуга... Взятися за зброю нас примусили самі пани. Вони зробили нас рабами. Можна закувати в кайдани руки, заслати нас на картини сибірські, але душу народу закувати не можна!
— Не можна! — лунає з усіх сторін.

Сьогодні ви вирушаємо у бій не дрібними ватагами, а оружними сотнями... Стоять під нашими стягами українці і росіяни, поляки і сини Білої Русі. Тож будемо завжди єдині!

— Будемо єдині! — прокотилося над землею.
— Слава Кармелю!

Я не обіцяю вам швидкої перемоги. Не всі повернуться з боїв, але вибір у нас один: воля або смерть! Волимо бути мертвими, аніж рабами!

— Веди, Кармелю!

Будьте мужні й високі духом! Наші сліди збереже

рідна земля, по них підуть сини, онуки і правнуки наші. Вони не забудуть нас!

— Веди, Кармелю!

Кармелюк. На коні! Рушайте!

Заграли сурми. Чути команди, тупіт копит. Народжується пісня «Засвіт встали козаченьки». Тісно їй у лісі, і зривається вона аж до зірок...

Переміна світла.

У корчмі за столом сидить у зажурі Кармалюк. У нього перев'язана голова. Біля корчми ходять двох вартових. Тихо, тільки інколи простогне пугач. Світає.

Голос Кармалюка. Ночі, мої зажурені ночі... Огортаєтє неспокоєм і думами важкими... Оповістили край церковнії дзвони про наш побідний похід, а жаданої волі народу я не здобув... Усієв поля врагами і друзями, пожежами освітив дороги, а по якій іти, не знаю... О боже, осяй мов тавроване чоло, освіти мій стомлений розум мудрістю в ділах моїх... Чому не відкрив мені таємниць не знаних мною наук і книг, життя великих мужів в усьому світі, що боролися за волю?.. Тож хай простять люди, нині суцї і ті, що народяться, мої вагання й темноту мою... Може, не так чинив, але серцем і душею чистий перед вами... Судить мене високою правдою... Я так хотів добра вам, люди... Тяжко мені! Поховав вірних побратимів своїх... Чарновського, Матвія Вира, Івана Преподобного... Сина мого старшого, Івана, закатували на смерть у літинській тюрмі... Ночі, мої зажурені ночі...

Вся в чорному, входить Івга.

Івга. Чому не сказав мені правди, Кармелю? Пожалів? **Кармалюк.** Не міг.

Івга. Де поховали мого Івана?

Кармалюк. Разом з Августином Чарновським, над Дністром... Висока могила над ними, і небо синє...

Івга. Тепер я з тобою буду, Кармелю... Вели, що робити.

Кармалюк. Не повелівати, а просити вас буду, Івго...

Підете з Ѓгором і Магдою... Дороги дальні, неміряні.

Івга. Якщо треба — піду. Тільки не знаю, чим пособлю тобі.

Кармалюк. Магду мені збережіть... І все... У Ѓгора діло небезпечно, на місці не сидітиме, тож ви догляньте дівчину.

І в г а. Матір'ю буду для неї, Кармелю.
К а р м а л ю к. Спасибі вам.

К а р м а л ю к вклонився І в з і, вона вийшла. Входять Дуна й і поранений Северин.

С е в е р и н. Як було наказано — наші сотні вийшли з Кам'янця, Бара і Летичева.

Д у н а й. Де зустрічаємось, Кармелю?

К а р м а л ю к. Через тиждень буду зі своїм загоном біля Ізяслава. Мені донесено, що привезли Барабашеві гармати з Херсона до Одеси. Тобі доручаю, Дунаю.

Д у н а й. Ще повоює разом з нами Барабаш...

К а р м а л ю к. Єгор і Магда готові?

С е в е р и н. Збираються. Ти добре вчинив, що посилавш Магду з Морозовим...

К а р м а л ю к. Хочу миру між ними й любові. У світі й так багато розлук... Послання приніс, Северине?

С е в е р и н (*подає згорток цупкого паперу*). Ченці в монастирі написали, слово в слово, як ти велів.

К а р м а л ю к. Клич, Дунаю, Єгора. (*Дунай вийшов*). Тобі ж, Северине, дозволяю додому заїхати, з матір'ю попрощайся...

С е в е р и н. Нема вже до кого їхати, Кармелю. Не діждася.

К а р м а л ю к. Чому ж не сказав?

С е в е р и н. Хіба в тебе горя мало?.. Чув я про сина твого Івана...

К а р м а л ю к. Не тільки своїм власним, а й життям синів і матерів розплачуємось за волю, Северине... бачиш, яка вона дорога...

Входять Єгор, Магда, Івга і Дуна й. Зі світлиці ввійшла Уляна.

Є г о р. Ми з Магдою готові, Кармелю.

Д у н а й. Коні запряжені.

М а г д а. Я така рада, що Івга з нами.

К а р м а л ю к. Сядемо перед дорогою. (*Всі сіли*). Важко мені розлучатися з вами, але треба... Спасибі тобі, Єгоре, друже мій, за вірність... не сам я тебе посылаю, а весь мій край... Передай оце «Послання» братам нашим російським. По селах іди, по козацьких станицях і кажи, що просить мій народ допомогти нам у священній борні за волю.

Є г о р. Усе передам, Кармелю.

Кармалюк вручає Єгору «Послання».

Кармалюк. Чекатиму вістей од вас... А весною знову підніmemo загони... Прощавайте... Щасливого повернення. Усім.

Магда. Дякуємо.

Єгор. Чекайте нас!

Кармалюк. Збирайся, Дунаю, бо й нам пора.

Попрощалися. Вийшли.

Уляна. Чому так раптово їдеш, Устиме?

Кармалюк. Мені тут засиджуватись не можна. Поліція вже нишпорить... І посланці Рудковського сліди вчули. Учора Северин упіймав двох... Рудковський поклявся губернатору, що приведе мене в кайданах. *(Посміхнувся)*. Нічого, я ще з ним зустрінусь...

Уляна. Хай бог боронить тебе, Устиме... Знову я залишаюсь сама. Роками чекаю, а ти... Підеш, і син не знатиме, хто його батько...

Кармалюк *(обняв Уляну)*. Знатиме...

Уляна. Забери мене!

Пауза.

Кармалюк. Буду через тиждень. Чекай. Мені пора.

Уляна кинулась, обняла. Кармалюк вийшов.

Уляна. Через тиждень?.. О боже! *(Тупіт кінських копит)*. Через тиждень! Проклята я!

Затемнення.

Пізній вечір. Вітер шматує низькі чорні хмари. Біля корчми Рудковський, Козодуб і Пігловський. Метуться солдати і гайдуки.

Рудковський *(до солдат і гайдуків)*. Перекрийте всі дороги і занишкніть! Стежте, щоб і миша не пробігла. стріляти тільки за моєю командою. Пане Пігловський, розставте всіх по місцях!

Солдати, гайдуки і Пігловський виходять.

Козуб. А якщо він приїде зі своїм загonom? Відкритого бою ми не витримаємо, пане Рудковський.

Рудковський. Ви нервуетесь, пане Козуб.

Козуб. Не лише я. Якщо проти нього не встояли полки Дембова і наші загони, то це вже не просто бунт, а війна. Двадцять три роки ми воюємо з ним! Це жахливо!

Рудковський. Так, війна. Наші губернатори, військові і цивільні, наше гонорове панство досі не хочуть зрозуміти, що Кармалюк не просто збунтований кріпак із Головчинець, а вроджений військовий талант. Дайте йому освіту, і він затьмарить славою багатьох генералів... Я благаю всевишнього, щоби спослав нам удачу.

Вийшла зі світлиці **Уляна**.

Уляна. Навіщо стільки солдатів, пане Рудковський? Ви ж казали...

Рудковський. То моя охорона... Йому нічого не загрожує...

Уляна. Поклянїться, що він залишиться живим, що відпустите його... Відпустите?! Ми поїдемо звідси, чезнемо навіки, тільки не вбивайте його!

Рудковський. Хіба тобі мало мого шляхетського слова?

Уляна. Дозвольте мені піти звідси... Я не зможу! Я кричатиму!

Рудковський (*вдарив Улян у нагам*). Замовкни! (*Уляна кинулась бігти. Рудковський схопив її, жбурнув на землю*). Уб'ю! Гей, варта! До мене! (*Вбігають солдати і Пігловський*). Зв'яжіть і киньте туди! (*Показав на світлицю. Солдати в'яжуть Улян у, Рудковський дістає з кишені «вільну», реє на дрібні шматки*). Ось твоя воля! Ось твоя й доля!

Уляна. Я проклинаю вас! Проклинаю!

Солдати виводять **Улян у**. Вбігає солдат.

Солдат. Ідуть!

Рудковський. По місцях! З богом, панове.

Розійшлися. Здалеку наближається тупіт кінських копит. Крізь хмари пробивається місячне сяйво. Зривається вітер. Входить **Кармалюк**, кинув кирею на руки джурі.

Кармалюк. Я швидко. Заберемо Улян у і поїдемо. Ко-ней нагодуй, бо вдосвіта маємо бути в Летичеві.

Джур а. Слухаю, отамане. (*Вийшов*).

Кармалюк підійшов до дверей корчми, постукав.

Кармалюк. Уляно, Уляно!

Ніхто не відповідав. Ще раз постукав. Озався голос **Уляни**:

«Зрада! Зрада! Тікай, Кармелю!» Кармалюк вихопив пістоль, оглядається. З-під куща калини вибіг Рудковський, стріляє. Кармалюк зробив крок до Рудковського, схопився за серце.

Рано... Чому так рано?..

Кармалюк упав мертвий... Згас місяць і згасли зорі. Зірвався страшний вітер, з блискавками і громом... З цього виру народжується могутній хорал «За Сибіром сонце сходить...» Співають ті, хто разом з Кармалюком страждав, боровся і вмирав за волю народну.

Це сталося в ніч з 9 на 10 жовтня 1835 року.

«...Отаким чином скінчив життя своє славний злодіяннями Кармалюк, покараний три рази шпіцрутеню і три рази канчуком, стільки ж разів тікав з каторжної роботи, непокоївший довгі роки тутешню округу, мав надзвичайні і навіть неймовірні майже зв'язки, став, можна сказати, водрузителем всього зла і сим уверг багатьох простолюдинів у пагубу та навіть у марновірну, загальну про його сили і могутність думку...»

*(З журналу Летичівського земського суду.
16 жовтня 1835 року).*

«...Рудковський за вбивство Кармалюка був особисто викликаний до двору государя імператора Миколи Павловича, де мав побачення з імператором і всемілостиво нагороджений золотим перснем з імператорською короною. Співучасники Кармалюка заслані в Сибір...»

(З церковного літопису села Караченців-Шляхових. «Устим Кармалюк». Збірник документів Центрального державного історичного архіву УРСР).

Повільно спадає завеса.

З М І С Т

РЕГІОН	5
ОВОЧИНА	55
ТИЛІ	<u>101</u>
СИНІ РОСИ	157
ЗА СИБІРОМ СОНЦЕ СХОДИТЬ	215

Николай Яковлевич Зарудный

СИНИЕ РОСЫ
П'єсы

Київ, «Радянський письменник», 1984
(На українському мові)

Редактор *М. Ф. Стеблина*
Художник *В. Т. Гончаренко*
Художній редактор *В. С. Соловйов*
Технічні редактори *Л. М. Бобир, В. В. Чала*
Коректор *А. М. Голик*

Інформ бланк № 1981

Здано на виробництво 12.04.84.
Підписано до друку 02.07.84. БФ 25266. Формат
84×108^{1/2}. Папір друкарський № 1. Звичайна нова
гарнітура. Високий друк, 8,25 фіз.-друк. арк., 13,86
ум.-друк. арк., 14,28 ум. фарб.-відб., 13,98 обл.-вид.
арк. Тираж 11 000 пр. Зам. 4-131. Ціна 1 крб. 20 к.

Видавництво «Радянський письменник»,
252054, Київ-54, вул. Чкалова, 52.

Київська книжкова фабрика «Жовтень».
252053, Київ-53, вул. Артема, 25.

Зарудный М. Я.
З-35 Сині роси : П'єси.—К.: Рад. письменник, 1984. —
263 с.

Андрій і Ольга, подружжя, почувають себе щасливими, люблять одне одного. Та враз трапилася з ними біда, і дружина не витримала морального випробування, владжує любов... Таку ситуацію тонко досліджує відомий письменник Микола Зарудний у драмі «Обочина».

Доля особистості, гострі проблеми сучасності, важкі випробування нашого народу в роки Великої Вітчизняної війни — ось коло питань, які ставить перед собою автор і на прикладах окремих героїв переконливо висвітлює в своїх п'єсах.

З 4702590200-104
М223(04)-84 135-84

У2

